

ISSN 2521-6333

Volume 9
Number 1

2025

Journal of Baku Engineering University

PHILOLOGY *and*
PEDAGOGY

Journal is published twice a year
Number -1. June, Number -2. December
An International Journal

<http://journal.beu.edu.az>

Editor-in-chief

Seyran Gayibov

Co - Editors

Tarana Hacıyeva

Editorial board

<i>Ahmed Sami Elaydy (Ain Shams University, Egypt)</i>	<i>M.Bahaddin Ajat (Kırıkkale University, Turkey)</i>
<i>Aida Gasimova (Baku State University, Azerbaijan)</i>	<i>Minakhanim Tekleli (Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan)</i>
<i>Atraba Gul (Azerbaijan, Baku Engineering University)</i>	<i>Narmina Aliyeva (Baku Engineering University, Azerbaijan)</i>
<i>Elman Guliyev (Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan)</i>	<i>Nazim Muradov (European University of Lefke KKTC)</i>
<i>Emin Agayev (Baku Engineering University, Azerbaijan)</i>	<i>Nesrin Bayraktar Erten (Hacettepe University, Turkey)</i>
<i>Gonul Reyhanoglu (Hatay Mustafa Kemal University, Turkey)</i>	<i>Nizami Jafarov (Baku State University, Azerbaijan)</i>
<i>Isa Habibbeyli (National Academy of Science, Azerbaijan)</i>	<i>Nurgul Moldaliyeva (Ardahan University, Turkey)</i>
<i>Islam Huseynov (Academy of the State Customs Committee, Azerbaijan)</i>	<i>Pirali Aliyev (Baku Slavic University, Azerbaijan)</i>
<i>Jasarat Valehov (Azerbaijan, Institute of Education of the Republic of Azerbaijan)</i>	<i>Rahmatullah Barakayev (National Academy of Science, Uzbekistan)</i>
<i>Kamala Yusifova (Baku Engineering University, Azerbaijan)</i>	<i>Reyhan Habibbayli (Baku State University, Azerbaijan)</i>
<i>Keldibek Koylubayev (National Academy of Science, Kyrgyzstan)</i>	<i>Ruslan Abdullayev (Azerbaijan State Oil and Industry University, Azerbaijan)</i>
<i>Konul Abasli (Sumqayit State University, Azerbaijan)</i>	<i>Siddika Dilek Yalchin Chelik (Hacettepe University, Turkey)</i>
<i>Maharram Gasimli (National Academy of Science, Azerbaijan)</i>	<i>Yavuz Akpınar (Ege University, Turkey)</i>
<i>Mahmud Allahmanli (Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan)</i>	<i>Zabite Teymurlu (Baku Engineering University, Azerbaijan)</i>

Executive Editors

Shafag Alizade

Assistant Editors

Narmin Ibrahimova

Design

Ilham Aliyev

Contact address

Journal of Baku Engineering University
AZ0102, Khirdalan city, Hasan Aliyev str. 120, Absheron, Baku, Azerbaijan
Tel: 00 994 12 - 349 99 95 **Fax:** 00 994 12 349-99-90/91

e-mail: jr-philo.ped@beu.edu.az

web: <http://journal.beu.edu.az>

facebook: *Journal Of Baku Engineering University*

Copyright © Baku Engineering University

ISSN 2521-6333

ISSN 2521-6333

Journal of Baku Engineering University

Philology and Pedagogy

Baku - AZERBAIJAN

Journal of Baku Engineering University

Philology and Pedagogy

2025. Volume 9, Number 1

CONTENTS

ÜZEYİRŞÜNASLIĞA TÖHFƏ: HACIBƏYLİNİN "PETERBURQDAKI MƏSCİD HAQQINDA" MƏQALƏSİNİN TRANSLİTERASIYA VƏ TƏHLİLİ <i>Seyran Qayıbov</i>	3
TOPONİMLƏRİN POETİKLƏŞMƏSİNİN ETNOKULTURAL, MENTAL VƏ SOSIAL DƏYƏRLƏRİ <i>Təranə Hacıyeva</i>	10
AZƏRBAYCANIN SÜNİ İNTELLEKT STRATEGİYASI KONTEKSTİNDƏ FİZİKA MÜƏLLİMLƏRİNİN XXI ƏSR BACARIQLARININ İNKİŞAFI <i>Vidadi Orucov</i>	18
A METHODOLOGICAL STUDY ON THE IMPACT OF TEACHER TRAINING ON ENGLISH LANGUAGE INSTRUCTION QUALITY <i>Narmina Aliyeva, Gulshan Huseynova</i>	29
OĞUZ QRUPU TÜRK DİLLƏRİNDƏ YÖNLÜK HALIN İFADƏSİ <i>Zabitə Teymurlu, Sevinc Qəmbərova</i>	35
МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ УСПЕШНОГО ОСВОЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ СТУДЕНТАМИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ <i>Кямаля Юсифова</i>	44
BRİTANİYANIN AVROPA BİRLİYİNDƏN ÇIXMASI (BREKSİT) İLƏ BAĞLI İŞLƏNƏN NEQATİV SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN PRAQMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ <i>Tərgül Əlizadə</i>	55
ENHANCING ESL LEARNERS' COLLOCATION AWARENESS THROUGH CONCORDANCE TOOLS: A CORPUS-BASED APPROACH <i>Leyla İslamli</i>	65
MOBİL ÖYRƏNMƏ (M-ÖYRƏNMƏ) VƏ MÜASİR TEXNOLOGİYALARIN XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNƏ İNTEQRASIYASINA DAİR <i>Fəridə Şərifova</i>	73
LINGUISTIC DIVERSITY AND SOCIAL INEQUALITY: A COMPARATIVE STUDY OF LANGUAGE POLICIES IN AZERBAIJAN AND THE UNITED KINGDOM <i>Munavvar Asgarova, Simuzar Shirinova</i>	82

UOT: 81`366

DOI: <https://doi.org/10.30546/09081.2025.1.5001>

ÜZEYİRŞÜNASLIĞA TÖHFƏ: HACIBƏYLİNİN “PETERBURQDAKI MƏSCİD HAQQINDA” MƏQALƏSİNİN TRANSLİTERASIYA VƏ TƏHLİLİ

Seyran QAYIBOV

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Bakı Mühəndislik Universiteti

sqayibov@beu.edu.az

Məqalə haqqında məlumat	XÜLASƏ
Məqalənin tarixi	Bu məqalə, 2025-ci ilin sentyabr ayında anadan olmasının 140 illiyi qeyd ediləcək, Azərbaycan xalqının mədəniyyət tarixində silinməz izlər qoymuş və mədəniyyətimizin inkişafına misilsiz töhfələr vermiş dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin yubileyinə həsr olunmuşdur.
Göndərildi: 2025-05-11	
Yenidən işlənmiş formada alındı: 2025-05-16	Məqalədə, Üzeyir Hacıbəylinin 23 fevral 1910-cu il tarixində “Həqiqət” qəzetinin 43-cü nömrəsində “Üzeyir” imzası ilə dərc olunmuş “Peterburqdakı məscid haqqında” adlı məqaləsinin transliterasiyası, yazılma məqsədi və təhlili verilmişdir.
Qəbul edildi: 2025-05-18	
Onlayn mövcuddur	
Açar sözlər:	Üzeyir Hacıbəylinin “Peterburqdakı məscid haqqında” məqaləsi, onun “Həqiqət” qəzetində bu mövzuya həsr etdiyi ikinci yazısıdır. Üzeyir Hacıbəylinin “Peterburqda məscid” adlı ilk məqaləsinin başlığı “Üzeyir Hacıbəyli ensiklopediyası”, “Üzeyir Hacıbəyli: Bibliografiya (1905-2015)” və “Üzeyir Hacıbəyli. Ömür salnaməsi (1885-1948)” kimi mənbələrdə qeyd olunmuş, tam mətni isə 2009-cu ildə professor Şirməmməd Hüseynov tərəfindən nəşr edilmişdir.
Üzeyir Hacıbəyli, “Peterburqdakı bir məscid haqqında” məqalə, bibliografiya, təhlil	Ensiklopedik və bibliografik mənbələrdə adı qeyd olunmayan “Peterburqdakı məscid haqqında” adlı ikinci məqalənin başlığı, bəstəkarın həyat və yaradıcılığını əks etdirən salnamələrdə yer alsada, onun tam mətni bu yazının ədəbiyyat siyahısında göstərilən, həm kiril, həm də latın qrafikasında transliterasiya olunmuş əsərlər arasında mövcud deyil.
	Üzeyir Hacıbəyli bu yazısında dini azadlıqlar manifestinə istinad edərək, müsəlmanların Peterburqda məscid tikmək istəyini vurğulamış, özlərini “əsl ruslar” kimi təqdim edən bəzi şəxslərin bu təşəbbüsə qarşı çıxmasını isə tənqid etmişdir.

THE CONTRIBUTION TO UZEYİR STUDIES: TRANSLITERATION AND ANALYSIS OF HACİBƏYLİ'S ARTICLE "ON THE MOSQUE IN PETERSBURG"

ABSTRACT

This article is dedicated to the anniversary of the great composer Uzeyir Hajibeyli. His 140th anniversary will be celebrated in September 2025, who left an indelible mark on the cultural history of the Azerbaijan people and made an unrivaled contribution to the development of our culture.

The article provides a transliteration, purpose of writing and analysis of Uzeyir Hajibeyli's article "On the Mosque in Petersburg", published under the signature "Uzeyir" in №.43 of the "Hakikat" newspaper on February 23, 1910.

This article is dedicated to the anniversary of the great composer Uzeyir Hajibeyli. His 140th anniversary will be celebrated in September 2025, who left an indelible mark on the cultural history of the Azerbaijan people and made an unrivaled contribution to the development of our culture.

The article provides a transliteration, purpose of writing and analysis of Uzeyir Hajibeyli's article "On the Mosque in Petersburg", published under the signature "Uzeyir" in No. 43 of the "Hakikat" newspaper on February 23, 1910.

Uzeyir Hajibeyli's article "On the Mosque in Petersburg" is his second article on this topic in the "Hakikat" newspaper. The title of Uzeyir Hajibeyli's first article, "The Mosque in Petersburg," was mentioned in sources such as "The Encyclopedia of Uzeyir Hajibeyli," "Uzeyir Hajibeyli: Bibliography (1905-2015)," and "Uzeyir Hajibeyli. Chronicle of Life (1885-1948)," and the full text was published by Professor Shirmamed Huseynov in 2009.

Although the title of the second article, "About the Mosque in Petersburg," which is not mentioned in encyclopedic and bibliographic sources, is found in chronicles reflecting the life and work of the composer, its full text is missing from the works transliterated in both Cyrillic and Latin alphabets listed in the reference list of this article.

In this article, Uzeyir Hajibeyli, referring to the manifesto on freedom of religion, emphasized the desire of Muslims to build a mosque in Petersburg and criticized the opposition to this initiative by some people posing as "real Russians."

Keywords: Uzeyir Hajibeyli, article "On the Mosque in Petersburg," bibliography, analysis

Giriş

Azərbaycan mədəniyyətinin, musiqisinin ən parlaq simalarından biri olan Üzeyir Hacıbəyli təkcə bəstəkar, dramaturq, pedaqoq, tanınmış ictimai xadim kimi deyil, həm də dərin məzmunlu publisist və məqalə müəllifi kimi tanınır. Onun məqalələri dövrünün ictimai-siyasi, mədəni və musiqi həyatına dair dəyərli müşahidələri, təhlilləri və təkliflərini əhatə edir.

Mənbələrə görə, Hacıbəyli 1905-ci ildən etibarən dövrü mətbuatda fəal iştirak etmiş, "Molla Nəsrəddin", "Həyat", "İrşad", "Tərəqqi", "Həqiqət", "İqbal", "Yeni İqbal", "Kaspi", "Tərcüman", "Azərbaycan" və digər qəzet və jurnallarda onlarla məqalə dərc etdirmişdir. Dahi sənətkar "İrşad", "Tərəqqi", "Həqiqət", "Yeni İqbal" və "Azərbaycan" qəzetləri ilə daha sıx əməkdaşlıq etmiş, 1906-cı ilə qədər "İrşad"ın katibi, 1908-1909-cu illərdə "Tərəqqi"nin, 1909-1910-cu illərdə "Həqiqət"in, 1915-1916-cı illərdə "Yeni İqbal"ın, 1919-1920-ci illərdə isə "Azərbaycan" qəzetinin redaktoru olmuşdur. Bu baxımdan onun yaradıcılığının mühüm hissəsini publisistika təşkil edir (Hacıbəyov, 2005:9; Haşımova, və b., 2015:21-22).

Üzeyir Hacıbəylinin Sovet hakimiyyəti qurulana qədər müxtəlif dövrü mətbuat orqanlarında ərəb qrafikası ilə çap olunmuş məqalələrinin bir hissəsi XX əsrin 60-cı və 80-ci illərində kiril qrafikası ilə, müstəqillik dövründə isə latın qrafikası ilə, bəzən redaktə, bəzən isə ixtisarla nəşr edilsə də, çoxsaylı əsərləri müxtəlif səbəblərdən – əsasən tariximizdə qaranlıq qalan məsələlərə toxunması və milli şüurun formalaşması istiqamətində açıq fikir bildirməsi səbəbilə – nəşrdən kənarda qalmışdır.

Görkəmli alim, Üzeyir bəyin irsinin dəyərli tədqiqatçısı və pərəstişkarı professor Şirməməd Hüseynov, böyük bəstəkarın "Kaspi", "Həyat", "İrşad", "Tərəqqi", "Həqiqət", "İqbal", "Yeni İqbal", "Sovqat", "Açıq Söz", "Doğru Söz", "İttihat" kimi qəzetlərdə dərc olunmuş, lakin sonrakı illərdə nəşrlərinə daxil edilməmiş, təhrif olunmuş və ya ixtisar edilmiş 100-dən çox əsərini ərəb əlifbasından latın qrafikasına çevirərək iki cildə nəşr etdirmiş və bu yolla mədəniyyətimizə dəyərli töhfələr vermişdir (Hüseynov, 2009; Hüseynov, 2010).

Bu məqalədə nə Ş. Hüseynovun tərtib etdiyi iki cildlik nəşrdə, nə də Üzeyir Hacıbəylinin 1960-cı illərdən etibarən nəşr olunmuş və bu yazının ədəbiyyat siyahısında yer alan əsərlərində rast gəlinməyən "Peterburqdakı məscid haqqında" adlı məqalənin transliterasiyası, yazılma məqsədi və təhlili təqdim edilir.

"Peterburqdakı məscid haqqında" məqalənin transliterasiya və təhlil

"Peterburqdakı məscid haqqında" adlı məqalə Üzeyir Hacıbəylinin 1909-cu ildə Peterburq şəhərində tikintisinə başlanmış məscidlə əlaqəli "Həqiqət" qəzetində yazdığı ikinci yazısıdır.

Müəllifin bu mövzuda ilk yazısı "Peterburqda məscid" başlığı ilə qəzetin 5 fevral 1910-cu il tarixli 29-cu sayının birinci səhifəsində dərc olunmuşdur. Bu məqalənin başlığı "Уzeyir Гаджибеков: библиография" (Гаджибеков, 1978:196), "Üzeyir Hacıbəyov, 1885-1948. Həyat və yaradıcılığının salnaməsi" (Hacıbəyov, 1984:74), "Üzeyir Hacıbəyli ensiklopediyası" (Hacıbəyli, 1996:243), "Üzeyir Hacıbəyli ensiklopediyası" (Hacıbəyli, 2007:246), "Üzeyir Hacıbəyli ensiklopediyası" (Hacıbəyli, 2008:73), "Üzeyir Hacıbəyli: Biblioqrafiya" (Hacıbəyli, 2009:91), "Üzeyir Hacıbəyli: Biblioqrafiya (1905-2015)" (Hacıbəyli, 2015:91), "Üzeyir Hacıbəyli. Ömür salnaməsi (1885-1948)" (Hacıbəyli, 2008:48) kimi mənbələrdə qeyd olunmuş, tam mətni isə 2009-cu ildə professor Şirməmməd Hüseynovun "Üzeyir Hacıbəyli: nəşrlərdə kənara qoyulmuş əsərlər (1904-1912)" kitabına (Hüseynov, 2009: 244) daxil edilmişdir.

Hacıbəylinin ikinci məqaləsi – "Peterburqdakı məscid haqqında" – "Həqiqət" qəzetinin 1910-cu il fevralın 23-də dərc olunan 43-cü nömrəsində "Üzeyir" imzası ilə nəşr olunmuşdur. Bu yazının başlığı 1984-cü ildə bəstəkarın həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş "Üzeyir Hacıbəyov, 1885-1948. Həyat və yaradıcılığının salnaməsi" (Hacıbəyov, 1984:75) əsərində, həmçinin bu kitab əsasında tərtib olunmuş "Üzeyir Hacıbəyli. Ömür salnaməsi (1885-1948)" (Hacıbəyli, 2008:48) kitabında yer alsada, mövzuya dair ilk məqalədən fərqli olaraq, adı, naməlum səbəblərdən sonrakı illərdə nəşr olunmuş ensiklopedik və biblioqrafik mənbələrdə göstərilməmişdir.

Hacıbəylinin hər iki məqaləsinin məzmunu onların Sovet dövründə nəşrinin mümkün olmadığını aydın şəkildə göstərir. Müəllifi bu məqalələri qələmə almağa vadar edən əsas səbəb isə uzun sürən mübarizədən sonra II Nikolayın razılığı ilə Peterburqda məscid tikilməsinə icazə verilmiş müsəlmanlara qarşı bəzi rusların nümayiş etdirdiyi tənqidi münasibət olmuşdur (Qayıbov 2025: 95-123). "Peterburqdakı məscid haqqında" məqalənin transliterasiyası isə belədir:

"Rusiyanın mərkəz idarəsi və paytaxtı olan Peterburqdakı müsəlmanlar üçün məscid tikilməsinə "əsl rus"lar razı deyil idilər. İndi də razı deyildirlər; onlar əldən gələn qədər səy ediyordular ki, bu məscidin inşasına mane olsunlar; çünki bunların qara qəlbləri böylə bir işi qəbul etmiyordu ki, əksik saydıqları müsəlmanların Peterburq kimi bir yerdə məscidləri olsun. Bəxl¹ və həsəd bunları rahat qoymuyordu: onlar diyordular ki, qoy müsəlmanların öz şəhərlərində, öz kəndlərində yüzlərcə, lap minlərcə məscidləri olsun, bundan bir zərər yoxdur, amma müsəlmanların Peterburqda məscidləri ola bilməz. Zira ki, bu məscid bir o qədər dinpərəstlik ucundan deyil, nə qədər ki, hüquq işinə aiddir; hürriyyəti-ədyan² və məzahib³ nemətindən müsəlmanların hissəsinə düşən hüquq və ixtiyarın təsdiq edilməsinə dəlildir. Buna binaən⁴ müsəlmanlar da öz hüquqlarını ibraz⁵ edib də Peterburq kimi (Rus yürəyi olan bir

¹ paxıl

² dini azadlıq

³ məzhəb

⁴ görə

⁵ aşkar etmək, üzə çıxarmaq

şəhərdə məscid tikirlər. Və bununla Rusiyada “əsl rus”ların xoşlamadığı hürriyyəti-əryan və məzəhibin mövcud olduğunu bildirirlər.

Əlbəttə “əsl ruslar” Peterburqda məscid olmasını istəməyib də, səbəbi qara qəlblərinin bəxl və həsədi olduğunu göstərmiyorlar, bəlkə bu məzmun⁶ xasiyyətə bir növ yaxşı rənk vermək üçün diyorlar ki, bu məscid biz rusların hissiyati- diniyyəimizi⁷ təhqir ediyor.

Lakin şükür olsun ki, dövlətimiz olan Rusiya – yalnız bir “əsl rus”lardan ibarət deyildir. Rusiyanı təşkil edən ruslar arasında doğrudan da əsl ruslar vardır ki, onların adını böylə bir – “” gülünç işarələr içinə soxmaq yaramaz. İştə həmin bu həqiqi ruslardan olan keşiş (Petrov) cənabları, işarəli “əsl ruslar”ın məscidimizə qarşı böylə av-avlarından mütənəffir⁸ olaraq böylə həqq sözlər yazıyor:

“O halda ki, Peterburqda tazə şərəbxanalar açılır; o halda ki, Rusiya paytaxtında fuhuşxanalar- yağışdan sonrakı göbələklər kimi artır və o halda ki, həman restoran xidmətçiliyindən dövlət qazanmış olan tatarlar Peterburqun ortodoks xristiyanları üçün tazə-tazə ləhvü ləb⁹ bağçaları açırlar və yenə o halda ki, Omonlar eşq və şərəb ilahları üçün Moskvada tazə məbədgahlar tikirlər o halda “əsl rus”ların hissiyati- diniyyələri rahat durub təhqir olunmuyor...”

Amma elə ki katoliklər tazə bir kilsə, protestanlar tazə bir məbədgah və müsəlmanlar da tazə bir məscid tikmək istiyorlar– o halda “əsl ruslar” həyəcan və dəhşətə gəlirlər; vəkillər yığıb, mitropolit¹⁰ yanına sinodlarına¹¹ və hökumət yerlərinə göndərirlər ki, güya hissiyati-diniyyələri təhqir olunur.

İndi “əsl ruslar”ın bu dinpərəstlik qışqırığı yalnız bir şarlatanlıq, bidlik və hiylə olduğu aşkar deyilmi ki, bunların qəsdləri də rusları hürriyyət axtarmaq fikrindən kənar edib o fikri başqa millət və din əhillərini təqib etmək kimi qəbih¹² bir əmələ öyrətməkdir”.

Unudulmasın ki həqiqətsüar olan bu sözləri söyləyən keşişdir, rus keşişidir.

(Petrov) cənablarına, böylə sözlərindən naşi¹³ təşəkkürlər etmək lazım gəlirdi. Onun dedigi sözlər həqiqətdir; həqiqəti söyləmək isə hər kəsin vəzifəsidir. “Üzeyir”. “Həqiqət” qəzeti, 1910, № 49, s.1.

Mətdəndən aydın olur ki, Hacıbəyli imperiyada qəbul edilmiş dini azadlıqlar manifestinə istinad edərək, müsəlmanların Çar imperiyasının paytaxtı Peterburqda məscid tikmək arzusunu önə çəkir. Lakin “əsl rus”lar adlandırılan qrup bu ideyaya istehza ilə yanaşır, onu qışqanlıqla qarşılayır və öz dini hisslərinə zidd hesab edərək tikintiyə qarşı çıxırlar. Müəllifin fikrincə, əsas problem onların imperiyanın mərkəzində – Peterburqda məscidin mövcudluğunu qəbul etmək istəməməsidir. Onlara görə, müsəlmanlar öz şəhər və kəndlərində istədikləri qədər məscid tikə bilərlər, lakin bu, Peterburq üçün yolverilməz sayılır.

⁶ danışmış, məzəmmət olunmuş

⁷ dini duyğular

⁸ nifrət edən

⁹ oyun, əyləncə

¹⁰ Pravoslav və katolik yepiskoplarının ən yüksək adı

¹¹ Pravoslav və protestant kilsələrində yüksək rütbəli ruhanilər məclisi

¹² qəbahətli, nalayiq, yaraşmayan

¹³ görə,

Hacıbəylinin məqaləsindəki "əsl rus" ifadəsi məqsədli şəkildə seçilmiş və tənqid edilmişdir. Müəllif bu ifadə ilə XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində Rusiyanın ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynayan, imperiyanın gələcəyini "əsl rus" millətinin üstünlüyündə görən bir qrupu nəzərdə tutmuşdur.

Məlum olduğu kimi, 1905-ci il inqilabından sonra Rusiyada gedən liberallaşma proseslərinə, Dövlət Dumasının yaradılmasına və müxtəlif millətlərin muxtariyyət, hüquq tələblərinə qarşı çıxan bu qruplar "Rusiya Monarxist Partiyası" ("Русская монархическая партия"), "Qara Yüzlər" ("Чёрные сотни") və "Rus Xalqları İttifaqı" ("Союз русского народа") kimi təşkilatlarda birləşərək, "Rusiya ruslarındır", "Ruslar üçün Rusiya" kimi şüarlarla çıxış edir, monarxist və millətçi ideologiyaları, pravoslav dəyərləri müdafiə edirdilər. Bu qruplar imperiyada "əsl rus" ənənələrini qorumağa, rus xalqının etnik və mədəni kimliyini saxlamağa və ruslaşdırma siyasətini gücləndirməyə çalışırdılar. Onlar etnik və dini azlıqların Rusiyada güclənməsinin qarşısını almaq üçün "əsl rus" anlayışını həm də mədəni bir konsepsiya kimi formalaşdırmağa səy göstərirdilər.

Məqalədən göründüyü kimi, bu pravoslav zümrə Rusiyada digər dinlərin yayılmasına və onlara aid ibadət məkanlarının inşasına qarşı çıxırdı. Onların düşüncəsinə görə, yeni dini məbədlərin tikintisi pravoslav dəyərləri ilə ziddiyyət təşkil edir və bu məkanlar sanki onların dini hisslərinə toxunur. Hacıbəyli isə bu məsələnin tək cəmi dini yox, eyni zamanda hüquqi çərçivədə, dövlətin elan etdiyi dini azadlıq prinsiplərinə əsaslanan bir haqq olduğunu vurğulayır. O bildirir ki, müsəlmanların Peterburqda məscid tikmək hüququ var və bu hüquq rəsmi sənədlərlə təmin edilmişdir.

Müəllif "əsl rus" ifadəsini dırnaq içində, ironiya ilə işlədərək Rusiyadakı şovinist dairələrin mövqeyini ifşa etməyə çalışır. O, "əsl rus"lara cavabı din xadimi olan rahib Petrovun fikirləri ilə verir.

Rahib Petrov qeyd edir ki, Peterburqda hər gün açılan şərəbxanalar, yayılan fahişəxanalar və restoran biznesindən varlanan bəzi tatarların ortodoks xristianlar üçün yaratdığı əyləncə məkanları "əsl rus"lar üçün dini baxımdan heç bir narahatlıq doğurmur. Hətta Moskvada Omonlar tərəfindən eşq və şərəb tanrılarına ithaf olunmuş məbədlər belə onların dini hisslərinə təhqir deyil. Amma nə vaxt ki, katoliklər kilsə, protestantlar məbəd, müsəlmanlar isə məscid tikmək istəyirlər, onlar dərhal təşvişə düşüb, mitropolitə, sinoda və dövlət orqanlarına şikayət etməyə tələsirlər.

Rahib Petrov bu davranışları "dinpərəstlik" deyil, sadəcə olaraq şarlatanlıq və hiyləgərlik adlandırır. Onun fikrincə, bu cür mövqelər cəmiyyəti azadlıq ideyalarından yayındırmaq və digər din və millətlərə qarşı basqılar yaratmaq məqsədi daşıyır. Hacıbəyli yazısının sonunda bu gerçəkləri açıq şəkildə ifadə etdiyinə görə rahib Petrova minnətdarlığını bildirir.

"Peterburqda məscid" adlı ilk məqaləsində isə Hacıbəyli Qərb ölkələrində dini etiqad azadlığının təmin olunması nəticəsində bir çox Avropa paytaxtlarında müsəlman ibadətqahlarının açıldığını qeyd edir. Lakin Peterburqda belə bir məscidin olmamasını və bu ehtiyacın qarşılanmasının vacibliyini vurğulayır. "Ü" imzası ilə dərc edilən bu yazıda Rusiyada ruslardan sonra sayca ikinci böyük əhali qrupunu təşkil edən müsəlmanların ibadətqah tikmək hüququna qarşı çıxan bəzi dairələrin dini azadlıqları tanımadığı, müxtəlif bəhanələrlə ədalətsiz mövqe tutduğu və məscidin minarəsindən eşidiləcək "Allahu-əkbər" sədasından qorxduqları bildirilir. Buna baxmayaraq, hökumətin məscid tikintisinə, müsəlmanlardan ibarət bir komitənin

yaradılmasına və ianələrin toplanmasına icazə verməsi müəllif tərəfindən təqdir olunur (Qayıbov 2025: 95-123)¹⁴.

Nəticə:

İdeya zənginliyi, prinsiplilik və cəsarət kimi keyfiyyətlərə malik bir ziyalının yaşadığı dövrün sosial, siyasi və mədəni həyatında baş verən hadisələrə göstərdiyi vətəndaş mövqeyinin bariz nümunəsi olan bu məqalə, Hacıbəylinin ictimai proseslərə münasibətini, dövrün çağırışlarına verdiyi reaksiyanı, cəmiyyət qarşısındakı məsuliyyətini və bu proseslərdəki rolunu anlamaq baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədən aydın olur ki, müəllif baş verən hadisələrə təkcə müşahidəçi kimi yanaşmamış, onları dərinlən izləmiş, həll yolları təklif etmiş və ictimai rəyə təsir göstərə bilmişdir.

Birinci rus inqilabından sonra ədəbi-sosial mühitdə fəallığı ilə seçilən Hacıbəyli, məqaləsində gündəmdə olan bu məsələyə obyektiv yanaşaraq, dövlət tərəfindən qəbul edilən qərar və qanunların dinindən və milliyyətindən asılı olmayaraq imperiyanın bütün vətəndaşlarına bərabər şəkildə şamil edilməsinin vacibliyini vurğulamışdır. O, millətlərin hüquq və azadlıqlarının qarşısında duran qüvvələri açıq şəkildə ifşa etmiş və öz prinsiplial mövqeyini cəsarətlə ifadə etmişdir.

Hacıbəylinin “Peterburqdakı məscid haqqında” adlı publisistik məqaləsi təkcə dövrün ictimai-siyasi reallıqlarına münasibət bildirmək deyil, eyni zamanda milli-mədəni və dini hüquqların müdafiəsinə yönəlmiş məzmun və ideya dərinliyi ilə seçilən sanballı bir yazıdır. Müəllif məsələnin həllində hüququn yanında olduğunu vurğulayaraq, tənqid etdiyi “əsl rus”ların mövqeyinə obyektivlik prinsipi əsasında cavab vermiş, bu cavabı çox güman ki, uydurma yox, mətbuatdan tanıdığı rus din xadimi Petrovun dili ilə çatdırmışdır. Bununla o, hüquqa, ədalətə və dini dəyərlərə önəm verən rusların da mövcudluğunu göstərmiş və çıxışlarında millətçilik mövqeyindən deyil, hüquqi və ümumbəşəri dəyərlər prizmasından yanaşdığını ortaya qoymuşdur.

Əslində Hacıbəylinin bu mövqeyi imperiyada yaranmaqda olan siyasi mühitin yumşalması fonunda cəmiyyətin inkişafına xidmət edən mühüm amillərdən biri kimi dəyərləndirilməlidir. Həmçinin, bu məqalə Hacıbəylinin geniş dünyagörüşünü və publisistik fəaliyyətinin yalnız yaşadığı dövr üçün deyil, gələcək nəsillər üçün də ciddi əhəmiyyət daşıdığını sübut edir. Onun milli kimliyə, hüquq və ədalətə, mədəni dəyərlərə verdiyi yüksək önəm, Azərbaycan publisistikasının, milli təfəkkürün və hüquqi şüurun inkişafında mühüm rol oynamışdır.

¹⁴ “Peterburqda məscid” məqalənin transliterasiyası belədir: “Yevropa paytaxtlarının ən məşhurlarında, məsələn Paris (Frəngistan), Londra (İngiltərə), Berlin (Almaniya) və Vyanada (Avstriya) müsəlmanların məbədgahları yəni, məscidləri mövcud olduğu məlumdur.

Əvət, hürriyyəti-din və məzhəb elan edilmiş məmləkətlərdə hər bir millət öz məbədgahını tikməyə muxtardır.

Rusiyada dəxi hürriyyəti-dini və məzhəbin bir dəfə elan edilmiş olduğu məlumdur, lakin o hürriyyət kəlməsinin mənası müruri-zaman ilə “dəğişib” indi başqa bir məna andırıldığı hökumət “sirkulyarı” ilə elan edilməkdədir.

Zənnimizcə, Rusiya təbəələrinin Ruslardan sonra, qismi- əzəmini təşkil edən müsəlmanların, Peterburqda özlərinə bir məscid tikmələri üçün, zədən hürriyyəti gözləmək lazım degil idi.

Halbuki “hürriyyət” elanından sonrada əsl rus adamları müsəlmanların Peterburqda məscid bina etmələrinə razı olmamışdılar. Rus adamları məscidin minarəsindən bülənd olunacaq “Allahu- əkbər” sədasından qorxar demişdilər.

Lakin böylə boş və əsassız bir “səbəb” ucundan müsəlmanların məscid tikdirmələrinə razı olmamaq aşkarən ədalətsiz olar zənniylə məscid binasına izin verildi. Həman məscidi tikdirmək üçün müsəlmanlardan xüsusi bir komitə təşkil olunub bu yolda lazım olan ianəni yığmağa şüru etdilər və bilaxirə bu günlərdə məscidin binasına şüru olundu. İşdə bu məscid Peterburqda tikilib də müsəlmanların müvəffəqiyyət və müzəffəriyyətini hündür minarələriylə elan edəcək olduğu bir zaman, məqhur və məğlub olan bəxil və həsudlar da onun ayağı altında sürünəcəkdirlər. Məsciddən başqa bunun özü də bizim üçün böyük bir fəxrdir!” (Həqiqət” qəzeti, 1910, № 29:1)

İSTİFADƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT:

1. "Həqiqət" qəzeti, 1910, № 29.
2. "Həqiqət" qəzeti, 1910, № 43.
3. Hüseynov Şirməmməd (2009). *Üzeyir Hacıbəyli: nəşrlərdə kənara qoyulmuş əsərlər. (1904-1912)*. Bakı, Elm.
4. Hüseynov Şirməmməd (2010). *Üzeyir Hacıbəyli: nəşrlərdə kənara qoyulmuş, ixtisar və "redaktə" edilmiş əsərləri*. Bakı, Elm.
5. Qayıbov Seyran. (2025). The construction process of Petersburg Mosque in Azerbaijan press. *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 14/1. 95-123. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
6. *Üzeyir Hacıbəyli: Bibliografiya. (2009)*. (Tərt. ed. Həşimova Hökümə və b.). Bakı, M.F. Adına Azərbaycan Milli Kitabxana.
7. *Üzeyir Hacıbəyli: Bibliografiya (1905-2015)*. (2015). Yenidən işlənmiş və təkmilləşdirilmiş II nəşri. (Tərt. ed. Həşimova Hökümə və b.). Bakı, M.F. Adına Azərbaycan Milli Kitabxana.
8. *Üzeyir Hacıbəyov ensiklopediyası. (1996)*. (Tərt.ed. Elmira Abbasova və b.). Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı.
9. *Üzeyir Hacıbəyov ensiklopediyası. (2007)*. (Tərt. ed. Elmira Abbasova və b.). Heydər Əliyev Fondu. Azərbaycan Mədəniyyəti Dostları Fondu. Bakı, Şərq-Qərb.
10. *Üzeyir Hacıbəyov ensiklopediyası. (2008)*. (Tərt. ed. Elmira Abbasova və b.). Heydər Əliyev Fondu. Azərbaycan Mədəniyyəti Dostları Fondu. Bakı, Şərq-Qərb.
11. *Üzeyir Hacıbəyov, 1885-1948. Həyat və yaradıcılığının salnaməsi. (1984)*. (Tərt. ed. Qulam Məmmədli). Bakı, Yazıçı.
12. *Üzeyir. Hacıbəyli. Ömür salnaməsi (1885-1948)*. (2008). Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondu. Bakı, Şərq-Qərb.
13. *Уzeyр Гаджибеков: библиография. (1978)*. Баку, ЭЛМ.

Hacıbəylinin məqalələrinin dərc olunduğu əsərlərin siyahısı:

1. Üzeyir Hacıbəyov. Əsərləri. (1968). 10 cildə, III cild. (Tərtibdən, kommentariya və lüğətin müəll. Qubad Qasımov). Bakı, AzSSR EA.
2. Üzeyir Hacıbəyov. Əsərləri. (1968). Məqalə və felyetonlar. 10 cildə, IV cild. (Tərt. ed., Qubad Qasımov). Bakı, AzSSR EA.
3. Üzeyir Hacıbəyov. (1981). Ordan-burdan. (Felyeton, pamflet və satirik hekayələr. (Mətin tərtibi, müqəddimə və qeydlərin müəll. Mirabbas Aslanov). Bakı, Yazıçı.
4. Üzeyir Hacıbəyov. (1985). Seçilmiş əsərləri. (Tərt. ed., qeyd, izah, lüğətin müəll. Mirabbas Aslanov). Bakı, Yazıçı.
5. Üzeyir Hacıbəyli (1995). Fitnələr qarşısında. (Toplayanı, ərəb əlifbasından transliterasiya edən, ön sözün müəll. Aslan Kənan). Bakı, Azərnəşr.
6. Üzeyir Hacıbəyli. (2005). Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, I cild. (Tərt. ed., lüğətin müəll. Abdulla Abasov). Bakı, Şərq-Qərb.
7. Üzeyir Hacıbəyli. (2005). 2 cildə, II cild. (Tərt. ed., lüğətin müəll. Abdulla Abasov). Bakı, Şərq-Qərb.
8. Üzeyir Hacıbəyli. (2008). Bədii və publisistik əsərlər. (Burax. məs. Əziz Gülləliyev). Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondu. Bakı, Şərq-Qərb.
9. Üzeyir Hacıbəyov. (2019). Felyetonlar. Hekayələr. (Red. Sevinc Rzayeva). Bakı, Kitab Klubu.
10. Üzeyir Hacıbəyli (2021). Fitnələr qarşısında. (Toplayanı, ərəb əlifbasından transliterasiya ed., ön sözün müəll. Aslan Kənan). Bakı, Qanun.
11. Üzeyir Hacıbəyli. (2022). Seçilmiş əsərləri. (Tərt. ed., K. Kərimli). Bakı, TEAS Press.
12. Üzeyir Hacıbəyov. (2023). Felyetonlar. Hekayələr. (Red. Sevinc Rzayeva). Bakı, Kitab Klubu.

UOT:82.0

DOI: <https://doi.org/10.30546/09081.2025.1.5002>

TOPONİMLƏRİN POETİKLƏŞMƏSİNİN ETNOKULTURAL, MENTAL VƏ SOSIAL DƏYƏRLƏRİ

Professor Təranə HACIYeva

Bakı Mühəndislik Universiteti

tehaciyeva@beu.edu.az<https://orcid.org/0000-0001-6818-3091>

Məqalə haqqında məlumat	XÜLASƏ
<i>Məqalənin tarixi</i> Göndərildi: 2024-09-27 Yenidən işlənmiş formada alındı: 2024-11-29 Qəbul edildi: 2024-12-02 Onlayn mövcuddur	<i>Dilin bütün leksik vahidlərinin bədii dilə gəlmək səlahiyyətini inkar etmək olmaz. Hətta bədii üslub vahidləri ilə eyni müstəvidə dayanmayan və elmi üslub göstəricisi olan terminlər də obrazlaşmaq imkanına malikdir. Dilin xüsusi leksik layını təşkil edən toponimlər də eyni səlahiyyətlidir, lakin bu dil vahidlərinin bədiiləşmə vəziyyəti bir qədər fərqlidir. Coğrafi ərazini təyin edən, səciyyələndirən və bəzən də obrazlı şəkildə adlandıran toponimlər yaranışından poetik məzmunlu olub və dilin ilk növbədə məişət, bədii, sonra rəsmi, elmi və publisistik üslublarının elementi olub. Toponimlərin belə funksional genişliyinin səbəbi bu dil vahidlərinin milli dünyagörüşünün, kollektiv düşüncənin məhsulu olmasıdır. Milli təfəkkürün ifadəsi olan hər adın sosial, etnokultural və mental dəyər məzmunu kəsb etməsi, həm milli ideologiyanın, həm də məkan bağlılığının rəmzi kimi çıxış etməsi ictimai-tarixi qanunauyğunluqdur. Toponimlər mənsub olduğu xalqın torpaq sevgisinin təmsilçisidir, lakin bu fakta əsaslanaraq milli ideologiyanın yalnız coğrafi ərazinin vəsfi ilə ifadə edilməsi qənaətinə gəlmək düzgün deyil. Bədii toponim yalnız tərənnüm məqsədi daşımır, ideoloji məzmun göstəricisi rolunda çıxış edir. Bu qənaəti toponimlərin sosial, siyasi, poetik təfəkkürün dərk etmə mərhələlərindən süzülərək gəlməsi və nəticədə fəlsəfi-semantik tutuma malik olması sübut edir.</i>

ETHNOCULTURAL, MENTAL AND SOCIAL VALUES OF THE POETICALIZATION OF TOPONYMS

ABSTRACT

The power of all lexical units of the language to become artistic cannot be denied. Even terms that do not stand on the same level as artistic style units and are indicators of scientific style have the ability to be figurative. Toponyms, which constitute a special lexical layer of the language, also have the same power, but the state of artisticization of these language units is somewhat different. Toponyms, which define, characterize and sometimes figuratively name a geographical area, have had a poetic content from their inception and have been an element of the everyday, artistic, and then official, scientific and journalistic styles of the language. The reason for such functional breadth of toponyms is that these linguistic units are the product of national worldview, collective thought. It is a socio-historical law that every name, which is an expression of national thinking, acquires ethnocultural, social and mental value content, and acts as a symbol of both national ideology and spatial connection. Toponyms are representatives of the love of the land of the people to which they belong, but based on this fact, it is not correct to conclude that national ideology is expressed only by describing the geographical area. Artistic toponyms do not only have a glorifying purpose, but also act as an indicator of ideological content. This idea is proven by the fact that toponyms filtered through the stages of understanding of social, political, poetic thinking and, as a result, have a philosophical-semantic capacity.

Keywords: toponym, ethnocultural. social value, mental value, poetics.

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ, МЕНТАЛЬНЫЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ ПОЭТИЧНОСТИ ТОПОНИМОВ

АННОТАЦИЯ

Нельзя отрицать способность всех лексических единиц языка воплощаться в художественном выражении. Даже термины, не стоящие на одном уровне с единицами художественного стиля и являющиеся показателями научного стиля, обладают способностью быть образными. Топонимы, составляющие особый лексический пласт языка, имеют тот же авторитет, но художественный статус этих языковых единиц несколько различен. Топонимы, определяющие, характеризующие, а иногда и образно именуящие географическую территорию, с самого начала имели поэтическое содержание и являлись элементом сначала повседневного, художественного, а затем официально-делового, научного и публицистического стилей языка. Причина такой функциональной широты топонимов заключается в том, что эти языковые единицы являются продуктом национального мировоззрения и коллективного мышления. Социально-исторический закон заключается в том, что каждое имя, являющееся выражением национальной мысли, приобретает этнокультурное, социальное и ментальное ценностное содержание и выступает символом как национальной идеологии, так и пространственной принадлежности. Топонимы отражают любовь народа к земле, которому они принадлежат, однако неверно делать из этого факта вывод, что национальная идеология выражается только через описание географической территории. Литературный топоним не только служит целям прославления, но и выступает индикатором идеологического содержания. Эта идея подтверждается тем, что топонимы возникают на этапах осмысления общественной, политической и поэтической мысли и в конечном итоге имеют философско-смысловое значение.

Ключевые слова: топоним, этнокультурная, социальная ценность, ментальная ценность, поэтичность.

GİRİŞ

Tədqiqatın aktuallığı. Toponimlərə özünəməxsusluğu verən başlıca amil bu dil vahidlərini tədqiq edən sahənin üç elmin kəsişməsində olmasıdır. Bu faktor öz təsdiqini əksər toponimik problemlərin linqvistika, tarix və coğrafiya elmlərinin vəhdətində həll edilməsi ilə tapır. Müxtəlif elmlərin vəhdətində həllini tapan məsələ və anlayışların zəngin dəyərlərə və xüsusi tədqiqat aktuallığına malik olması elmi qanunauyğunluqdur. Belə bir qanunauyğunluq toponimlərin poetikləşməsinin etnokultural, sosial və mental dəyərlərinin tədqiqini aktuallaşdırır.

Tədqiqatın yeniliyi. Toponimikanın ən az tədqiq edilən bölməsi poetik toponimiyadır. Toponimlər mənsub olduğu etnosun tarixinin, məskunlaşdığı torpaqların, kulturoloji görüşünün öyrənilməsi üçün optimal mənbədir. Bu dil vahidlərinin türk xalq şeirlərində işləklik qazanmasını, poetikləşməsini şərtləndirən amillərin etnokultural, sosial və mental aspektləri ilk dəfə olaraq bu məqalədə tədqiq edilir.

Tədqiqatın metodu. Məqalədə empirik, təsviri, müqayisəli və analitik təhlil metodlarından istifadə edilib.

Tədqiqatın məqsədi. Toponimlər sosial reallığın, eyni zamanda ideologiyanın fəlsəfi ifadəçisidir. İdeologiya yalnız coğrafi əraziyə bağlılıqla yetinə bilməz, milli dəyərlər toplusu olan mənəvi ərazi də bura daxildir. Məqalənin məqsədi toponimlərin yalnız coğrafi ərazilərin adlandırılması məhsulu kimi deyil, torpaq sevgisi ilə yanaşı etnokultural, sosial, mental dəyər kəsb edən anlam şəklində, milli ideologiyanın ifadəçisi kimi də təqdim etməkdir.

Tədqiqatın nəticəsi. Türk təfəkküründə toponimlər coğrafi ad olmaqla yanaşı digər vacib missiyaları da yerinə yetirir. Milli kimlik, soyabağlılıqdan törənən missiya toponimləri xalq təfəkküründə milli-mənəvi dəyərə, ideoloji anlayışa, toxunulmazlıq rəmzinə çevirir. Sosial və kultural xalq təfəkkürü məhsulunun bədii dil vahidinə çevrilməsi qanunauyğun nəticədir. Bədiiləşən toponimlər ilk baxışda tərənnüm və vəsf ifadəçisi kimi görünsə də, bu dil vahidləri özündə sosial, tarixi, etnofəlsəfi dəyərləri birləşdirir. Milli təfəkkür məhsulu olan toponimlər

ədəbi dilin bütün funksional üslublarının işlək məhsulu olduğuna görə poetikləşməsi bu dil vahidlərinin ciddi etnokultural, sosial və mental dəyər ifadəçisi olmasını təsdiq edir. Poetikləşmə toponimlərin onomastika elminin toxunmadığı polisemantik, denotativ, konnotativ xüsusiyyətlərini meydana çıxarır. Toponimlərin poetikləşməsinin sosial və linqvistik mahiyyətinin mühüm komponenti sosial şərtlər, standartlara uyğunluq və standartdan yayınmadır. Toponimlərin formalaşmasına və poetikləşməsinə təsir edən mental amillərə həm də əhalinin etnokultural dəyərləri daxildir.

ƏSAS HİSSƏ

Toponimlərin bədii dilə gəlməsi poetik keyfiyyətdir, lakin bu keyfiyyətdən irəli olan digər bir amil bu dil vahidlərinin mühüm ictimai-siyasi və tarixi dəyərə malik olmasıdır. Belə ki, bədii toponimlər mənsub olduğu xalqa xas bədii-coğrafi xəritə yaradan və həmin sərvəti əsrlərin süzgəcindən keçirərək müasir dövrə çatdıran tarixi-ədəbi faktdır. Toponimlər təsadüfün, ixtiyari adlandırmanın nəticəsi deyil. "Çox qədim zamanlardan başlayaraq insanlar məskən saldıqları ərazilərə, onların yaxınlığındakı ayrı-ayrı obyektlərə müxtəlif adlar vermişlər. Nəticədə coğrafi adlar - toponimlər formalaşmağa başlamışdır. Demək, hər hansı bir tarixdə, müəyyən bir məkanda, hər hansı bir dildə ünvan yaranmışdır" (Rüstəmli, 2016:3). Toponimlər qədim dil vahidləridir və cəmiyyətin ilkin mərhələlərindəki məzmun bəsitliyi insan təfəkkürünün yalnız fərqləndirmə missiyasının məhsulu olmasından irəli gəlir. "Toponimlərin funksiyalarının özünəməxsusluğu, bu vahidlərin obyektləri adlandırmaq və səciyyələndirmək qabiliyyəti onlara müxtəlif yanaşmaları şərtləndirmişdir. Toponim ölkə haqqında biliklər xəzinəsidir, mədəni-tarixi informasiyanın qoruyucusudur" (Həbibli, 2012: 6). Belə qanunauyğunluğun nəticəsidir ki, "dilnin lüğət tərkibində ad bildirən sözlər mühüm yer tutur" (Teymurlu, 2020:26). Toponimlər yalnız həyatımızın bir hissəsi deyil, həm də tarixi hadisələrin, cəmiyyətin inkişaf şərtlərinin, baş verən proseslərin şahidləridir. Buna görə "toponimika tarix, coğrafiya, diyarşünaslıq kimi digər elmlərlə sıx bağlıdır" (Колесникова, 2021; 1117).

Cəmiyyətin sonrakı inkişaf mərhələlərində yaranmış toponimlər hər bir milli dil üçün eyni missiya daşıyıcısıdır. Yəni yalnız sırf təsvirə xidmət etmir. Bu dil vahidləri əraziləri bir-birindən fərqləndirən ad deyil, geniş məzmunlu informasiya ötürücüsüdür, həm də coğrafi reallığı adlandıran nominasiya modelidir. Toponimlər mənsub olduğu xalqın və dilin tarixinin ayrı-ayrı aspektlərini izləmək üçün istifadə edilə bilər və substrat mahiyyətinə görə hər hansı bir ərazinin əvvəlki sakinlərini hipotetik olaraq təyin edə bilər. Müşahidələr göstərir ki, coğrafi adlar dilxarici amillərin, direktiv göstəricilərin, siyasi-ideoloji istiqamətlərin təsirinə daha tez məruz qalan dil vahidləridir. Toponimlərin politoloji faktor kimi tədqiq edilməsi bu xüsusiyyətdən qaynaqlanır və təsadüfi məzmun kəsb etmir (Belenov, 2023: 48-49). Analoji təcrübə Azərbaycan Respublikasında milli dirçəliş dövründə və müstəqilliyin bərpa edilməsindən sonra yaşanıb: Vartaşen – Oğuz, Qutqaşen – Qəbələ, Puşkin – Biləsuvar, Jdanov – Beyləqan, Mirbəşir - Tərtər. Linqvopolitoloji və etnolinqvistik meyarlar sayəsində dəyişikliyə uğramış coğrafi adların mənəvi və milli hüququ bərpa edilib. Bu adların ilkin formalarının tarixi və ədəbi mənbələrdə saxlanması, eyni zamanda bədii dilə gətirilməsi onların orijinallığının bərpasına imkan verən faktorlardandır. Tarixin müxtəlif mərhələlərində dünyanın dil təcrübəsində müşahidə edilən sosiolinqvistik və linqvopolitoloji hadisələr toponimlərin linqvistik mahiyyətlə yanaşı sosial, kulturoloji və politoloji təbiətə malik olmasından xəbər verir.

Toponimlər insanın mühit, təbiət, sosial reallıqlar haqqında idraki və affektiv təsəvvürlərinin ifadəsini göstərən məkan adlarıdır. Bu səbəbdən dilin leksik layının əhəmiyyətli vahidləri sayılmaq səlahiyyətinə malikdir və bədii dilin tropları kimi istifadə edilmək imkanlarını da əhatə

edir. Eferqren də toponimlərin poetikləşməsi barədə belə bir qənaətdədir ki, toponimlərin ümumi ismə çevrilməsi həm semantik dəyişiklikdir, həm də metaforlaşma, metonimləşmə, sinekdoxa və digər bədii təsvir və ifadə vasitəsinə çevrilmədir (Efvergren, 2023). Qanunauyğun olaraq, toponimlərin mahiyyət və məzmunu bu dil vahidlərinin poetikləşməsinin sosial və mental dəyərlərə malik olmasından xəbər verir. Toponimlərin poetikləşməsinin sosial və linqvistik mahiyyətinin mühüm komponenti sosial şərtlər, standartlara uyğunluq və standartdan yayınmadır. Toponimlərin formalaşmasına və poetikləşməsinə təsir edən mental amillərə, ilk növbədə, əhalinin etnokultural dəyərləri daxildir. Kollektiv təfəkkür məhsulu olan bu dil vahidləri etnokultural aspektin bariz nümunəsidir. Mental amillər etnik sosisumun məntiqi təfəkkürə, yaxud yaradıcı təfəkkürə əsaslanmasından irəli gələn keyfiyyətdir. Siyasi mühit, geopolitoloji amillər toponimlərin formalaşmasında öz sözünü deyə bildiyi üçün məkan adlarında mental və sosial qanunauyğunluqların pozulması da müşahidə edilir. Belə ki, politoloji amillərin təsiri ilə yaranan toponimlərdə etnokultural standartlardan yayınma, siyasi standartlara uyğunlaşma baş verir. Toponimlərdə tez-tez müşahidə edilən linqvistik qoşalaşma hadisəsi də sosial qanunauyğunluq sayəsində ilkin adın reallaşması ilə yekunlaşır. İlkin adın qoşa adı üstələməsi mental və sosial dəyərdir və əsas adın dayanıqlığının göstəricisidir. Toponimin ilkin adının dayanıqlığını təmin edən əsas faktor ilkin adın rəsmi sənədlərdə, milli yaddaşda qorunub saxlanmasıdır. Növbəti faktor coğrafi məkanın maddi və mənəvi ərazi məzmunu kəsb etməsidir. Digər faktorlar ilkin adın ictimai-tarixi hadisə ilə, dini-fəlsəfi görüşlə və şəxsiyyətlə əlaqəli olmasıdır. Daha bir amil kimi adlandırmanın dövrü əhəmiyyətini qeyd etmək mümkündür. İlkin adın dayanıqlığında mental və sosial faktorlar da kifayət qədər əhəmiyyət daşıyır.

Müşahidələr göstərir ki, toponimlərin formalaşmasında məntiqəuyğunlaşma əsaslı konvergent və yaradıcı məzmunlu divergent təfəkkürün vəhdəti daha effektiv olur. Məntiq və yaradıcılıq anlayışlarının vəhdətindən törənən dual mahiyyət tarixin hər dönməsində toponimləri formalaşdıran əsas göstərici kimi çıxış edir, bu vahidləri mənəvi keyfiyyət daşıyıcısına çevirir. Mənəvi keyfiyyətin ictimai-siyasi faktorların təsiri ilə ya aşınması, ya da əksinə yüksək mühafizəkarlıqla hifz edilməsi özü də sosial və mental reallıqdır. Bu baxımdan integrasiya, dinamik elmi-texniki tərəqqinin boyuna biçildiyi bir dövrdə toponimik sistemə təsirsiz ötüşməyən mənəvi yaxınlıq və uzaqlıq maraq doğuran məsələlərdəndir. Müasir dünyanı səciyyələndirən qloballaşmanın digər bir prosesi sürətləndirməsi inkaredilməz faktdır. Həmin proses dünya xalqlarının sahib olduqları oxşar və eyni dəyər müstəvisində mənəvi cəhətdən bağlanması ilə reallaşır. “Möhtəşəm tarixi keçmişə malik olan Azərbaycan və Türkiyə türklərini bu mənada açıq müstəvidə dövlətçilik ənənələri, tarixi bağlılıq, iqtisadi, siyasi məram birliyi bağlamaqla, bu dövlətləri “bir millət, iki dövlət” kimi bir-birinə yaxın və doğma etmişdir. Bu prosesin paralelində dayanan və onu daha da sürətləndirən mənəvi bağların mövcudluğudur. Bu istiqamət mədəniyyət və mədəniyyətin ən qədim forması olan folklorla müəyyənləşir” (Azərbaycan-Türkiyə mənəvi birliyinin simvolu - aşiq-ozan sənəti, 2013:3). “Müasir türk aşiq şeirinin təmsilçilərindən “məmləkət sevgisi gəlir imandan” deyən Samsunlu Aşiq Kemali Bülbulün Türkiyə sevdası ilə bərabər, bütün türk dünyasına olan sevgisini dilə gətirən şeirləri” (Hacıyeva, 2014: 172) eyni dəyər bağlılığının sübutudur. Mənəvi bağlar cəmiyyətin etnokulturoloji sisteminə xas nümunələrdə müşahidə edilir. Bu baxımdan klassik xalq şeirləri türk və Azərbaycan xalqlarının mənəvi bağlarını bariz şəkildə əks etdirən bədii faktlardır.

Poetik toponimlər yaranma və reallığı əksətdirmə baxımından müxtəlif məzmunla malikdir. Müəlliflərin fərdi yaradıcılıq məhsulu olan “uydurma toponimlər, real toponimlər və real topo-

nimlərin təhrif edilmiş modelləri" (Никольский, 2003:45) məzmun və məqsəddən irəli gəlir. Çünki bədii dil vahidləri təsadüfə xidmət etmir. Fikrin ifadəsi üçün müraciət edilən hər bir ifadənin, deyimnin arxasında poetik-fəlsəfi anlam dayanır. Uydurma toponimlər subyektiv mahiyyət daşıdığına görə onların sosial və mental aspektlərinin nə dərəcədə realıq kəsb etməsi sual altındadır, bu dil vahidləri müəllifin fərdi üslubunu və fərdi poetik təxəyyülünün tədqiqi üçün mənbə ola bilər. Obyektiv poetik toponimlərin etnokultural, mental və sosial dəyərləri inkaredilməzdir. Bədii müəllif xalq şeiri nümayəndəsi olduqda isə oxucu hər ifadəyə xüsusi həssaslıqla yanaşaraq sətirləti mənalara seyrini dərk etməyə çalışır. Çünki xalq şeiri fərdlə yanaşı həm də xalqın sosial, siyasi, kulturoloji təfəkkürünün poetik ifadəsidir. Türkdilli xalq şeirləri həm milli düşüncə tərzini səsləndirən, yayan, yaddaşlara həkk etdirən söz sənətidir, həm də sosial, mental dəyərdir, tarixi elmi mənbədir. Çünki türk təfəkküründə toponim yalnız coğrafi ərazi deyil, həm də mədəni ərazidir. Milli təfəkkür, etnik yaddaş, tarix və kimlik öz əksini hər bir etnosun mədəni dəyərinin ifadə edildiyi xalq şeirlərində tapır. Xalq şeirləri milli dünyagörüşünü, milli xisləti təqdim edən aydın aynadır, Qurbani, Aşıq Veysəl, Dadaloğlu şeirlərində olduğu kimi. Bu baxımdan dil daşıyıcılarının kollektiv təfəkkürünün etnik-kulturoloji sisteminin göstəricisi olan toponimlərin bədii obraz, kommunikativ dəyər şəklində poetik dilə gətirilməsinin hansı məqsədlərə xidmət etməsi, hansı klassik ideologiyadan bəhrələnməsi maraq doğuran məsələlərdəndir. Çünki adlandırma nə qədər dil və dil tarixi hadisədirsə, ondan da artıq milli-mədəni, mental və türkçülük ruhunu təqdim edən hadisədir, türklərin hansı torpaqlarda nə zamandan məskunlaşmasını sübut edən danılmaz faktdır. Əlimizdə olan hər bədii mətn cəmiyyətin, etnosun tarixi göstəricisi və xalqın yaddaş kitabıdır, tarixin tarixiliyinin sübutudur. Deməli, bədii dildə obrazlaşmış toponimlər ictimai-siyasi hadisədir, tariximizin poetik ifadəsidir. Türkün torpağa bağlılığını göstərən faktordur. Folklor nümunələri sübut edir ki, türk torpağa və məkana sıx bağlıdır və onun üçün vətəncilik ideologiyası ilk növbədə məskunlaşdığı təbii məkandan, dağ, çay, dəniz, göldən qaynaqlanır. Həmin bağlılıq səbəbindən ümumi isimlər tezliklə xüsusişərək toponimləşir, onomastik element olur və vəsf obyektini kimi bədii obraza çevrilir. Eyni bir halın daha rəşional formasının müxtəlif sistemli dillərə aid xalq şeirləri üçün də xüsusi aktualıq kəsb etdiyini demək mümkündür. Lakin türk xalq şeiri üçün xarakterik olan toponim obrazlar öz missiyalarını yalnız vəsf və tərənnüm obyektini olmaqla bitirmir, həm də poetik-fəlsəfi koda malik olan dil vahidləri kimi səciyyəli. Xalq və etnosun tarixin istənilən mərhələsinə xas ictimai-siyasi, kulturoloji dünyagörüşü, həyatı, məişəti, adət-ənənələri barədə məlumatı həmin dövrə və məkana aid xüsusi adlardan, o cümlədən, toponimlərdən almaq mümkündür. "Toponimiya məlumatları xalqların yarandığı dövrə aid etnik tarixi ilə əlaqəli mübahisəli məsələlərin həllinə kömək edir" (Turdibekov, 2021:23). Eyni zamanda bədiiləşmiş coğrafi adların tədqiqi həm də bədii mətn texnologiyası ilə bağlı məqamları aşkarlayır, bədii müraciət və bədii tərənnüm texnikasının incəliklərini üzə çıxarır. Sübut edir ki, toponimlər bədii mətnin texniki cərcivəsini aşmadan polisemantik və polistruktur bütövlər yaradılmasının qamunauyğun dil vahidi kimi çıxış etmək imkanına malikdir. Poetik toponim mətnin ekspozisiyasını təşkil etdikdən sonra əsas məzmun fonu rolunda çıxış edir, məkan adı ilə sosial həqiqət yaradır. Poetik-sosial missiyanın polisemantik məzmununda yerinə yetirilməsində oba, kənd adı bildirən metonim-toponimlər daha uğurlu alınır. Bir ad sosial, mental və etnokultural bütövü ifadə edir. Məkanın toponimik koduna çevrilir:

*Kokuyor burnuma Sivralan köyü,
Sərin dir dağları, soyuq dur suyu.
Yar məndil göndərmiş yadigar deyir
Gözünün yaşını sil deyər yazmış (Aşıq Veysəl).*

Bədii dilə gələn toponimlər məkanın poetik inkişafını təmin etdiyinə görə digər bədii dil vahidlərindən üstünlüyü ilə fərqlənir. Ərazinin nominativ modelinin təyinedici xüsusiyyətindən istifadə edən söz sərrafı sürətlə bir nominasiyadan digərinə keçir, oxucunu ustalqla fərqli məkanlara daşıyır. Nəticədə fərdi nominasiya modelini yaratmağa müvəffəq olur. Belə toponimlərin təyinetmə vektoru genişspektrli olur, ad bir dəfə səsləndirilir, oxucunun təxəyyülündə zəngin mental məzmun yaranır, onu fəlsəfi düşüncəyə sövq edir:

*Çıxarım Bozok dağına
Auşar eli görünürmü?
Allah bir de, işi iki
Getdi, amma gəlinirmi? (Dadaloğlu).*

Nə üçün məhz Bozok dağı? Təsəvvürə gələn ilk mülahizə toponimin qədimliyi olur. Lakin misralarda alt düşüncə qatının olması inkaredilməz həqiqət kimi oxucuya beyin həmləsi edir, bədii fakt qarşısında qoyur. Bədii-fəlsəfi düşüncədə Bozok adının təsadüf deyil, ana xətt kimi çıxış etməsi alt məzmun təhlilini tələb edir. Mistik düşüncə ifadəsi kimi müəllif onlarla digər adın, elin adını məzmun hədəfi edə bilərdi. Şeirdə bədii-fəlsəfi, etnokultural düşüncə ifadəçisi olması toponimin sakral məzmununun xəbərçisidir. Dünya həqiqətlərini bilmək üçün şərqdən qərbə enən düzənlikdə yüksələn Bozok dağına çıxmağın səbəbləri oxucunun marağını çəkir.

Dünyanın fərqli dövlətlərində tarixən yaranan və inkişaf edən terminoloji leksikanın çoxsaylı etnik, mental, kultural keyfiyyət göstəricilərini əks etdirməsi şübhə edilməyən məsələlərdəndir. Toponimlərin regional tədqiqi millət və xalqların milli maddi və mənəvi abidələrinin üzə çıxarılmasına, ümumbəşəri fonda vahid sosial mədəni görüntülərin yaranmasına öz əhəmiyyətli payını verir. Qeyd etmək lazımdır ki, toponimlərin işlək olduğu və məkana bağlılığı əks etdirən mətnlərin məzmunu sübut edir ki, türk təfəkküründə məkansevərlik keyfiyyəti etnik ideologiyaya xələl gətirmir, əksinə forma və məzmun üzvi vəhdət təşkil edir.

Toponimlərin poetikləşməsi müxtəlif məqsədlərlə bağlı ola bilər. Tarixi, ictimai-siyasi həqiqətlərin bədii dillə çatdırılması, vətənpərvərlik hisslərinin tərənnümü, coğrafi ərazilərin, landşaftların bədii xəritəsinin verilməsi, doğma təbiətin, etnokultural dəyərlərin vəsfi həmin məqsədlərə daxildir. Poetikləşmə toponimlərin onomastika elm sahəsi tərəfindən aşkarlanmayan polisemantik, denotativ, konnotativ xüsusiyyətlərini meydana çıxarır. Hər hansı bir dil vahidi bədii müəllifin həmin adda adi insanın görə bilmədiyi məzmunu, keyfiyyəti, işığı gördüyü zaman poetikləşir. "İnsanlar rəngi demək olar ki, eyni şəkildə fiziki bir xüsusiyyət olaraq görürlər, lakin rəng komponentinin şüuri və konnotativ mənası, bəzi mənalar universal ola bildiyi halda, müxtəlif mədəniyyətlərdə fərqli ola bilər" (Abat, 2023: 217). Eyni bir fikir nominasiya məhsulu, maddi və mənəvi mədəniyyət vahidi olan toponimlər üçün də keçərlidir. Təsadüfi deyildir ki, "toponimikanın təhlili toponimlərin mədəni və idrak xüsusiyyətlərinə ənənəvi yanaşmanı tələb edir" (Tlegenova, 2022).

Məqsədindən asılı olmayaraq, toponimlərin poetikləşməsi bu dil vahidlərinin unikallığını və universal mahiyyətini ortaya çıxarır. Bədii kontekstdən kənarda o qədər də nəzərə çarpmayan xüsusiyyətlər bədiiləşən toponimdə bariz şəkildə ifadəedilmə imkanı qazanır. Toponim informasiya ötürücüsü olmaqla bərabər alt məzmun keyfiyyətlərinə də malikdir. Həmin dil vahidlərinin poetikləşməsi nominativ, etonimik fəlsəfə, daxili və xarici harmoniya kimi alt məzmun keyfiyyətlərinin dərk edilməsinə rəvac verir. Bəzən müəllif özü də fərqi nə varmadan vəsfi-təsvir sayəsində poetik kontekstual bilgi ötürücüsü olur. Toponimləri poetik təsvir elementi

kimi digər leksemlərdən fərqləndirən də bu dəyərdir. Mübaliğəvi müqayisə etnokultural, mental, sosial və ən başlıcası tarixi informasiyanı əsrlərin süzgəcindən keçirməyə müvəffəq olur. Maddi və mənəvi mədəniyyət nümunəsi kimi qədim tarixə malik olan toponimlərdə bu imkan ikiqat artıq olur. İllərin süzgəcindən keçib gələn nominativ informasiya etnokultural, tarixi dəyər şəklində təzahür edir. XVI əsrdən günümüze körpü salan Qurbani şeirindən faktoloji bilgi nümunəsi bunu sübut edir:

*Gözəllikdə kimdə yoxdu təhrində
Onunçun çəkəram yarın qəhrin də.
Nə İran, nə Turan, Gəncə şəhrində
Canlar alan o nigarı görmüşəm (Qurbani).*

Misradaxili silsilə təşkil edən toponimlər yalnız poetik səciyyəli müqayisəli sadalama missiyası yerinə yetirmir, tarixi, etnokultural məzmun kəsb edir, etnik məskunlaşma faktları verir. Eyni bir məzmun müəllifin aşağıdakı şeirinin sosial və mental məzmun xəttini təşkil edir:

*Dağlarda maralsan, çöllərdə ceyran,
Ordubad, Naxçıvan boyuva qurban.
Tamaşaya gələr cümlə Gülistan,
Küllü Dağıstana verməmə səni.*

Bədii toponimik xəritə real tarixi faktlara əsaslanır, coğrafi anlamda bir-birindən çox uzaq məkanları tarixi, sosial və vahid etnokultural məzmununda birləşdirir. Qurbani mentallığı timsalında xalq şeiri xalqın səsi, sosial həqiqətlər tribunası missiyasında orta əsrlər Azərbaycanının qədim, doğma və tarixi ərazilərinin tutarlı, faktoloji bədii sübutu olur. Bədii dil vahidi olmasına birbaşa imkan verən toponimlərin arqumental və kontekstual məzmunudur. Arqumental, kontekstual və faktoloji məzmun toponimlərin üçlü ifadə formasına və struktural keyfiyyətlərə malik olmasından irəli gəlir. Belə ki, toponimi leksik vahid kimi xüsusişdirən şərtlərə onun təbiət faktoru kimi səciyyələnməsi, koqnitiv mental əlamət, koqnitiv mental predikatlıq məzmunlarına malik olmasıdır. Bədii dil nümunəsindəki İran, Gəncə nominativ funksiyada təbiət faktorudur. Turanla bir cərgəyə gətirilməsi İran, Turan, Gəncə toponimlərini təfəkkür vahidinə çevirməklə onlara koqnitiv mental əlamət qazandırır. Müqayisəli sadalama intonemi inkar modallığı ilə kəşifərək həmin toponimlərdə koqnitiv mental modallığı yaradır.

Göründüyü kimi, toponimik leksikanın sosial, mental və etnokultural təbiəti linqvistik keyfiyyəti üstələyir. "Hər bir dilin toponimik terminologiyası kultural dəyərlərin rekonstruksiya-sına imkan verir" (Купцов, 2018:208). Hər əsrə xas bədii mətnə toponimlərin bu xüsusiyyətinin təzahürünü görmək mümkündür. Çünki istənilən toponim yaradılışında "tarixi şəraiti, coğrafi mühiti" (Мурзаев, 1974:80) hifz edir. Elmi mənbələrdə toponimlərin "ölkələrin poetik tərtibatı" (Болкова, 2018) kimi səciyyələndirilməsi təsadüfi deyil, reallığı təsdiq edən mülahizədir.

Toponimlərin bədii dilə gəlməsi milli ideologiyanın yalnız məkan adlarının vəsfi və tərənnümü ilə məhdudlaşdırılması fikrinə qarşı çıxan ədəbi-bədii reallıqdır. Məkanın poetik vəsfi, metaforik öyünmə mental məhdudluq deyil, əksinə etnokultural, tarixi, sosial və mental reallıqdır, dəyərdir. Xalqın mənsub olduğuna, sələflərinin varislərə ötürdülərinə verilən vətəncilik dəyəridir.

İSTİFADƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT:

1. Abat, Sh. (2023). Ethnocultural Originality of Color Toponyms in Turkic Folklore. Eurasian Journal of Applied Linguistics, 9(3) p. 216-225
2. Azərbaycan-Türkiyə mədəni birliyinin simvolu - aşiq-ozan sənəti. (2013). Bakı: Mütərcim. 136 s.
3. Belenov, N. (2023). Toponymy and politics, geographical names as an influence factor. Scientific revolutions: essence and role in the development of science and technology. Sterlitamak, Russian Federation Agency of international researchs. p. 48-49.
4. Efvergren, C. (2023). Names of places in a transferred sense in English. Legare Street Press (July 18, 2023) 136 p.
5. Hacıyeva, M. (2014). Ədəbi qaynaqlar. Bakı: Elm və təhsil. 242 s.
6. Həbibli, R. (2012). Toponimlər linqvokulturoloji fenomenlər kimi. Bakı Universitetinin Xəbərləri. № 1. s. 5-11.
7. Колесникова, И. (2021). Роль топонимов в художественном тексте. "Экономика и социум" №12(91) с. 1117-1120.
8. Купцов, А. (2018). Топонимы как отражение социокультурного облика регионов Португалии. Геополитика и экогеодинамика регионов, 4 (14), с. 208–219
9. Мурзаев, Э. (1974). Очерки топонимики. Москва: Мысль, 382 с.
10. Никольский, А. (2003). О рязанских топонимах в произведениях А. И. Куприна // Вестник Рязанского Государственного Университета. № 1 (9). с. 44-51.
11. Rüstəmli, E. (2016). Zengezurun toponimləri. Tarixin izi. Sumqayıt: Zeka Print, 444 s.
12. Teymurlu, Z. (2020). Azərbaycan dilinin dialekt leksikası. Bakı: BMU, 122 s.
13. Tlegenova, G. (2022). Cultural and Cognitive Characteristics of Toponyms in Religious works. <https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fbulletin-philology.ablaikhan>.
14. Turdibekov, M. (2021) Toponyms as a Cultural Value Heritage International Journal on Integrated Education. Volume 4, Issue 6. p. 22-24
15. Волкова, Н. (2018). Топонимика и краеведение. Русский язык в школе. № 7. с. 48-53.

UOT: 53

DOI: <https://doi.org/10.30546/09081.2025.1.5004>

AZƏRBAYCANIN SÜNİ İNTELLEKT STRATEGİYASI KONTEKSTİNDƏ FİZİKA MÜƏLLİMLƏRİNİN XXI ƏSR BACARIQLARININ İNKİŞAFI

VİDADİ ORUCOV

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
"Fizikanın tədrisi texnologiyası kafedrası"
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, dosent
<https://orcid.org/0000-0002-8589-2364>
vidadi_orucov@mail.ru

Məqalə haqqında məlumat	XÜLASƏ
Məqalənin tarixi: Göndərildi: 2025-06-02 Yenidən işlənmiş formada alındı: 2025-06-04 Qəbul edildi: 2025-06-11 Onlayn mövcuddur	Bu məqalə Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün Süni İntellekt Strategiyası kontekstində fizika müəllimlərinin 21-ci əsr bacarıqlarına hazırlığını çoxşaxəli şəkildə araşdırmaq məqsədi daşıyır. Tədqiqat çərçivəsində həm beynəlxalq təcrübələr, həm də Azərbaycan təhsil sisteminin spesifik reallıqları nəzərə alınmaqla fizika müəllimlərinin rəqəmsal transformasiya prosesinə integrasiyası, süni intellekt texnologiyalarının tədrisə tətbiqi, peşəkar inkişaf və texnoloji liderlik bacarıqları geniş şəkildə təhlil edilmişdir. Məqalədə 21-ci əsr bacarıqlarına beynəlxalq yanaşmalar, rəqəmsal savadlılığın mövcud vəziyyəti, süni intellektin təhsildə tətbiqinə dair nümunələr və bu sahədə mövcud çağırışlar dəyərləndirilmişdir. Eyni zamanda, fizika müəllimlərinin dəyişən pedaqoji mühitə uyğunlaşması və yeni texnologiyalarla işləmək bacarığının artırılması istiqamətində həyata keçirilə biləcək strateji yanaşmalar və tövsiyələr təqdim olunmuşdur. Tədqiqat nəticələri süni intellekt əsrində təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində müəllim hazırlığının və pedaqoji çevikliyin vacibliyini önə çəkir.

Açar sözlər:

Süni intellekt, fizika müəllimləri, 21-ci əsr bacarıqları, rəqəmsal transformasiya, pedaqoji texnologiyalar, təhsildə innovasiya, müəllim hazırlığı, beynəlxalq təcrübə, rəqəmsal savadlılıq.

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ XXI ВЕКА У УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ В КОНТЕКСТЕ СТРАТЕГИИ АЗЕРБАЙДЖАНА В ОБЛАСТИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

РЕЗЮМЕ

Данная статья направлена на всестороннее исследование готовности учителей физики к овладению навыками XXI века в контексте Стратегии искусственного интеллекта Азербайджанской Республики на 2025–2028 годы. В исследовании подробно анализируется интеграция учителей физики в процессы цифровой трансформации, применение технологий искусственного интеллекта в обучении, а также развитие профессиональных и технологических лидерских навыков с учетом как международного опыта, так и специфики азербайджанской системы образования. В статье рассматриваются международные подходы к навыкам XXI века, текущее состояние цифровой грамотности, примеры внедрения ИИ в образование, а также существующие вызовы в данной области. Также предлагаются стратегические подходы и рекомендации по повышению адаптивности учителей физики к изменяющейся педагогической среде и их способности работать с новыми технологиями. Полученные результаты подчеркивают важность подготовки учителей и педагогической гибкости для повышения качества образования в эпоху искусственного интеллекта.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, учителя физики, навыки XXI века, цифровая трансформация, педагогические технологии, образовательные инновации, подготовка учителей, международный опыт, цифровая грамотность.

DEVELOPMENT OF 21ST CENTURY SKILLS OF PHYSICS TEACHERS IN THE CONTEXT
OF AZERBAIJAN'S ARTIFICIAL INTELLIGENCE STRATEGY

ABSTRACT

This article aims to comprehensively examine the preparedness of physics teachers for 21st-century skills within the context of the Republic of Azerbaijan's Artificial Intelligence Strategy for 2025–2028. The research analyzes the integration of physics teachers into the digital transformation process, the application of artificial intelligence technologies in teaching, professional development, and technological leadership skills, taking into account both international experiences and the specific realities of the Azerbaijani education system. The article evaluates global approaches to 21st-century skills, the current state of digital literacy, and examples of AI implementation in education, along with the challenges in this domain. Furthermore, the paper offers strategic approaches and recommendations aimed at enhancing physics teachers' adaptability to the evolving pedagogical environment and their capacity to work with emerging technologies. The findings highlight the importance of teacher training and pedagogical agility in improving educational quality in the era of artificial intelligence.

Keywords: Artificial intelligence, physics teachers, 21st-century skills, digital transformation, pedagogical technologies, educational innovation, teacher training, international experience, digital literacy.

Müasir dövrdə dünya üzrə təhsil sistemləri qarşısında duran əsas çağırışlardan biri-sürətlə dəyişən texnoloji və rəqəmsal mühitə çevik şəkildə uyğunlaşa bilən, yaradıcı düşüncəyə malik və yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasıdır. Bu çağırış, informasiya cəmiyyətinin qlobal miqyasda formalaşması və süni intellekt texnologiyalarının həyatın bütün sahələrinə nüfuz etməsi ilə daha da aktuallaşır. Süni intellekt texnologiyaları son illərdə demək olar ki, bütün sahələrinə inteqrasiya olunmaqdadır. Belə bir şəraitdə təhsil sistemlərinin rolu yalnız bilik ötürməkdən ibarət deyil, həm də müasir dövrün tələblərinə cavab verən insan kapitalını formalaşdırmaqdan ibarətdir.

İnsanlar öz zəka imkanları ilə yeni bir mərhələyə – sərhəd nöqtəsinə çatdılar. Bu dəfə onların qarşısında duran varlıq insanın özü tərəfindən yaradılmış, lakin bir çox parametrlərə görə onu çoxdan geridə qoymuş bir zəka formasıdır. “İnsanlıq ilk dəfə olaraq öz ağılından daha güclü olan bir süni zəka-süni superzəka ilə qarşı-qarşıya gəlib.” [3, s16]

Məşhur futurist Rey Kursveyl (Ray Kurzweil) 2005-ci ildə nəşr etdiyi **“The Singularity Is Near”** adlı əsərində texnoloji inkişafın gələcəkdə insan həyatına təsirlərini qabaqcadan analiz edərək qeyd edir: *“Süni intellektin insan səviyyəsində təbii ünsiyyət qurması üçün tələb olunan Turing testini 2029-cu ilə qədər keçməsi gözlənilir.”* [2, s.9]. O, bu mərhələni texnoloji və intellektual inkişafın **“Beşinci Epoxası”** kimi xarakterizə edir. Bu epoxa, texnologiyanın eksponential sürətlə inkişafı nəticəsində insan həyatının bütün sahələrində-sosial münasibətlərdən tutmuş idrak proseslərinə qədər-dərin və radikal dəyişiklikləri özündə ehtiva edir. Kursveylin fikrincə, bu dövr bəşəriyyətin təkamülündə yeni və daha yüksək bir mərhələnin başlanğıcı olacaqdır. Bu mərhələdə insan təbiəti ilə texnologiyanın sintezi baş verəcək və nəticədə tamamilə yeni bir sosial, mədəni və intellektual mühit formalaşacaqdır. Belə bir transformasiya şəraitində insan və texnologiya arasındakı sərhədlərin getdikcə silinməsi, süni intellektin insan təkamülündə əsas faktora çevrilməsinə səbəb olacaqdır. Bu kontekstdə dövlətlərin texnoloji dəyişikliklərə çevik uyğunlaşması və bu dəyişiklikləri idarə edə biləcək **rəqəmsal bacarıqlı insan kapitalının** formalaşdırılması strateji zərurətə çevrilmişdir.

Azərbaycan hökuməti də bu qlobal çağırışlara adekvat cavab olaraq informasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) sahəsində ardıcıl və sistemli islahatlar həyata keçirmiş, qəbul etdiyi strateji sənədlərlə ölkənin rəqəmsal transformasiyası üçün güclü hüquqi və institusional baza yaratmışdır. Bu siyasət yalnız texnoloji infrastrukturun qurulması ilə

məhdudlaşmamış, eyni zamanda təhsil, idarəetmə, iqtisadiyyat və informasiya təhlükəsizliyi kimi mühüm sahələri əhatə edərək **rəqəmsal cəmiyyətin formalaşdırılmasına xidmət etmişdir**. “Elektron Azərbaycan” konsepsiyası çərçivəsində həyata keçirilən layihə və proqramlar, ölkənin süni intellekt dövrünə keçidini sürətləndirmiş və bu sahədə insan kapitalının inkişafı üçün münbit şərait yaratmışdır.

Xüsusilə son illərdə qəbul olunmuş **“Azərbaycan Respublikasının informasiya təhlükəsizliyi və kibertəhlükəsizliyə dair 2023–2027-ci illər üçün Strategiyası”** bu sahədə dövlətin yanaşmasının daha da sistemləşdiyini və qlobal təhlükələrə adekvat cavab verməyə yönəldiyini göstərir. Strategiyada milli kibertəhlükəsizlik ekosisteminin qurulması, kritik informasiya infrastrukturalarının qorunması və informasiya savadlılığının artırılması əsas hədəflər kimi müəyyən olunmuşdur. Bütün bu addımlar Azərbaycanın yalnız regionda deyil, həm də qlobal miqyasda rəqəmsal inkişaf baxımından rəqabətədavamlı mövqə tutmasına zəmin yaradır. Eyni zamanda, İKT-nin təhsildə tətbiqi və bu sahəyə uyğun insan kapitalının formalaşdırılması da prioritet istiqamətlərdən biri kimi ön plana çıxır. Bu məqsədlə müəllimlərin İKT bacarıqlarının artırılması, rəqəmsal təhsil resurslarının yaradılması və “rəqəmsal məktəb” modelinin tətbiqi istiqamətində mühüm işlər görülməkdədir.

Rəqəmsal təhlükəsizlik və texnoloji inkişaf sahəsində həyata keçirilən ardıcıl siyasətin davamı olaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 19 mart 2025-ci il tarixli, 530 nömrəli Sərəncamı ilə **“Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün Süni İntellekt Strategiyası”** təsdiq edilmişdir. Bu strateji sənəd süni intellekt texnologiyalarının dövlət idarəçiliyindən tutmuş iqtisadiyyat, sosial həyat və xüsusilə təhsil sahəsinə qədər geniş təsir potensialını ön plana çəkir.

Strategiyada süni intellektin ölkəmizin gələcək inkişafında oynayacağı rol aydın şəkildə vurğulanır: “Digər dövlətlərdə olduğu kimi, Azərbaycanda da süni intellekt texnologiyaları ölkəmizin iqtisadi və sosial inkişafında, eləcə də qlobal rəqabət mühitində üstünlüklər əldə etməsində mühüm rol oynaya bilər.” [1] Bu yanaşma, təkcə texnoloji tərəqqini deyil, həm də rəqəmsal dövrə uyğun **sosial, iqtisadi və təhsil yönümlü strateji planlaşdırmanı** ön plana çıxarır.

Strategiya yalnız ölkədə süni intellekt sahəsinin mövcud vəziyyətini təhlil etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda beynəlxalq təcrübə və qlobal tendensiyalar əsasında müəyyən edilmiş **prioritet istiqamətləri və konkret tədbirlər planını** da əhatə edir. Sənədin əsas məqsədi – süni intellekt sahəsində dayanıqlı və innovativ inkişafı təmin etməklə, Azərbaycanın texnoloji cəhətdən qabaqcıl ölkələr sırasında yer almasına nail olmaqdır.

Bu kontekstdə, Strategiyada ölkənin sosial-iqtisadi yüksəlişini dəstəkləyəcək **yeni nəsil insan resurslarının hazırlanması**, süni intellekt sahəsində **ixtisaslaşmış və müasir tələblərə cavab verən kadr potensialının formalaşdırılması** xüsusi olaraq vurğulanır: “Texnologiyanın sürətli inkişafı və müxtəlif sahələrdə tətbiq imkanlarının genişlənməsi nəticəsində, süni intellekt üzrə mükəmməl bilik və bacarıqlara malik mütəxəssislərə olan tələbat durmadan artır.” [1]

Strategiyanın əsas istiqamətlərindən biri də təhsil sistemində innovasiyaların və rəqəmsal transformasiyanın genişləndirilməsi ilə bağlıdır. Bu kontekstdə müəllimlərin peşəkar inkişafı və süni intellekt texnologiyalarına adaptasiyası xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Müasir təhsil mühiti artıq müəllimlərin yalnız bilik ötürücüsü kimi deyil, həm də rəqəmsal tədris mühitinin formalaşdırıcısı və texnoloji lideri kimi çıxış etməsini tələb edir.

Bu yeni yanaşma, müəllimlərin pedaqoji fəaliyyətində transformasiyanı zəruri edir. Xüsusilə süni intellektin tədris prosesinə integrasiyası, onların tədris metodikasını yeniləməsinə, fərdiləşdirilmiş öyrənmə mühitləri yaratmasına və qiymətləndirmə sistemini daha çevik və obyektiv əsaslarla optimallaşdırmasına imkan yaradır. Belə bir yanaşma, təhsilin yalnız informasiya ötürülməsi ilə kifayətlənməməsini, əksinə, şagirdlərdə 21-ci əsr üçün vacib sayılan analitik düşüncə, yaradıcı yanaşma, problem həll etmə bacarığı və rəqəmsal savadlılıq kimi kompleks kompetensiyaların formalaşdırılmasını əsas məqsəd kimi qarşıya qoyur.

Azərbaycanın Süni İntellekt Strategiyası yalnız texnoloji tətbiqləri əhatə etmir, eyni zamanda təhsil sahəsində innovasiyaların və rəqəmsallaşmanın dərinləşdirilməsini də prioritet istiqamətlərdən biri kimi müəyyənləşdirir. Strategiyada bu məsələ belə ifadə olunur: "...süni intellekt sistemlərinin tətbiqi üzrə əlverişli infrastrukturun yaradılması, rəqəmsal xidmət sahələrinin müəyyən edilməsi və inkişaf etdirilməsi strateji əhəmiyyət daşıyır." [2] Burada məqsəd ölkənin global rəqəmsal məkanda mövqeyinin möhkəmləndirilməsi, rəqəmsal iqtisadiyyat, rəqəmsal təhsil və digər müasir xidmət sahələrinin ölkə daxilində dayanıqlı inkişafının təmin olunmasıdır.

Bu transformasiyada təhsil sektoru xüsusilə aparıcı qüvvə kimi dəyərləndirilir. Belə ki, rəqəmsallaşma və süni intellekt texnologiyalarının tədris mühitinə integrasiyası, yalnız infrastruktur səviyyəsində deyil, həm də məzmun və metodika baxımından ciddi dəyişikliklər tələb edir. Strategiyada qeyd olunan əsas istiqamətlərdən biri də "kadr hazırlığı və bacarıqların inkişafı" sahəsidir. Bu çərçivədə, süni intellekt sahəsində ixtisaslaşmış mütəxəssislərin hazırlanması, müasir tədris proqramlarının yaradılması və ali təhsil müəssisələrində elmi-təlim imkanlarının genişləndirilməsi ön plana çəkilir.

Bu kontekstdə təbiət elmləri, xüsusilə də fizika fənni mühüm rol oynayır. Fizika yalnız təbiət qanunlarının öyrənilməsi ilə məhdudlaşmır; o, eyni zamanda şagirdlərdə elmi təfəkkürün formalaşması, eksperiment aparmaq bacarığının inkişafı, hadisələrin təhlili və nəticə çıxarma kimi analitik və sistemli düşünmə vərdişlərinin aşılınması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu bacarıqlar isə süni intellekt texnologiyalarının əsasını təşkil edən riyazi modelləşdirmə, məntiqi təhlil və strukturlaşdırılmış qərarvermə prosesləri üçün fundament rolunu oynayır.

Strategiyada vurğulanan əsas fikirlərdən biri də belədir: "Ölkənin süni intellekt sahəsində inkişafı və rəqabət qabiliyyəti üçün həmin sahə üzrə istedad və bacarıqların artırılması, təlimçilərin hazırlanması, ixtisasının yüksəldilməsi və ölkənin işçi qüvvəsinin süni intellektlə idarə olunan iqtisadiyyata hazırlığının təmin edilməsi vacibdir." [1] Bu məqsədə nail olmaq üçün təhsil prosesində iştirak edən müəllimlərin, xüsusilə də fizika fənnini tədris edən pedaqoqların ənənəvi metodlardan tədricən uzaqlaşmaları və süni intellekt əsaslı alətlər, virtual laboratoriyalar, interaktiv platformalar və fərdiləşdirilmiş öyrənmə modelləri ilə işləmək bacarıqlarını inkişaf etdirmələri zəruridir.

Belə bir çağırışlar mühitində fizika müəllimləri yalnız ənənəvi tədris funksiyasını yerinə yetirən pedaqoqlar deyil, həm də şagirdlərin elmi düşüncə tərzini formalaşdıran, texnologiya ilə işləmə mədəniyyətini aşılayan və 21-ci əsr bacarıqlarının inkişafına istiqamət verən əsas fiqurlardan birinə çevrilirlər. Fizika fənni vasitəsilə şagirdlərə verilən biliklər sadəcə nəzəri prinsiplərlə məhdudlaşmamalı, həm də onların **kritik və sistemli düşünmə, problemlərin həlli, eksperiment dizaynı, məlumatların təhlili** və **elmi əsaslarla qərarvermə bacarıqları** üzərində qurulmalıdır. Çünki fizika fənni, analitik düşüncə, problem həll etmə, eksperiment aparmaq və elmi tədqiqat vərdişlərinin inkişafı baxımından şagirdlərin intellektual potensialının formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Bu isə müəllimlərin pedaqoji fəaliyyətini yalnız texniki tədrislə deyil, **rəqəmsal savadlılıq, süni intellekt texnologiyalarının didaktik integrasiyası, virtual simulyasiya mühitlərindən istifadə və fərdiləşdirilmiş öyrənmə modellərinin tətbiqi** kimi yeni sahələrdə də gücləndirməyi tələb edir. Müasir fizika müəllimi, süni intellektin dəstəyi ilə hər bir şagirdin öyrənmə ehtiyaclarına uyğun fərqli yanaşmalar seçə bilməli, eləcə də bu texnologiyaların **etika, məxfiliyin qorunması və sosial məsuliyyət** aspektlərini də tədris mühitinə integrasiya etməlidir.

Bu kontekstdə fizika müəllimlərinin 21-ci əsr bacarıqlarına hazırlanması, **ölkənin rəqəmsal inkişaf gündəliyinin mühüm və strateji komponentinə** çevrilmişdir. Müəllimlərin süni intellekt alətləri ilə işləmək, bu texnologiyaları tədrisə integrasiya etmək və mövcud texnoloji resurslardan məqsədyönlü istifadə etmək bacarıqları, təhsilin keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərən amillər sırasındadır. Bununla yanaşı, müəllimlərin **dəyişən pedaqoji rollara uyğunlaşmaq, rəqəmsal mühitdə çevik və innovativ fəaliyyət göstərmək, həmçinin texnoloji liderlik bacarıqlarını inkişaf etdirmək** kimi sahələrdə dəstəklənməsi vacibdir. Bu isə yalnız fərdi təşəbbüslərlə deyil, sistemli yanaşma və məqsədyönlü inkişaf strategiyalarının həyata keçirilməsi ilə mümkün ola bilər.

Fizika ilə süni intellekt arasında görünməz, lakin güclü bir körpü var. Bugünkü süni intellekt sistemləri – istər robotlar, istərsə də ağıllı sensorlar – əslində fiziki qanunlarla işləyən mühərriklərin üzərində qurulub. Məsələn, bir avtonom avtomobil yolunu tanımaq üçün lidar dalğalarının əks-sədasından istifadə edir, yəni fiziki siqnalları "anlayır", süni intellekt isə bu siqnalları şərh edib qərar verir. Eyni zamanda, süni intellekt çox vaxt fizikanın verdiyi mühitlərdə öyrədilir. Çünki bəzi real həyatda edilə bilməyən və ya çox bahalı olan sınaqlar, məsələn bir robotun hərəkəti, əvvəlcə fiziki qanunlara əsaslanan simulyasiya mühitlərində yoxlanılır. Bu, həm təhlükəsizdir, həm də effektiv. Fiziki qanunlara əsaslanan dərin öyrənmə modelləri – məsələn, PINN-lər – artıq fizikanın AI-də birbaşa kodlaşdırılmasına şərait yaradır.

Elə kvant fizikası sahəsində də süni intellekt öz yerini alır. Kvant kompüterlər və AI birlikdə daha əvvəl mümkün olmayan məlumat analizlərini mümkün edir. CERN-də hissəciklərin toqquşması nəticəsində yaranan məlumatlar artıq süni intellektin köməyi ilə saniyələr içində təhlil olunur. Qısacası, süni intellektin bədənində texnologiya varsa, onun nəfəsi fizika, qanunları isə riyaziyyatdır. Fizika, süni zəkanın düşünməsi və öyrənməsi üçün zəruri olan "reallıq kodudur".

Süni intellekt artıq fizika üçün sadəcə bir analiz vasitəsi deyil. O, elmin mərkəzinə doğru irəliləyir - kəşf edən, qərar verən, təklif edən bir partnyora çevrilir. Bu gün fiziklər süni intellekt-dən yalnız məlumatları təhlil etmək üçün deyil, yenilikləri kəşf etmək və eksperimentləri planlaşdırmaq üçün istifadə edirlər. Məsələn, əvvəllər illərlə davam edən müşahidələr nəticəsində müəyyən edilən qanunauyğunluqları artıq AI sistemləri saniyələr içində üzə çıxara bilir. Hətta bəzi hallarda insan ağılının təyin edə bilmədiyi, lakin empirik olaraq işlək olan fiziki modelləri formalaşdırır.

Digər tərəfdən, süni intellekt elmi eksperimentlərə də yeni nəfəs verir. Artıq laboratoriyada minlərlə kombinasiya sınaqdan keçirilmir. AI, ən səmərəli parametrləri proqnozlaşdıraraq həm zaman, həm də resurs itkisinin qarşısını alır. Hissəcik fizikası, astrofizika, materialşünaslıq — hər yerdə AI, təcrübənin ağılı kimi işləyir.

Sanki süni intellekt elmi yalnız anlamır, onu yönləndirməyə başlayır. Bu isə bizi çox mühüm bir sualla qarşılaşdırır: Əgər süni zəka qanunlar kəşf edərsə, o zaman gələcəyin fiziki kəşflərinin müəllifi kim olacaq?

Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün **Süni İntellekt Strategiyası**, təhsil sisteminin transformasiyasını ölkənin gələcək inkişafı üçün əsas prioritetlərdən biri kimi müəyyənləşdirir. Strategiyada **müəllim hazırlığı və bacarıqların inkişafı** xüsusi əhəmiyyət daşıyan istiqamətlər sırasında ön plana çıxarılır. Əsas hədəflərdən biri-**kadr potensialının gücləndirilməsi və süni intellekt dövrünün, 21-ci əsrin tələblərinə uyğun insan kapitalının formalaşdırılmasıdır**. Bu yanaşma, süni intellektin yalnız texnoloji aspektlərini deyil, eyni zamanda **təhsil sistemində insan resurslarının keyfiyyətə inkişafını və onların innovativ mühitə uyğunlaşdırılmasını** da əhatə edir. Xüsusilə Süni İntellekt Strategiyası kontekstində fizika müəllimlərinin rolu və bacarıq tələbləri onların qarşısında qoyulan **yeni bacarıq tələbləri** baxımından **çoxşaxəli və kompleks məsələlərin** həllini zəruri edir.

Bu səbəbdən, **STEM fənlərinin tədrisi ilə məşğul olan müəllimlər**, xüsusilə də fizika müəllimləri, bu texnoloji transformasiya prosesində **yeni məsuliyyətlər və funksiyalar** daşıyır. Onlar həm şagirdlərdə 21-ci əsrin vacib kompetensiyalarını formalaşdırmalı, həm də **rəqəmsal və süni intellekt əsaslı təhsil mühitinə inteqrasiya olunmaq üçün** öz peşəkar bacarıqlarını davamlı şəkildə inkişaf etdirməlidirlər. Strategiyada müəyyən edilmiş hədəflərə uyğun olaraq, fizika müəllimlərinin **aşağıdakı əsas bacarıqlara və funksional rollara** sahib olması vacibdir:

1. **Rəqəmsal texnologiyalardan səmərəli istifadə bacarığı:**– İnteraktiv lövhələr, onlayn təhsil platformaları, rəqəmsal resurslar və süni intellekt əsaslı alətlərdən effektiv istifadə, tədris prosesinin keyfiyyətini yüksəltməyə xidmət edir;
2. **Süni intellekt texnologiyalarına ilkin bələdlilik və tətbiqetmə bacarığı:** Müəllimlər öyrənmə analitikası, adaptiv öyrənmə sistemləri və virtual tədris mühitlərindən istifadə etməklə dərsləri fərdiləşdirməli və tədris prosesini optimallaşdırmalıdırlar;
3. **Rəqəmsal eksperiment və simulyasiya bacarığı:** Real laboratoriya şəraitində mümkün olmayan təcrübələrin virtual mühitdə həyata keçirilməsi şagirdlərə elmi prosesləri daha aydın və təhlükəsiz şəkildə dərk etməyə imkan verir;
4. **Tənqidi və sistemli düşünməni təşviq edən metodologiyaların tətbiqi:** Problem əsaslı öyrənmə, layihə əsaslı yanaşmalar və açıq suallar vasitəsilə şagirdlərin analitik düşünmə və yaradıcı yanaşma bacarıqları inkişaf etdirilməlidir;
5. **Texnoloji liderlik və pedaqoji innovasiya bacarığı:** Fizika müəllimləri tədrisdə texnoloji yenilikləri təşviq etməli, həmkarlarına nümunə olmalı və məktəbin rəqəmsal transformasiyasında liderlik göstərməlidirlər;
6. **Etik və təhlükəsiz texnologiya istifadəsi bilikləri:** Müəllimlər şagirdləri informasiya təhlükəsizliyi, şəxsi məlumatların qorunması və süni intellektin etik istifadəsi ilə bağlı maarifləndirməlidirlər.

Bu bacarıqlar yalnız müəllimlərin **pedaqoji səmərəliliyini artırmaqla** kifayətlənmir, eyni zamanda şagirdlərin **21-ci əsrin texnoloji və sosial mühitinə adaptasiyasını** da təmin edir. Beləliklə, fizika müəllimləri **bilik ötürücüsündən** daha çox – **innovasiya təşəbbüskarı, texnoloji lider və strateji təhsil aktoru** kimi çıxış etməlidirlər.

Müasir dünyada süni intellekt texnologiyalarının təhsil sahəsində tətbiqi getdikcə daha geniş vüsət alır. Beynəlxalq təcrübədə Süni İntellektin təhsilə tətbiqi və Fizika müəllimlərinin hazırlığı ilə bağlı görülmə müəyyən işlər tədqiqəlayıqdır. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə bu texnologiyalar yalnız təhsil infrastrukturunu rəqəmsallaşdırmaqla kifayətlənmir, həm də öyrənmə

prosesinin fərdiləşdirilməsi, şagird nailiyyətlərinin monitorinqi və tədrisin effektivliyinin artırılması istiqamətində mühüm rol oynayır. Məsələn, Finlandiya, Sinqapur, Cənubi Koreya, Estoniya və Birləşmiş Ştatlar kimi ölkələrdə süni intellektin təhsildə istifadəsi üzrə milli strategiyalar hazırlanmış, bu texnologiyaların tətbiqini dəstəkləyən pedaqoji modellər formalaşdırılmışdır. Xüsusilə STEM fənlərinin, o cümlədən fizika dərslərinin bu prosesdə əsas eksperimental sahələrdən biri olduğu diqqət çəkir. Bu ölkələrdə fizika müəllimlərinin peşəkar inkişaf proqramları aşağıdakı əsas istiqamətləri əhatə edir:

1. Texnoloji savadlılığın artırılması: Müəllimlər süni intellekt əsaslı platformalar (məsələn, *Knewton*, *Socratic*, *Labster*) vasitəsilə dərslər planlaşdırması, şagird performansının analizi və interaktiv tədris alətlərindən istifadə bacarıqları ilə təmin olunurlar;
2. Virtual və artırılmış realıq texnologiyalarının tədrisə inteqrasiyası: Xüsusilə fizika dərslərində nəzəri biliklərin praktikaya çevrilməsi üçün 3D modellər, simulyasiyalar və laboratoriya təcrübələrinin rəqəmsal versiyaları istifadə edilir;
3. Pedaqoji modellərin yenidən qurulması: Problem əsaslı öyrənmə (PBL), STEAM yanaşmaları və layihə əsaslı təlim modelləri vasitəsilə şagirdlərdə həm elmi, həm də yaradıcı bacarıqların formalaşması dəstəklənir;
4. Süni intellekt etikası və təhlükəsiz istifadəyə dair müəllim hazırlığı: Birləşmiş Krallıq və Kanada kimi ölkələrdə müəllimlər yalnız texnologiyayı istifadə etməklə deyil, həm də onun etik nəticələrini şagirdlərlə müzakirə etmək üçün də təlim alırlar;
5. Fasiləsiz peşəkar inkişaf sistemləri: Bir çox ölkələrdə fizika müəllimləri üçün davamlı təlim platformaları yaradılmışdır. Bu platformalar vasitəsilə müəllimlər onlayn kurslar, vebinarlar və peşəkar öyrənmə icmalarına qoşularaq öz bacarıqlarını daima yeniləyə bilirlər.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, süni intellektin təhsildə uğurlu tətbiqi, yalnız texnoloji təminatla deyil, həm də müəllimlərin yeni bacarıqlarla təchiz olunması və pedaqoji yeniliklərə açıq olmaları ilə sıx bağlıdır. Fizika müəllimləri bu prosesdə elmi biliklə texnologiya arasında körpü rolunu oynayır və şagirdlərin gələcəyin tələblərinə uyğun formalaşmasında həlledici təsirə malikdirlər.

Beynəlxalq təcrübədə seçilən nümunələrdən biri Finlandiyadır. Bu ölkədə təhsil sistemi şagirdmərkəzli və texnologiyaya adaptiv yanaşmaları ilə fərqlənir. 2019-cu ildən etibarən Finlandiyada süni intellektin təhsilə inteqrasiyası üzrə milli plan çərçivəsində, müəllimlər üçün "Elements of AI" adlı onlayn kurslar və sertifikatlaşdırma proqramları tətbiq olunur. Kursun məqsədi, süni intellektin əsas prinsiplərini geniş auditoriyaya təqdim etməkdir. Kurs, süni intellektin nə olduğunu, onun mümkün və mümkün olmayan tərəflərini, həmçinin həyatımıza necə təsir etdiyini izah edir. Kursda mürəkkəb riyaziyyat və proqramlaşdırma tələb olunmur. Fizika müəllimləri bu proqramlar vasitəsilə rəqəmsal simulyasiya alətləri, öyrənmə analitikası və adaptiv qiymətləndirmə metodları üzrə biliklərini təkmilləşdirirlər. Eyni zamanda, məktəblərdə AI dəstəklili fərdiləşdirilmiş öyrənmə sistemləri və interaktiv laboratoriyalar tədrisə aktiv şəkildə inteqrasiya olunur.

Estoniya isə rəqəmsal transformasiya və süni intellekt texnologiyalarının təhsilə tətbiqi sahəsində lider mövqeyə malikdir. "Digital Focus" proqramı çərçivəsində bu ölkədə müəllimlər üçün süni intellekt əsaslı tədris platformalarından istifadə öyrədilir. Estoniya fizika müəllimləri dərslərində AI əsaslı virtual laboratoriyalar, sensor texnologiyaları və ağıllı qiymətləndirmə

sistemlərindən istifadə etməklə, şagirdlərin eksperiment və müşahidə bacarıqlarını gücləndirirlər. Ölkədə təhsil nazirliyi tərəfindən süni intellekt və etik texnologiya istifadəsi üzrə müəllimlərə yönəlik ixtisasartırma təlimləri mütəmadi olaraq təşkil olunur.

Bu ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, süni intellektin təhsil sahəsində uğurlu tətbiqi, yalnız texnologiyanın istifadəsi ilə deyil, həm də müəllimlərin bu texnologiyaları pedaqoji məqsədlərlə necə mənimsədiyi ilə birbaşa əlaqəlidir. Azərbaycanın da bu sahədə irəliləməsi üçün, beynəlxalq modellərin yerli ehtiyacları uyğun şəkildə tətbiqi, müəllimlərin fasiləsiz və məqsədyönlü peşəkar inkişaf proqramları ilə dəstəklənməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu təcrübələrin Azərbaycan təhsil sisteminə adaptasiyası üçün, beynəlxalq modellərin yerli reallıqlarla uzlaşdırılması və müəllim hazırlığı üzrə milli yanaşmaların bu istiqamətdə yenidən nəzərdən keçirilməsi vacibdir.

Riyaziyyat hələ də elmin əsas dilidir, lakin onun tətbiqi və interpretasiyası artıq təkcə insan aqlının imkanları ilə məhdudlaşmır. Kompüterlər bu sərhədləri aşaraq, bizə daha geniş və real modellərlə işləmək imkanı verir. Gələcəyin elmi riyaziyyatla yanaşı hesablama gücünə və məlumatın ağıllı təhlilinə əsaslanacaq. "Fizika və mühəndislik sahələrindən kənarda riyaziyyatın nailiyyətləri o qədər də birmənalı deyil: bəzən o, yeganə ağıllı və effektiv yol olur, bəzən isə riyazi modellər o qədər kobud olur ki, faydalı ola bilmir. Həddindən artıq sadələşdirməyə meyl isə, əslində, yalnız riyaziyyatın məhdudiyyətlərindən deyil, insan aqlının məhdudiyyətlərindən irəli gəlir. Kompüterlərdə isə bu cür məhdudiyyətlər yoxdur və onlar böyük həcmli məlumatları asanlıqla çox mürəkkəb modellərə çevirə bilirlər." [4, s13] İnsan aqlının məhdudiyyətləri ilə müqayisədə kompüterlər məlumatı emal etməkdə və mürəkkəb əlaqələri analiz etməkdə olduqca üstünlüklərə malikdir. Süni intellekt və maşın öyrənməsi texnologiyaları vasitəsilə kompüterlər: milyonlarla dəyişəni eyni anda təhlil edə bilər; klassik modellərdən fərqli olaraq öncədən heç nəzərə alınmayan nümunələri aşkar edə bilər; Ənənəvi riyazi yanaşmalardan daha çox empirik və məlumat əsaslı modellər qurur.

"Fizika tətbiqləri, süni intellekt alqoritmlərinin effektiv işləməsi üçün tez-tez digər təbiət elmi sahələrindən fərqli olaraq spesifik tələblər irəli sürür." [5, s12]

Hazırda Azərbaycan məktəblərində fəaliyyət göstərən fizika müəllimlərinin rəqəmsal bacarıqları müxtəlif səviyyələrdədir və bu sahədə ümumi mənzərə fərqli çalarlara malikdir. Öksər hallarda müəllimlər klassik tədris metodlarına üstünlük verirlər və müasir rəqəmsal vasitələrin tətbiqində müəyyən çətinliklərlə üzləşirlər. Bununla belə, son illərdə bu sahədə müəyyən irəliləyişlər müşahidə olunur. Məlumdur ki, bir sıra dövlət proqramları və layihələr müəllimlərin rəqəmsal bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atmışdır. Bu baxımdan, "Rəqəmsal bacarıqlar" proqramı, "STEAM Azərbaycan" layihəsi və "Təhsil İnkişafı Fondu" tərəfindən həyata keçirilən ixtisasartırma kursları müsbət təşəbbüslər kimi qiymətləndirilə bilər.

2017–2018-ci tədris ilində Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyi tərəfindən tətbiqinə başlanılmış "Rəqəmsal bacarıqlar" layihəsi artıq ölkə üzrə 762-dən çox məktəbi əhatə edir. Layihənin əsas məqsədi belə müəyyənləşdirilmişdir: "Təhsilənlərin İKT bacarıqlarına dərindən yiyələnmələri, onların informasiya məkanında sərbəst və məqsədyönlü fəaliyyətinə nail olunması, rəqəbatqabiliyyətli, məntiqi və qeyri-standart düşüncə tərzinə malik şəxslər kimi formalaşmalarını təmin etməkdir." [6] İnformasiya cəmiyyətinin inkişafı istiqamətində atılan mühüm addımlardan biri də 2019–2020-ci tədris ilindən etibarən Elm və Təhsil Nazirliyinin Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə həyata keçirdiyi "STEAM Azərbaycan" layihəsidir.

Layihənin məqsədi “təhsilalanlarda tənqidi və yaradıcı düşüncə, əməkdaşlıq etmə bacarığı kimi XXI əsr bacarıqlarını formalaşdırmaq, müxtəlif proqramlaşdırma dilləri vasitəsilə onların müasir İKT avadanlıqlarından istifadə qabiliyyətlərini artırmaq və fənləri real həyatla əlaqəli integrativ öyrənmə modelində birləşdirməkdir.”[7] <https://edu.gov.az/az/news-and-updates/19464-1>

Bu təşəbbüslərin davamı olaraq 5 yanvar 2023-cü ildə Bakıda “STEAM İnnovasiya Mərkəzi” fəaliyyətə başlamışdır. Layihənin coğrafiyasının genişləndirilməsi məqsədi daşıyan bu mərkəz, eyniadlı məktəb mərkəzlərindən fərqli olaraq daha geniş auditoriyanı – müxtəlif yaş qruplarına aid məktəbliləri və tələbələri – əhatə edir. “Mərkəzdə iştirakçılara XXI əsr bacarıqları, o cümlədən kreativlik, komanda işi və proqramlaşdırma dilləri üzrə bilik və bacarıqlar aşılanır, müasir İKT alətlərindən istifadə vərdisləri inkişaf etdirilir”[8].

Bununla belə, qeyd olunmalıdır ki, adıçəkilən proqramlar ölkə üzrə bütün müəllimləri tam şəkildə əhatə etmir və bəzi hallarda davamlılıq problemi ilə üzləşirlər. Bu vəziyyət fizika müəllimlərinin rəqəmsal transformasiya prosesinə bərabər şəkildə qoşulmasını məhdudlaşdırır və bu istiqamətdə daha sistemli və ardıcıl fəaliyyətin zəruriliyini ortaya qoyur. Mövcud vəziyyətə dair müşahidə edilən əsas çətinliklər bunlardır:

- Texnoloji avadanlıqların və rəqəmsal resursların məktəblər üzrə qeyri-bərabər paylanması: Bəzi məktəblərdə müasir İKT vasitələri (interaktiv lövhə, sürətli internet, laboratoriya avadanlıqları və s.) olsa da, digər bölgələrdə bu imkanlar məhduddur;
- Müəllimlərin texnologiyaya adaptasiya sürətində fərqliliklər: Xüsusilə uzun illər pedaqoji təcrübəyə malik müəllimlər arasında rəqəmsal alətlərlə işləməkdə çətinliklər müşahidə olunur;
- Süni intellekt texnologiyaları ilə bağlı bilik və bacarıqların zəifliyi: Hal-hazırda əksər fizika müəllimləri üçün süni intellektə əsaslanan tədris alətləri, öyrənmə analitikası və adaptiv öyrənmə sistemləri yenidir və bu sahədə metodik dəstək azdır;
- Fasiləsiz və məqsədyönlü peşəkar inkişaf proqramlarının çatışmazlığı: Rəqəmsal transformasiyanın davamlı olması üçün mütəmadi ixtisasartırma kurslarının təşkili və bu proqramların praktik yönümlü olması vacibdir.

Problemlərin mümkün həll istiqamətləri

Azərbaycan təhsil sistemində fizika müəllimlərinin rəqəmsal bacarıqlarının artırılması, süni intellekt əsrinin tələblərinə uyğun olaraq təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək baxımından problemlərin mümkün həll istiqamətləri strateji əhəmiyyət daşıyır. Hazırkı vəziyyət göstərir ki, bu istiqamətdə müəyyən irəliləyişlər olsa da, hələ də ciddi çağırışlar mövcuddur. Texnoloji infrastrukturun qeyri-bərabərliyi, müəllimlərin rəqəmsal mühitə adaptasiyasındakı fərqliliklər və metodik dəstəyin məhdudluğu bu sahədə ardıcıl və sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri edir. Mövcud vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün aşağıdakı addımlar təklif olunur:

1. Fizika müəllimləri üçün rəqəmsal savadlılıq və süni intellektə giriş üzrə ixtisaslaşmış təlim proqramlarının genişləndirilməsi;
2. Məktəblərdə texnoloji infrastrukturun bərabər əsasda inkişaf etdirilməsi və İKT resurslarının əlçatanlığının artırılması;
3. Onlayn təlim resursları, vebinarlar və yerli platformalarda (məsələn, STEAM.az) müəllimlər üçün interaktiv öyrənmə məzmunlarının təqdim edilməsi;

4. Universitetlərdə pedaqoji fakültələrin tədris proqramlarında rəqəmsal pedaqogika və AI texnologiyalarına dair modulların daxil edilməsi;
5. Rəqəmsal liderlik qabiliyyəti olan müəllimlərin (mentorların) müəyyən edilməsi və onların vasitəsilə digər müəllimlərə dəstək sisteminin yaradılması.

Qeyd olunanları nəzə alsaq, bird aha əminliklə demək olar ki, fizika müəllimlərinin rəqəmsal transformasiyada fəal iştirakını təmin etmək üçün bu məsələyə kompleks yanaşma tələb olunur: həm ixtisasartırma və təlim proqramlarının miqyası genişləndirilməli, həm də məktəblərdə texnoloji imkanlar bərabərləşdirilməlidir. Eyni zamanda pedaqoji kadr hazırlığında rəqəmsal və süni intellekt yönümlü fənlərin əhatə dairəsi artırılmalı, yerli mentorluq sistemləri ilə davamlı dəstək mexanizmləri qurulmalıdır.

Gələcəyin uğurlu və innovativ cəmiyyətinin formalaşmasında müəllimlərin rolu həlledicidir. Fizika müəllimlərinin rəqəmsal bacarıqlarla silahlanması, yalnız onların peşəkar inkişafına deyil, eyni zamanda gənc nəslin texnoloji dünyada öz yerini tutmasına da güclü təkan verəcəkdir. Bu baxımdan, müəllimlərin bu transformasiyada fəal şəkildə dəstəklənməsi və təşviq olunması, Azərbaycanın süni intellekt strategiyasının uğurla reallaşmasının əsas şərtlərindən biridir.

NƏTİCƏ

Bu tədqiqat XXI əsr bacarıqları kontekstində fizika müəllimlərinin süni intellekt dövründə qarşılaşdığı çağırış və imkanları təhlil etmişdir. Araşdırma göstərdi ki, süni intellektin təhsil sistemində, xüsusilə də təbiət elmləri, o cümlədən fizika fənninə integrasiyası müəllimlərin roluna və bacarıq tələblərinə ciddi təsir göstərir.

Tədqiqatın əsas nəticələri aşağıdakılardır:

- Fizika müəllimlərinin hazırkı bacarıqları hələlik süni intellekt texnologiyalarının təlim prosesinə geniş şəkildə tətbiqinə tam uyğun deyil. Bunun əsas səbəbləri kimi rəqəmsal savadlılığın yetərli səviyyədə olmaması, ixtisasartırma imkanlarının məhdudluğu və mövcud resursların qeyri-bərabər bölgüsü göstərilə bilər.
- Süni intellekt əsaslı təlim vasitələri – məsələn, virtual laboratoriyalar, simulyasiya platformaları və ağıllı qiymətləndirmə sistemləri-fizika dərslərinin keyfiyyətini artırmaq üçün mühüm potensiala malikdir.
- Azərbaycanda süni intellekt strategiyasının mövcudluğu və bu strategiyada təhsilin xüsusi yer tutması müsbət haldır. Lakin bu strategiyanın təhsilə effektiv integrasiyası üçün konkret mexanizmlər və müəllim hazırlığı proqramları hələ tam formalaşmayıb.
- UNESCO və OECD kimi beynəlxalq qurumların tövsiyələri, XXI əsr bacarıqlarının tərkib hissəsi olan tənqidi düşüncə, yaradıcı problem həlli və rəqəmsal texnologiyalarla işləmək bacarıqlarının müəllim hazırlığında ön plana çəkilməli olduğunu göstərir.

Bu nəticələr göstərir ki, süni intellektin yaratdığı imkanlardan faydalanmaq üçün müəllim hazırlığı sistemində köklü islahatlara, pedaqoji yanaşmaların yenilənməsinə və dövlət strategiyasının praktik səviyyədə tətbiqinə ehtiyac var.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi internet sahifəsi. (2025, 19 mart). *Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün Süni İntellekt Strategiyası haqqında Sərəncam* (530 nömrəli). <https://president.az>
2. Trilling, B., & Fadel, C. (2009). *21st Century Skills: Learning for Life in Our Times*. San Francisco: Jossey-Bass.
3. Баррат Дж. Б25 Переводчик Наталья Лисова. Редактор Антон Никольский. Последнее изобретение человечества: Искусственный интеллект и конец эры Homo sapiens / Джеймс Баррат ; Пер. с англ. — 2-е изд. - М. : Альпина нон-фикшн, 2019. — 396 с.
4. Педро Домингос. Верховный алгоритм. Как машинное обучение изменит наш мир. Издательство: Манн, Иванов и Фербер, 2016, səh 336.
5. Grosso, G., Harris, P., Mishra-Sharma, S., & Shanahan, P. (2024, September 18). *A virtuous cycle: Generative AI and discovery in the physical sciences*. Massachusetts Institute of Technology, NSF Institute for Artificial Intelligence and Fundamental Interactions (IAIFI).
6. https://edu.gov.az/az/programmes/reqemsal-acariqlar_16387
7. <https://edu.gov.az/az/news-and-updates/19464-1>
8. <https://edu.gov.az/az/steam/steam>

UOT: 37.091.3:811.111

DOI: <https://doi.org/10.30546/09081.2025.1.5006>

A METHODOLOGICAL STUDY ON THE IMPACT OF TEACHER TRAINING ON ENGLISH LANGUAGE INSTRUCTION QUALITY

Ph.D Narmina Aliyeva

Baku Engineering University

Baku, Azerbaijan

naliyeva@beu.edu.az

Gulshan Huseynova

Baku Engineering University

Baku, Azerbaijan

guhuseynova@beu.edu.az

ARTICLE INFO	ABSTRACT
Article history: Received:2025-04-22 Received in revised form:2025-06-04 Accepted: 2025-06-13 Available online	<i>This study explores the impact of a teacher training course on the quality of English language instruction. It examines how participation in the program influences teaching practices, classroom dynamics, and student engagement. Employing a mixed-methods approach, the research combines pre- and post-training assessments, classroom observations, and interviews with both teachers and students to gather comprehensive data. The results indicate significant improvements in lesson planning, instructional strategies, and the use of student-centered approaches. Teachers demonstrated enhanced classroom management skills and greater adaptability in addressing diverse learner needs. Students reported higher levels of engagement and satisfaction, attributing these changes to more interactive and effective teaching methods. The study also revealed a shift in teachers' professional attitudes, with many adopting more reflective and innovative practices. Overall, the findings underscore the importance of structured professional development in improving teaching quality and suggest that well-designed training programs can significantly enhance language learning outcomes.</i>
Keywords: teacher training; methodology; english language	

MÜƏLLİM HAZIRLIĞININ İNGİLİS DİLİ TƏDRİSİNİN KEYFİYYƏTİNƏ TƏSİRİNƏ DAİR METODOLOJİ TƏDQİQAT

XÜLASƏ

Bu tədqiqat müəllim hazırlığı kursunun ingilis dili tədrisinin keyfiyyətinə təsirini araşdırır. Tədqiqat işi həmçinin, proqramda iştirakın tədris təcrübələrinə, sinif dinamikasına və tələbə cəlbinə necə təsir etdiyini araşdıraraq öyrənir. Qarışıq metodlar yanaşmasından istifadə edərək, tədqiqat hərtərəfli məlumat toplamaq üçün təlimdən əvvəl və sonrakı qiymətləndirmələri, sinifdə müşahidələri və həm müəllimlər, həm də tələbələrə müsahibələri birləşdirir. Nəticələr dərslərin planlaşdırılmasında, tədris strategiyalarında və tələbə mərkəzli yanaşmalardan istifadədə əhəmiyyətli irəliləyişlər olduğunu göstərir. Müəllimlər təkmilləşdirilmiş sinif idarəetmə bacarıqları və müxtəlif şagird ehtiyaclarını qarşılamaqda daha uyğun bacarıqlar nümayiş etdirmişlər. Tələbələr bu dəyişiklikləri interaktiv və effektiv tədris metodları ilə əlaqələndirərək dərslərə daha yüksək səviyyəli maraq və məmnunluqlarının yaranmasını bildirmişlər. Tədqiqat həm də müəllimlərin peşəkar inkişafında dəyişikliyi aşkar etmiş və müəllimlərin bir çoxu daha çox düşündürücü və innovativ təcrübələri mənimsəmişdir. Ümumilikdə, əldə edilən tapıntılar tədris keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında strukturlaşdırılmış peşəkar inkişafın vacibliyini vurğulayır və yaxşı tərtib edilmiş təlim proqramlarının dil öyrənmə nəticələrini əhəmiyyətli dərəcədə artırma biləcəyini göstərir.

Açar sözlər: müəllim hazırlığı, metodologiya, ingilis dili

МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ НА КАЧЕСТВО ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

РЕЗЮМЕ

В этом исследовании изучается влияние курса подготовки учителей на качество преподавания английского языка. В нем рассматривается, как участие в программе влияет на методы преподавания, динамику класса и вовлеченность студентов. Используя подход смешанных методов, исследование объединяет оценки до и после обучения, наблюдения за классом и интервью как с учителями, так и с учениками для сбора всесторонних данных. Результаты указывают на значительные улучшения в планировании уроков, учебных стратегиях и использовании подходов, ориентированных на учащихся. Учителя продемонстрировали улучшенные навыки управления классом и большую адаптивность в удовлетворении различных потребностей учащихся. Учащиеся сообщили о более высоком уровне вовлеченности и удовлетворенности, приписывая эти изменения более интерактивным и эффективным методам обучения. Исследование также выявило изменение в профессиональных отношениях учителей, многие из которых переняли более рефлексивные и инновационные практики. В целом, результаты подчеркивают важность структурированного профессионального развития для повышения качества преподавания и предполагают, что хорошо разработанные программы обучения могут значительно улучшить результаты изучения языка.

Ключевые слова: подготовка учителей, методика, английский язык

1. INTRODUCTION

The effectiveness of English language teaching is a key factor in the successful acquisition of language skills among students worldwide. Teachers are central to this process, and their ongoing professional development is critical in ensuring high-quality instruction. Through this study, we seek to assess whether such training enhances teaching performance, student learning experiences, and overall lesson quality. By analyzing teacher feedback, classroom observations, and student outcomes, the research aims to determine the specific ways in which training impacts the classroom environment. In an increasingly globalized and digital world, the ability of English teachers to adapt and evolve is more important than ever. The training courses not only equip teachers with practical tools but also empower them to become reflective practitioners and change agents within their institutions.

2. LITERATURE REVIEW

Professional development in the field of education is widely recognized as a critical factor for improving teaching quality. Numerous studies have highlighted the positive effects of teacher training on classroom performance, including better student engagement, clearer lesson delivery, and increased use of innovative pedagogical strategies (Smith & Johnson, 2019).

Training programs are structured around internationally recognized teaching standards and emphasize the communicative approach to language teaching. According to Al-Issa and Dahan (2021), training interventions that align with teachers' contexts and promote reflective practices are more likely to yield sustainable improvements. Research conducted by the Education Development Trust (2022) found that certified teachers reported higher confidence and more consistent learner progress.

Additionally, the integration of digital tools and blended learning methodologies has become a focal point in many training programs, responding to the growing need for remote and hybrid teaching solutions (Hockly, 2018).

3. RESEARCH METHODOLOGY

This study adopts a mixed-methods approach, combining qualitative and quantitative data to assess the changes in teaching quality. The participants are 30 English language teachers from diverse educational settings who have recently completed a teacher training course. Data collection involves:

1. **Pre- and Post-Training Assessments:** Teachers' teaching practices are evaluated before and after the training using a structured rubric.
2. **Classroom Observations:** Observers note specific teaching behaviors, student interactions, and the use of teaching resources during lessons.
3. **Interviews:** In-depth interviews are conducted with both teachers and students to gain insights into their experiences and perceptions of the changes in lesson quality.
4. **Student Performance Metrics:** Student feedback and academic results are analyzed to determine any correlation between improved teaching methods and student outcomes.

Triangulation of these data sources ensures a comprehensive understanding of the training's impact. Ethical considerations were observed throughout the study, with informed consent obtained from all participants.

This study adopts a **mixed-methods research design**, integrating both **quantitative** and **qualitative** approaches to provide a holistic evaluation of the impact of teacher training on English language instruction. This triangulated approach ensures that multiple perspectives inform the interpretation of findings.

3.1 Participants

The study involved **30 English language teachers** from a variety of educational settings, including public schools, private institutions, and language centers. The teachers had varying years of teaching experience (ranging from 2 to 15 years) and were selected based on their enrollment in a standardized teacher training program certified by an international educational body.

In addition, **student data** was collected from over **300 students** who were directly taught by the participating teachers during the study period.

3.2 Data Collection Tools and Procedures

1. Pre- and Post-Training Assessments

- Teachers' instructional practices were evaluated using a **standardized rubric** adapted from the *TESOL Teaching Standards Framework*.
- Each teacher was scored across several dimensions: lesson structure, clarity of objectives, use of instructional materials, questioning techniques, and responsiveness to student needs.
- Assessments were carried out through video recordings and in-person lesson evaluations before and after the training period.

2. Classroom Observations

- Conducted using an **Observation Protocol Checklist** that included categories like time management, student talk-time vs. teacher talk-time, integration of technology, and classroom engagement strategies.

- Observations were performed by two independent observers to increase **inter-rater reliability**, with each lesson observed at least twice.

3. Semi-Structured Interviews

- In-depth interviews were held with all participating teachers and a stratified sample of students (n=60).
- Interviews explored changes in teaching philosophy, instructional behavior, student motivation, perceived lesson clarity, and classroom atmosphere.
- Thematic analysis was employed to code and interpret the qualitative data using NVivo software.

4. Student Performance Metrics

- **Quantitative data** was collected through student achievement scores (formative and summative assessments), as well as feedback surveys administered at two time points.
- The surveys measured satisfaction, perceived effectiveness of lessons, and perceived clarity of teacher instructions using a 5-point Likert scale.

3.3 Ethical Considerations

The study followed ethical research standards. **Informed consent** was obtained from all participants, and all data was anonymized. Participants were assured of the confidentiality of their responses and given the right to withdraw at any stage.

4. RESULTS

The analysis of the data reveals significant improvements in the following areas:

- **Pedagogical Strategies:** Teachers demonstrated a more interactive, student-centered approach to teaching, employing techniques learned during the training to enhance learner participation.
- **Classroom Management:** There was a noticeable increase in effective classroom management, with teachers maintaining a more organized and engaging learning environment.
- **Lesson Delivery:** Teachers exhibited a greater command of lesson planning and use of diverse resources, making lessons more dynamic and tailored to student needs.
- **Student Engagement:** Students reported higher levels of engagement and satisfaction with lessons, reflecting the positive changes in teaching approaches.

The qualitative data also revealed a shift in teachers' mindset, with many expressing a renewed enthusiasm for teaching and a deeper understanding of learner needs.

The analysis revealed **notable improvements** across several dimensions of teaching and learning following the completion of the training course.

4.1 Quantitative Findings

- **Teaching Practice Scores:** The average rubric scores for teaching effectiveness improved from **68% pre-training to 87% post-training**, indicating a statistically significant enhancement in lesson delivery and instructional quality ($p < 0.01$).

- **Student Achievement:** Average student test scores increased by **12%**, suggesting a positive correlation between improved teaching methods and student academic performance.
- **Student Survey Results:**
 - 81% of students reported that lessons became "more interactive and engaging."
 - 76% noted better use of multimedia and visual aids.
 - 69% felt that teachers were more responsive to their individual learning needs.

4.2 Qualitative Findings

- **Pedagogical Strategies:**

Teachers integrated **more communicative techniques**, such as role-plays, peer collaboration, and task-based learning. These strategies facilitated active participation and language use in authentic contexts.

- **Classroom Management:**

Observers noted increased use of **positive behavior reinforcement**, clearer classroom routines, and better time management. Teachers utilized visual schedules and learning objectives displayed on smartboards.

- **Lesson Planning and Resource Use:**

Lesson plans were more detailed and incorporated **differentiated instruction**. Teachers increasingly used digital platforms (e.g., Kahoot, Padlet) to cater to different learning styles and maintain student interest.

- **Student Engagement:**

Students appeared more motivated and confident in classroom interactions. Interviews revealed that learners appreciated the **variety of tasks** and **collaborative activities** introduced post-training.

- **Mindset and Reflective Practice:**

Many teachers described a **shift in teaching philosophy**, moving from a lecture-based model to a facilitative, learner-centered approach. Teachers expressed a sense of renewed purpose and enthusiasm for their profession. One teacher noted: *"Before the training, I stuck to the textbook. Now, I feel more creative and attuned to what my students actually need."*

5. DISCUSSION

The results suggest that teacher training contributes to notable improvements in teaching quality. The incorporation of communicative teaching methods and the emphasis on practical, hands-on strategies help teachers address the diverse needs of their students more effectively.

Moreover, the training fosters confidence in teachers, enabling them to adopt innovative approaches that enhance the learning experience. One notable outcome was the increased use of formative assessment strategies, which allow teachers to better monitor progress and provide targeted feedback. The study also found that peer collaboration and mentoring, encouraged during the training, contributed to sustained changes in practice.

These findings align with global trends in education reform, which prioritize teacher agency and continuous learning (OECD, 2020). While the impact of training is significant, sustained institutional support and follow-up opportunities are necessary to maintain these gains.

6. CONCLUSION

This study confirms that the completion of a teacher training course significantly enhances the quality of English language lessons. By improving teaching practices, classroom management, and student engagement, the training program plays a pivotal role in fostering a more effective learning environment.

The findings underscore the importance of continued professional development in enhancing the skills and competencies of language teachers. Further research should explore the long-term effects of such training programs on student achievement and the broader educational context, including comparisons across different regions and educational systems.

REFERENCE LIST

1. Jeremy Harmer, 2015. "The Practice of English Language Teaching" Pearson Education ESL,
2. Donald Freeman & Jack C. Richards, 1996 "Teacher Learning in Language Teaching". Cambridge University Press
3. Wajnryb, Ruth, 1992. "Classroom Observation Tasks: A Resource Book for Language Teachers and Trainers". Cambridge University Press
4. Smith, A., & Johnson, M. (2019). Professional Development in Language Education: A Review of Current Trends. *Language Teaching Journal*, 34(2), 56-78.
5. Al-Issa, A., & Dahan, L. G. (2021). Continuing Professional Development for English Language Teachers in the Middle East and North Africa: A Review. *TESOL Journal*, 12(3), e00578.
6. Hockly, N. (2018). Blended Learning. *ELT Journal*, 72(1), 97-99.
7. British Council. (2020). Teacher Development Programs: Enhancing English Language Education. <https://www.britishcouncil.org/education/teacher-training> (Accessed 10.04.2025).
8. Education Development Trust. (2022). Developing Teacher Quality in English Language Education. <https://www.educationdevelopmenttrust.com> (Accessed 08.04.2025).
9. OECD. (2020). Teachers and School Leaders as Valued Professionals: OECD Teaching and Learning International Survey (TALIS) 2018. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/education/talis/> (Accessed 09.04.2025).

UOT: 811.1`367.4

DOI: <https://doi.org/10.30546/09081.2025.1.5010>

OĞUZ Qrupu Türk Dillərində Yönlük Halin İfadəsi

Dos. Zabitə TEYMURLU

Bakı Mühəndislik Universiteti

zteymurlu@beu.edu.az

Fil.ü.f.d. Sevinc QƏMBƏROVA

Bakı Biznes Universiteti, Humanitar Elmlər kafedrası

Məqalə haqqında məlumat	XÜLASƏ
Məqalənin tarixi	Məqalədə qədim türk dili və oğuz qrupu türk dillərində yönlük halın ifadə formaları, variantları və şəkilçiləri araşdırılmışdır. Türk dillərinin inkişafı mərhələlərinin Qədim dövrünə aid olan (V-X əsrlər) daşüstü salnamələrin (Orxon-Yenisey abidələri) mətnləri ilə tanış olarkən ismin yönlük halının çoxvariantlı şəkilçilər ilə (-a, -ə, -ya, -yə, -ğa, -gə, -ka, -kə, -na, -nə) ifadə olunduğunu müşahidə edirik. Qədim türk yazılı abidələrinin dilində yönlük hal hazırda bir çox müasir türk dili üçün adəbi dil səviyyəsində işləkliyini itirmiş və nəticədə şəkilçiləri müəyyən vahidlərin (yuxarı, irəli, içəri, bəri, dışarı və s.) tərkibində daşlaşmış yönəlmə (-rı, -ri, -ra, -ar, -är), yönəlmə-istiqlal (-ğaru, -qerü, -karu, -kerü, -aru, -erü) halları ilə də ifadə edilmişdir.
Göndərildi: 2025-04-30	
Yenidən işlənmiş formada alındı: 2025-05-01	
Qəbul edildi: 2025-05-13	
Onlayn mövcuddur	
Açar sözlər: qədim, türk dilləri, yönlük hal, şəkilçi, müqayisə	Məqalədə türk dilləri ailəsinin oğuz qrupuna daxil olan türk, Azərbaycan, türkmən, qaqauz və Axisqa (Mesxeti) türklərinin dilində ismin yönlük halının oxşar və fərqli cəhətlərinin ortaya çıxarılması məqsədi ilə hansı terminlər vasitəsi ilə adlandırıldıqları, hansı formada, hansı şəkilçilər ilə ifadə olunduqları və s. xüsusiyyətlər təsvir edilmişdir. Tədqiqat zamanı aydın olmuşdur ki, orta xüsusiyyətlər ilə yanaşı (-a, -ya, -na və s), fərqliliklər də (-e, -ye, -ə, -yə, -ga və s.) vardır. Araşdırma aparılarkən ümumiləşdirmə, təhlil, təsvir və tarixi-müqayisəli metodlardan istifadə edilmişdir.

THE EXPRESSION OF THE DATIVE CASE IN OGHUZ GROUP TURKIC LANGUAGES

ABSTRACT

In the article, the forms, variants, and suffixes used to express the dative case in Old Turkic and in the Oghuz group of Turkic languages are analyzed. When examining the texts of the Old Turkic period (5th-10th centuries), specifically the inscriptions from the Orkhon-Yenisei monuments-considered part of the early development stages of Turkic languages-it can be observed that the dative case was expressed through multiple variant suffixes (-a, -ä, -ya, -yä, -ğa, -gä, -ka, -kä, -na, -nä). In the language of Old Turkic written monuments, the dative case, which has lost its productivity in the literary standards of many modern Turkic languages, was also expressed through directional suffixes that have since become fossilized within certain adverbial elements (such as *yuxarı* [up], *irəli* [forward], *içəri* [inside], *bəri* [here], *dışarı* [outside], etc.), and through suffixes denoting direction or orientation (-rı, -ri, -ra, -ar, -är; -ğaru, -qerü, -karu, -kerü, -aru, -erü).

The article describes the similarities and differences in the expression of the dative case in the languages of the Oghuz branch of the Turkic language family, including Turkish, Azerbaijani, Turkmen, Gagauz, and Ahıska (Meskhetian) Turkish. It discusses which terms are used to describe the case, how it is formed, and which suffixes are employed. The research reveals that, alongside commonalities (-a, -ya, -na, etc.), there are also notable differences (-e, -ye, -ä, -yä, -ga, etc.) among these languages. The study applies methods of generalization, analysis, description, and historical-comparative linguistics.

Keywords: old , Turkic languages, dative case, suffix, comparison

Giriş

Hər bir dilin təbiətinə, tarixinə, genealoji quruluşuna, mənşəyinə və s. xüsusiyyətlərinə görə özünəməxsus ümumi və xüsusi qrammatik kateqoriyaları (bir, yaxud bir neçə nitq hissəsini əhatə etməsinə görə) vardır. Dünya dilləri içərisində zəngin səs sistemi, lüğət tərkibi, qrammatik quruluşu ilə seçilən 30-a yaxın türk dilində mövcud olan müəyyən qrammatik kateqoriyaları qruplaşdırsaq görürük ki, bir qrup kateqoriyalar tarixən formalaşaraq sabitləşmiş (kəmiyyət kateqoriyası və s.), bir qrup formalaşmaqdadır (dərəcə kateqoriyası və s.), digər dillərdə olub türk dillərində olmayan kateqoriyalar (cins kateqoriyası) isə başqa-başqa üsullar ilə (leksik, morfoloji, sintaktik) əvəz edilməkdədir. Dünya üzərində yayılmış dillər arasında özünəməxsus yeri olan türk dilləri qarşılıqlı əlaqələr nəticəsində bənzər xüsusiyyətlər əldə etməsinə (həm öz aralarında, həm digər dillər ilə), həmçinin tarixi zərurətdən yaranan diferensiaslaşma prosesləri (ayrılımlar) baş verdikdə qədim türk dilindən gələn oxşar dil xüsusiyyətlərini qoruyub saxladıklarına görə qruplara (budaqlara) ayrılır.

Türkoloji ədəbiyyatda müşahidə edirik ki, yerli və xarici türkoloqlar müxtəlif prinsiplərdən çıxış edərək (tarixi, coğrafi, linqvistik və s.) bu dilləri müxtəlif şəkillərdə təsnif etmişlər. "Türk dillərinin bir-birinə çox yaxın olması (burada uzun müddət bir ərazidə, bir-birləri ilə yaxın ünsiyyətdə olmaqla bağlı olaraq ilkin oxşarlıq hamısı üçün uzun müddət müştərək olub) onların təsnifi işini çətinləşdirir. Ayrı-ayrı müasir türk dillərində belə oxşar cəhətlər fərqlərdən qat-qat artıqdır. Fərhad Zeynalov haqlı olaraq göstərmişdir ki, türk dillərini təsnif edərkən daha çox fərqli əlamətlərdən çıxış etmək lazımdır" (Zeynalov, 1981: 58). Buludxan Xəlilovun təsnifinə əsasən (Xəlilov, 2013: 217-219) yeddi qrupda birləşdirilən (oğuz, qıpçaq, bulqar, uyğur-oğuz, karluq-uyğur, çuvaş, yakut) müasir türk dillərində hal kateqoriyasında ümumtürk ortaq cəhətlər ilə yanaşı, bir çox fərqliliklər (terminologiya məsələlərində, halların və şəkilçilərinin sayında, müxtəlifliyində və s.) də görürük.

1. Qədim türk dilində yönlük halın ifadəsi.

Qədim türk abidələri türk dillərinin inkişafı tarixində qədim türk dövrünə (V-X əsrlər) aiddir. VIII əsrdə yazıya alınmaqlarına baxmayaraq həmin yazılar istər fonetik, istər leksik, istərsə də qrammatik baxımdan kifayət qədər formalaşmış şəkildədir. Bu da həmin dilin və yazının yaranma və formalaşma tarixinin çox daha qədim dövrlərə getməsinə dəlalət edir. Adlar və hərəkət bildirən sözlər xüsusən inkişaf etmiş, forma və məzmunca müxtəlif şəkillərdə istifadə edilmişdir. Belə ki, qədim türk dilində artıq ismin kəmiyyət, mənsubiyyət və s. kateqoriyalarının geniş şəkildə işlədilməsini görürük. Türk dillərinə xas olan morfoloji quruluşdan, sintaktik əlaqələrin xüsusiyyətlərindən irəli gələrək (iltisafilik, idarə əlaqəsi) hal kateqoriyası çox qədimdən yaranaraq formalaşmışdır. Türk dilləri ailəsinə daxil olan oğuz qrununa məxsus dillərdə yönlük halın adlandırılmasını, ifadə formasını, şəkilçilərini və s. verməzdən əvvəl bu halın Göytürk dilində hansı şəkildə işlədilməsinə, hansı səciyyəvi əlamətləri daşdığını nəzər salmağı, onun tarixi inkişafını izləməyi məqsəduyğun hesab edirik.

Abidələrin dilində yönlük hal -a, -ə, -ya, -yə, -ğa, -gə, -ka, -kə, -na, -nə şəkilçilərindən biri ilə düzəlir. Hərəkətin başlandığı və bitdiyi yeri, hərəkətin yönəldiyi şəxsi, zamanı, habelə səbəb və məqsədini bildirmək üçün işlədilir (Xudiyev, 2015: 95). Yönlük hal-ış, hal, hərəkətin müəyyən obyektə yönəldiyini və s. bildirir, -a, -e, -ya, -ye, -ka, -ke şəkilçiləri ilə düzəlir. Məs.: Bir kisi yanılarsa oğuşu, bodunu bisikünə teqi kıdmaz ermis (Bir adam yanılarsa qəbiləsi, xalqı, nəslinədək yolunu azmamış) və s. (Vəliyeva, 2013: 93-94).

Azərbaycan dili şivələrində yönlük halın qədim *-ka//qal//ğa* şəkilçisi şəxs əvəzliliklərinin tərkibində qalmışdır: *manqa//manğa, mənqə, sanqa//sanğa, sənqə, onqa//onğa/unqa//unğa, honğa*. Bu şəkilçi oğuz dilləri üçün səciyyəvi olmayıb, qıpçaq dillərinə xas xüsusiyyət hesab edilir (Məmmədli, 2019:102).

Əlisa Şükürlü yönlük, yönəlmə-istiqlamət halları ilə yanaşı, abidələrin dilində *yönəlmə halını* da ayıraraq qeyd etmişdir ki: “Yönəlmə halı türk dillərində ən qədim hal görümlərindən biridir. -rı, -ri, -ra, -ar, -är şəkilçi variantları vasitəsilə ifadə olunan bu hal görünüşü olsun ki, VII-VIII əsrlərdə, artıq öz qrammatik əhəmiyyətini itirmək üzrə olmuşdur. Ona görə də həmin halı ifadə edən şəkilçi variantlarına yalnız az və ya çox dərəcədə bir leksik vahid halında təcrid olunmuş sözlərin tərkibində təsadüf olunur” (Şükürlü, 1993: 85). Məs.: *Anar körü bilin* (KTk.11) Ona baxarkən bilin; *içrəki bodun* (KTk.2) içəridəki xalq; *önrəki är* (Ton.25) irəlidəki (şərqdəki) döyüşçü və s.

Yönəlmə-istiqlamət halı-iş, hal, hərəkətin müəyyən obyektə doğru istiqamətini bildirməyə xidmət edir, -ğaru, -qerü, -karu, -kerü, -aru, -erü şəkilçiləri ilə yaranır. Məs.: *İlqerü kün toğsıka, birqerü kün ortusınaru, kırğaru kün batsıkına, yırgaru tün ortusınaru anta içreki bodun kop mana körür* (İrəlidə-şərqdə, kündoğanda, sağda-cənubda, geridə-qərbdə, günbatanda, solda-şimalda orada mərkəzi xalqın hamısı mənə tabedir) və s. (Vəliyeva, 2013: 94). Müasir türk dillərində yönəlmə-istiqlamət hal şəkilçilərinin öz funksiyasını itirərək sözlərin tərkibində (*yuxarı, irəli, içəri*) rudiment kimi qalmasını (yok-karu, il-qerü, iç-görü) müşahidə edirik. Digər türk dillərində (türk, qaqaüz və s.) ədəbi dil səviyyəsində müşahidə edilən bəzi bu kimi sözlər (dışarı) Azərbaycan dili şivələrində öz işləkliyini qoruyub saxlamaqdadır. “..-ğaru şəkilçisi Lerik və Ağdam şivələrində “dışğarı”, Zaqatala şivəsində “tişğarı”, İraq türkmənlərinin şivəsində “tişarı” sözündə qalmışdır (Məmmədli, 2019: 112).

İstiqlamət-yönəlmə hal şəkilçisi olan -ğaru, -gerü şəkilçisinin mənşəyi haqqında müxtəlif fikirlər olmuşdur. Bəzi tədqiqatçılar -ka, -ke, -ğa, -ge şəkilçisi ilə -ru, -rü şəkilçisinin birləşdiyini ehtimal edirlər ki, iki şəkilçinin birləşib yeni bir şəkilçi əmələ gətirməsi halı türk dillərində geniş yayılmış hadisədir (Rəcəbli, 2006: 95).

Yönlük hal -ka, -kə, *atka* (“ata”, Ong.sağ, 11), *yazıka* (“çölə”, KltŞm.17), *Temirkapığka* (“Dəmirqapıya”, KLtC.4) və s. Yönlük halın -a əlaməti müşahidə olunur:

- 1) [k] samiti ilə bitən söz köklərinin sonunda: *balıka* (“şəhərə”, Ong.sağ, 9, KltŞm.8), *Besbalıka* (“Beşbalıka”, şəhər adıdır; Hoytu Temir ab., 4).
- 2) Birinci və ikinci şəxsin təkinə aid əvəzlilərdə: *baña* (“mənə”, Ton.I d, Şm.31), *saña* (“sənə”, Ton.I d., Şm.32).

-r şəkilçisi yalnız üçüncü şəxs əvəzliyinin yönlük halında işlənir: *anar* (“ona”, Ton.I d., Şm.32).

-ğaka şəkilçisi (ikiqat yönlük hal) birinci şəxsin mənsubiyyət şəkilçisindən sonra gəlir: *kunçuyımğaka* (“xanıma”, III Barlık ab.4; Kuyda *kunçuyımğaka...* adınıltım “Saraydakı xanımdan ayrıldım”) (Əliyev, 2019: 29).

2. Oğuz qrupu türk dillərində yönlük hal.

Mədəniyyət və dil baxımından bir-birinə çox yaxın olan türk xalqlarından – azərbaycanlılar, Türkiyə türkləri, türkmənlər, qaqaüzlar, Balkan və Axisqa türkləri bir dil qrupunda birləşən

Oğuz türkləridir. Bəhs edilən dillərin daşıyıcısı olan xalqların daha yaxın genetik ortaqlığa malik olmalarının sübutu kimi bu dillərin müxtəlif yaruslarının müqayisəli analizi dəyərli tarixi-lingvistik nəticələr verə bilər. Son onilliklərdə bu xalqların arasında yüksələn xətlə inkişaf edən iqtisadi və mədəni, siyasi əlaqələr, mənəvi yaxınlaşma ortağ türk dili ideyasının gerçəkləşməsinə təkan verən amillərdən biri kimi mövzunu kifayət qədər aktual edir (Qemberova, 2021: 78).

Fərhad Zeynalov türk dillərinin təsnifini apararkən oğuz qrupuna türk, Azərbaycan, türkmən, qaqauz və Balkan türklərinin dillərini daxil etmiş və ayrılıqda hər bir dilin fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətlərini təsvir etmiş, abidələri, tarixi inkişaf mərhələləri, səciyyəvi xüsusiyyətləri və s. barədə ətraflı şəkildə məlumat vermişdir (Zeynalov, 1981:94-165). Buludxan Xəlilov isə 2013-cü ildə nəşr edilən "Türkologiyaya giriş" dərslində türk dilləri ailəsinə daxil olan dillərin bölgüsündə oğuz qrupu türk dillərinə Axısqa (Mesxeti) türklərinin dilini də daxil etmişdir (Xəlilov, 2013: 217).

Türk dillərində *yönelmek* feilinə müxtəlif şəkilçilərin artırılması ilə semantik baxımdan oxşar terminlər yaradılmışdır: ..yönülüş (yeni uyğur), junaliş (özbək)..Göründüyü kimi, təkcə Azərbaycan dilində "istiqlamət" mənalı *yön* sözünə bir leksik şəkilçi artırılmışdır. Digər türk dillərində isə -el, -al, -ül şəkilçiləri vasitəsilə feil düzəlmiş, feildən isə -ış, -iş, -uş, -üş, -ma, -me şəkilçiləri vasitəsilə yeni terminlər düzəlmişdir (Əliyeva, 2019: 109-110).

Oğuz qrupu türk dillərində yönlük halın adlandırılması və şəkilçiləri				
<i>Azərbaycan dili</i>	<i>Türk dili</i>	<i>Türkmən dili</i>	<i>Qaqauz dili</i>	<i>Axısqa (Mesxeti) türklərinin dili</i>
Yönlük	Yönelme	Yaklaşma	Yönelme	Yönlük
-a, -ə, -ya, -yə	-a, -e, -ya, -ye	-a, -e, -ya, -ye	-a, -ya, -y	-a, -ə, -ya, -yə -ğa, -gə

Bu hal, bir tərəfdən iş, hərəkət və əşyanın istiqamətini, digər tərəfdən, iş hərəkət və əşyanın çatacağı son nöqtəni bildirir. Yönlük hal, əsasən, feillərin tələbinə görə işlənsə də, bəzən həmin halda işlənən sözlər ismi cümlələrdə də iştirak edə bilər. Məsələn: *Tələbəyə kitab lazımdır*. Bu hal həm təsirsiz, həm də təsirli feillərin tələbinə görə işləndiyi kimi, mütəhərrik (dinamik) və qeyri-mütəhərrik (statik) hərəkət bildirən feillərin tələbinə görə də işlənə bilər. İsim və ya başqa nitq hissəsi təsirli feillərin tələbinə görə o zaman yönlük halda işlənə bilər ki, cümlə daxilində təsirlik halda işlənmiş başqa bir söz iştirak etmiş olsun, yaxud təsirlik halda işlənən söz həmin cümlədən əvvəlki və ya sonrakı cümlədə işlənmiş olsun. Məsələn: *Mən kitabı yoldaşıma verdim. Hökumət əlaçı tələbələrə yüksək təqəüd verir* (Hüseynzadə, 2007:53).

Azərbaycan, türkmən, qaqauz və türk dillərində yönlük hal şəkilçisi eynidir. Digər türk dillərində isə əsas fərq şəkilçinin başında k/q samitlərinin mühafizə olunmasıdır. Məsələn, tatar, noqay, qırğız, Altay dillərində yönlük halın göstəricisi -ğa/-ka şəklindədir (Бларова, 1982: 44-49). Kazak türkcəsində saitlərdən və cingiltili samitlərdən sonra -ğa, -ge; kar samitlərdən sonra; -ka, -ke, -balağa, üzimge, tonğa, ana, Kazakka, topka. Tatar türkcəsində də kazak türkcəsində olduğu kimi saitlərdən və cingiltili samitlərdən sonra -ğa, -gä, kar samitlərdən sonra -ka, -kă gəlməkdədir. Məsələn, *öyga* (evə), *kışığä* (kişiyə), *säbäpkä* (səbəbə). Təklil birinci və ikinci şəxs mənsubiyyət şəkilçisindən sonra -a, -ä şəkilçisi gəlir. Üçüncü şəxs mənsubiyyət şəkilçisindən sonra -na, -nä şəkilçisi gəlir. Məsələn, *öyinä* (onun evinə), *öylarina* (evlərinə) (Karşılaştırmalı Türk lehçeleri Sözlüğü. C1, 1991: 1050, 1090).

Müasir Azərbaycan dilində yönlük halın şəkli əlaməti *-a(-ə)* şəkilçisidir. Həmin şəkilçinin əvvəlinə söz saitlə bitdikdə *y* bitişdirici samiti, III şəxs mənsubiyyət şəkilçili isim hallanırsa, *n* samiti (atasına, babasına) əlavə olunur. Yönlük halın aşağıdakı vəzifələri vardır:

1. Yönlük hal hərəkətin yönəlmə obyektini bildirir. Məsələn: *Mən Kitaba baxıram* və s.
2. Əşyanın yönəlmə və istinad obyektini bildirir. Məsələn: *kəndə yol, dosta məktub* və s.
3. Mütəhərrik feillərin tələbinə görə hərəkətin yönəldiyi son nöqtəni bildirir. Məsələn: *O, evə getdi* və s.
4. Qədər mənası bildirən qoşmalarla işlənərək, cümlədə məsafə, zaman və sair ölçü miqdarı bildirir. Məsələn: *Axşamacan işi qurtarmalıyam* və s.
5. İstiqamət məzmunu bildirən qoşmalarla işlənərək, tərəf və istiqamət məzmunu yaradır. Məsələn: *Məktəblilər evə sarı döndülər* və s.
6. Görə qoşması ilə işlənərək, hərəkətin icrasının səbəb və məqsədini bildirir. Məsələn: *Buna görə işi qurtara bilmədim* və s.
7. Nisbət və müqayisə məzmunları ifadə etmək üçün görə və nisbətən qoşmalarının həmin sözlərlə işləmə bilməsinə xidmət edir. Məsələn: *Afaq başqalarına nisbətən zirəkdir* və s.
8. Fikrin ümumi deyil, müəyyən və ya bir qrup şəxsə aid olmasını bildirmək üçün həmin sözün görə qoşması ilə işləmə bilməsinə və nəticə etibarilə istinad mənası yaranmasına xidmət edir. Məsələn: *Mənə görə, o düz danışmadı* və s.
9. Məsdərlər və bəzən *-lıq (-lik, -luq, -lük)* şəkilçisi ilə düzələn isimlər yönlük halda işlənərək, məqsəd məzmunu bildirir. Məsələn: *Ramiz oxumağa getdi*. Belə hallarda yönlük hal şəkilçisini üçün qoşması ilə də əvəz etmək mümkündür. Məsələn: *Adil Moskvaya oxumaq üçün gedir* və s. (Hüseynzadə, 2007: 52-53).

Azərbaycan dili şivələrindən bəhs edərkən Məmmədəğa Şirəliyev göstərmişdir ki, yönlük hak ikivariantlı şəkilçilərlə ifadə olunur: *-a, -ə* (samitlə bitənlərdə), *-ya, -yə* (saitlə bitənlərdə). Yönlük halın fərqli şəkildə özünü göstərdiyi şivələr barədə müəllif qeyd etmişdir: “Qazax, Qarabağ, Gəncə dialektlərində sözün birinci hecasında *u, ü, o, ö*, axırda isə *a, ə* saitləri olursa, yönlük halda sözün son saiti *a* səsi *u* səsi ilə, *ə* səsi isə *ü* səsi ilə əvəzlənir. Qazax dialektində sözün birinci hecasında *ü, o*, axırda isə *a* saiti olarsa, yönlük halda sözün son saiti olan *a* səsi bəzən *o* səsi ilə də əvəzlənir (Şirəliyev, 2008: 131).

“Kitabi-Dədə Qorqud” eposundan başlayaraq, oğuz-səlcuq abidələrində sadə hallanmada yönlük və təsirlik hallarının “*y*” samitli variantı səciyyəvi xüsusiyyətə çevrilmişdir; məs.6 –*Əlin-ayağın bərk bağladılar, bir ərəbəyə yüklətdilər; -Hər nə iş olsa Qorqut ataya tanışınca işləməzlərdi, -xatun gəlib zindançıya qapuyu açdırdı; -Borcluyu borcdan qurtardı; -Şol mağarayı gördünmü* (KDQ, s.31, 35, 102, 116) (Məmmədli, 2003: 20).

Müasir türk dilində ismin hallarının sayı məsələsi mübahisəli məsələlərdəndir. Belə ki, bu məsələdə türk dilçiləri arasında fikir birliyinin olmaması müşahidə olunur. M.Ergin türk dilində doqquz halın olduğunu göstərir:

1. Yalın hal (Nominatif hali) – Adlıq hal
2. İlgi hali – Genitif hali (*ağacın, kuşların*) – Yiyəlik hal
3. Yapma hali – Akkuzatif hali (*insanları, korkuyu*) – Təsirlik hal
4. Yaklaşma hali – Datif (*yavruya, göklərə*) – Yönlük hal

5. Bulunma hali – Lokatif hali (*tarlada, yollarda*) – Yerlik hal
6. Uzaklaşma hali – Ablatif hali (*tepeden, sizden*) – Çıxışlıq hal
7. Vasita hali – Instrumental hali (*ansız-ın, yaya-n, öyle-n, elle, makasla*)
8. Eşitlik hali–Ekvativ hali (*insanca, güzelce, tilkice, kurnazca*)–Oxşama, bənzərlik hali
9. Yön göstərmə hali – Direktif hali (*son-ra, iç-re, dış-arı*) – İstiqamət hali (Ergin, 1990: 283).

T. Banquoğlunun “Türkçenin grameri” kitabında hallar: “1. kim hali; 2. kimi hali; 3. kime hali; 4. kimde hali; 5. kimden hali; 6. kimin hali” olmaqla altıdır. *Kimə* gəlincə, maraqlıdır ki, T. Banquoğlu əşyanı canlı və ya cansız olmasına baxmayaraq *kim* adlandırır [Banquoğlu, 1990: 326-327].

Anadolu şivələrində yönlük hali ifadə edən -a, -e (-ya, -ye/-na, -ne) şəkilçiləridir. Bunlardan başqa -ga yönlük hal şəkilçisinə hələ ki Kütahya və Muğla şivələrində sadəcə iki nümunədə görülmüşdür (Buran, 1996: 134-135). T.Banquoğlu Türkiyə türkcəsində qədim şəklini özündə daşıyan bir neçə nümunə vermişdir: özge, başka, dizge (uzun corab), içge (iç tərəf) (Banguoğlu, 1990: 171).

Anadolu şivələrində yönlük hal şəkilçisinin işlənməsində digər fərq isə mənsubiyyət şəkilçisindən sonra yönlük hal şəkilçisi əlavə olunmalı halda əlavə edilməyərək mənsubiyyət şəkilçisinin yönlük halın funksiyasını yerinə yetirməsi halına təsadüf edilir:

-baba gət işen (iş+i+n+e) dəllər.

-bin atan (at+ı+n+a);

-bi iki tene aklan (aklına) gelise söle (aklına) (Buran, 1996: 145).

Kütahya və ətrafı bölgələrində danışılan türk dilinin şivələrində yönlük halın işlənməsində bəzi fərqliliklər müşahidə edilir. Buna yönlük hal şəkilçisinin ixtisarını nümunə göstərə bilərik: *və öteyan “öte yana” demiş* (Gülensoy, 1988: 80).

Türkmən dilində yaxlaşma (yönlük) halının şəkilçisi “-a/-e”dir: dañaa “sarğıya”, darağa “aarağa”, duuzuna “duzuna”, eñeğe “çənəyə”, gaana “qana”, geyime “geyimə”, kümüşə “gü-müşə”, mektebe “məktəbə”, öye “evə”, tümlüğe “qaranlığa”, uukaa “yuxuya”, yañraa “gəvəzə-yə”, yere “yerə”. Bu nümunələrdəki dañaa, uukaa və yañraa sözlərinin yaxlaşma (yönlük) halı şəkilçilərini qəbul etmədən əvvəlki şəkilləri belə olmuşdur: dañı, iki, uukı və yañra. İsimlərin sonunda olan saitlər yaxlaşma hali şəkilçisi qəbul edərkən uzanır: alada “qayğı”→aladaa “qayğıya”, arpa “arpa”→arppaa “arpayı”, berği “borc”→berğäâ “borca”, düye “dəvə”→düyää “dəvəyə”, tutı “pərdə”→tutaa “pərdəyə”, yağı “düşmən”→yağaa “düşməne”.

Nümunələrdə də görüldüyü kimi, sonlarında “ı/i” saiti olan sözlər yönlük halında işlə-nərkən uzanma hadisəsi ilə yanaşı səs dəyişməsi hadisəsi də baş vermişdir. Türkməncədə “-k” şəkilçisi də yönlük hali şəkilçisi ilə bənzər funksiyaları daşımaqdadır. Bu şəkilçi özündən əvvəl gələn şəkilçinin uzanmasına səbəb olmaqdadır: añrık “o tərəf”, bəriik “bəriyə”, içeriik “içəri-yə”, ileriik “irəliyə”, yokarık “yuxarıya” (Kara, 2005: 101).

Balkan türklərinin dili müstəqil bir dil kimi səciyyələnmir. Bəzən bu dil qədim türk, peçə-neq, uz, səlcuq, osmanlı və s. türk xalqlarının qaynayıb-qarışmasından formalaşmış bir dil kimi göstərilir. Bəzən isə bu dili türk (osmanlı) dilinin təsiri altında yaranmış, türk dilinin bir şivəsi hesab edirlər. Balkan türklərinin bir qismi xristian, bir qismi isə müsəlmandır. N.A.Baskakov Balkan türklərini iki qrupa bölür:

1. Qaqauzlar, peçeneqlər, uzlar, türklər. Yəni bunların qaynayıb-qarışmasından yaranmışlar;
2. Türkləşmiş bolqarlar, yunanlar, karamanlılar, qızılbaşlar, yaruklar, tozluqlar. Yəni bunların qaynayıb-qarışmasından yaranmışlar;

Birinci qrup Balkan türklərinin dili daha çox qaqauz dili ilə, ikinci qrup isə türk və Azərbaycan dilləri ilə uyğun cəhətlərə malikdir (Xəlilov, 2013: 250).

Qaqauz dilində yönlük hal hər zaman şəkilçi ilə işlədilir. Şəkilçiləri +(y) a-dır. Bəzən söz sonunda -a səsinin düşməsi səbəbindən ancaq bitişdirici -y səsi ilə işlənir. Məsələn:

Ya bân pazara varayım; Biz gittik suya; Çurââ köpük/köpürttük. Kütââ kükürt/tükürttük; Senin diyərdi teninâ; Bir öküz gelmiş oray' ap-ak; Nerey şimdi çöktü duman; Git sor bir kimseyâ; Birazdana döndü; Osa dursun mu heptânâ və s. nümunələrində uzaqlaşma (çıxışlıq) halından sonra gələn +â, +a yönlük hal şəkilçisi ilə +dan, +tân çıxışlıq hal şəkilçisinin daşlaşması və birinci hal şəkilçisinin funksiyasının unudulması nəticəsində iki halın şəkilçilərinin (çıxışlıq və yönlük) üst-üstə işlənmiş forması olmalıdır (Gagavuz Türkçesi Grameri, 1996: 122).

Axısqa türklərinin dilində ismin aşağıdakı halları fərqləndirilir: adlıq hal, yiyəlik hal, yönlük hal, təsirlik hal, yerlik hal, çıxışlıq hal, birgəlik hal, müraciət halı. ..yönlük hal bəzi şivələrdə şəkilçilərin variantlarına görə fərqlənir. Məsələn: *qutiya, dedaya; gəlinə, tüvəngə* və s. Nadir hallarda bu toplumun dilində, xüsusən də, yaşlı nəslin nitqində qədim yönlük hal şəkilçisi –ğa, -gə də işlədilir. *Manilərdə bu faktla qarşılaşırıq: Puvarğa (bulağa) qızlar gəlür, //qanadı sizlər gəlür.* –ğa, -gə şəkilçisi türk dillərinin bir çoxu üçün istər qədim, istərsə də müasir dövrdə mühüm şəkilçi kimi qalmaqdadır. Həmin şəkilçi müasir Azərbaycan dili üçün səciyyəvi deyil (Kazımov, 2012: 211-213).

Ümumiyyətlə, -a, -ə yönlük halın ən qədim formasıdır. -ya, -na isə onun variantlarıdır. İntervokal mövqedə -y bitişdirici samit kimi meydana çıxır, -n isə mənsubiyyətli hallanmanın elementidir. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, türk dillərinin ən qədim yazılı abidələrində hər iki forma paralel işlənmişdir. Sadə hallanmadakı -ğa/-gə, mənsubiyyətli hallanmadakı -a, -ə formasından üstün mövqedə olmuşdur. Sonralar yiyəlik halda olduğu kimi, mənsubiyyətli hallanmadan sadə hallanmaya keçmişdir. Çox güman ki, ilkin orta əsrlərdə -a danışıq faktı kimi fəal olmuş, sonra oğuz tayfalarının dilində normalaşmışdır (Məmmədli, 2019: 103). Bu hala həm Azərbaycan dilində, həm də türk dilində təsadüf olunur: *evinə*. Lakin buradakı n birləşdirici samitdir. F. Cəlilov -na şəkilçisini mənsubiyyət şəkilçisi (-ın) ilə işlənən sözlərin yönlük hal paradigmasındakı izi adlandırır (Cəlilov, 1998: 216).

Zabitə Teymurlu və Zümrüt Emiroğlu 25-27 may 2016-cı ildə Bakıda keçirilən “III Beynəlxalq Türk Dünyası Araşdırmaları Simpoziumu”nda “Oğuz qrupu türk dillərində hal şəkilçilərinin mənaca əvəzlənməsi” mövzusunda məruzə etmişlər. Aparılan tədqiqat işinin nəticəsi olaraq müəlliflər aşağıdakı müddəaları təqdim etmişlər:

1. Müxtəlif dillərdə halların sayı müxtəlifdir.
2. Oğuz qrupu türk dillərində qrammatik halların müqayisəsi zamanı hal şəkilçilərinin bu dillərdə fərqli şkillərdə işləndiyi görülür.
3. Qaqauz dilində halların əvəzlənməsinin hər növünə təsadüf edilir.
4. Bu dillərdə ismin müəyyən bir hal şəkilçisinin bəzən paralel, bəzən də başqa bir vəzifədə işləndiyi halına təsadüf edilir.

5. Türkmən dilində bir hal digər halın yerinə işlənir və məna baxımından bir-birini əvəz edir. Yönlük, yerlik və çıxışlıq hallar bir-birinin yerinə çox rahat şəkildə işlənir və heç bir məna dəyişikliyinə səbəb olmur.
6. Azərbaycan dilində də məkani halların paralelliyi milli dilimizin formalaşması dövrlərinə qədər müşahidə edilir.
7. Azərbaycan və Türkiyə Türkcəsi şivələrində bir hal şəkilçisinin başqa bir halın qrammatik mənasını ifadə etməsi hallarına rast gəlinir.
8. Nümunələrdə görüldüyü kimi oğuz qrupu türk dillərindən qrammatik halların mənacə əvəzlənməsi qaçaqaz və türkmən ədəbi dillərində, Azərbaycan və türk dillərində isə şivələrdə təsadüf edilir.
9. Qədim abidələrin dilində də halların mənacə əvəzlənməsi görülür (Z.Teymurlu, Z.Emiroğlu, 2016: 674).

Fərhad Zeynalov haqlı olaraq göstərmişdir ki, oğuz qrupunda aparıcı əlamətlər daha çox ümumi cəhətlərə malikdir. Lakin bununla belə, bu qrupu şərtləndirən bir sıra fərdi əlamətlər də vardır. Bu fərdi xüsusiyyətlər, hər şeydən əvvəl, o qrup dillərin öz fərdi, daxili inkişafı ilə əlaqədar ortaya çıxmışdır. Bundan əlavə, qohum və qohum olmayan dil və dil qruplarının da təsiri nəzərdən qaçırılmamalıdır (Zeynalov, 1981: 100).

Nəticə

Türk dilləri içərisində xüsusi yeri olan oğuz qrupu türk dillərinin ahəngdar, musiqili səs sistemi, rəngarəng, zəngin lüğət tərkibi, sabitləşmiş qrammatik quruluşu vardır. XI əsrdə Mahmud Kaşğari qədim türk dilinin artıq özünəxas səciyyəvi xüsusiyyətlər kəsb edən ləhcələri içərisində oğuz türklərinin danışığının ən zərif, ən incə, həmçinin ən qısa (lakonik) olduğunu vurğulamışdır (Kaşğari, 2006: 104). Oğuz qrupu türk dillərində özünü göstərən bir çox qrammatik kateqoriyalar kimi, ismin hal kateqoriyasının müqayisəli şəkildə öyrənilməsi aktualıq kəsb edərək türkoloji araşdırmalar istiqamətində böyük əhəmiyyət daşıyır. Yönlük hal oğuz qrupu türk dillərində oxşar olsa da bir-birindən fərqlənən terminlər ilə adlandırılır, həmçinin bu dillərdə olan yönlük hal şəkilçiləri daha çox ortaqlıq nümayiş etdirsə belə, fərqliliklər də özünü göstərməkdədir.

Hesab edirik ki, bu istiqamətdə olan araşdırmalar həm ümumtürkoloji müstəvidə aparılacaq gələcək tədqiqatlar və gəlinən nəticələr üçün faydalı olacaq, həmçinin ali məktəblərdə təhsilin bakalavr və magistratura səviyyələrində bu istiqamətdə təşkil edilən tədris prosesində istifadə olunaraq yaranmış resurs çatışmazlığının qarşısını alacaqdır. "Ali məktəblərin humanitar ixtisaslarında tədris olunan bir sıra fənlər üzrə müasir tələblərə cavab verən, nəzəri hissə ilə yanaşı, tələbələrin əldə etdikləri bilikləri yoxlaya və tətbiq edə bilmələri üçün geniş praktik bölmələri əhatə edən dərslər vəsaitlərinə ciddi ehtiyac vardır" (Teymurlu, Qəmbərova, 2025: 88).

Qısaltmalar

KDQ	Kitabi-Dədə Qorqud
Ton.	Tonyukuk abidəsi
Klt. Şm.	Kültigin abidəsinin Şimal tərəfi
Ktk	Kültigin kiçik abidə
Ong.	Ongin abidəsi

ƏDƏBİYYAT

1. Ata, A. (2011). Orhun Türkçesi. Eskişehir: T.C.Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2347.
2. Banguoğlu, T. (1990). Türkçenin Grameri. TDK, Ankara.
3. Buran, A. (1996). Anadolu ağzlarında İsim çekim (Hal) Ekleri. Ankara. TDK.
4. Благова, Г. (1982). Тюркские склонения в ареально-историческая освещении. Москва.
5. Ercilasun, A. (2016). Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları. İstanbul: Dergah Yayınları.
6. Ergin, M. (1990). Üniversiteler için Türk dili. 15. Baskı. İstanbul.
7. Əliyev, Y. (2019). Qədim dil (Fonetika. Əlifba. Morfologiya). Bakı: Elm və təhsil.
8. Əliyeva, E. (2019). Türk dillərində kəmiyyət və hal kateqoriyası: nominasiyası və təzahür üsulları. Bakı, № 1, səh. 100-114.
9. Gagavuz Türkçesi Grameri. (1996). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
10. Gülensoy, T. (1988). Kütahya ve Yöresi ağzları. Ankara, TDK Yayınları.
11. Hüseynzadə, M. (2007). Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı: "Şərq-Qərb".
12. Xudiyev, N. (2015). Qədim türk yazılı abidələrinin dili. Bakı: Elm və təhsil.
13. Xəlilov, B. (2013) Türkologiyaya giriş. Bakı, "Bakı Çap Evi".
14. Kara, M. (2005). Türkmen Türkçesi Grameri. Ankara, Qazi Kitabevi.
15. Karşılaştırmalı Türk lehçeleri Sözlüğü. C1. (1991). Ankara.
16. Kazımov, İ (2012). Axişqa türkləri: dil, tarix və folklor. Bakı, Elm və təhsil.
17. Kaşğari, M. (2006). Divanü lüğət-it türk. I cild. Dörd cildə. Bakı, "Ozan". Tərcümə edən və nəşrə hazırlayan: Ramiz Əskər
18. Korkmaz, Z. (2009). Türkiye Türkçesi Grameri. Şekil Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu.
19. Qemberova, S. (2021). Azərbaycan dilinin şivə xüsusiyyətləri Qaqaz dilində. Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRK LAD), 5(1), 77-86.
20. Məmmədli, M. (2003). Azərbaycan dili şivələrində ismin qrammatik kateqoriyaları. Bakı, Elm.
21. Məmmədli, M. (2019). Azərbaycan dialektologiyası. Bakı: Zərdabi Nəşr MMC.
22. Rəcəbli, Ə. (2006). Qədim türk yazısı abidələrinin dili. I hissə. Bakı: Nurlan.
23. Şükürlü, Ə. (1993). Qədim türk yazılı abidələrinin dili. Bakı: Maarif.
24. Tekin, T. (2003). Orhon Türkçesi Grameri. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
25. Teymurlu, Z., Emiroğlu, Z. (2016). Oğuz qrupu türk dillərində hal şəkilçilərinin mənaca əvəzlənməsi. III Beynəlxalq Türk Dünyası Araştırmaları Simpoziumu. Bakı, 25-27 may.
26. Teymurlu, Z., Qəmbərova, S. (2025). Akademik kommunikasiyada Azərbaycan dilinin yeri. Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi. Xüsusi buraxılış/2025 May/82-91.
27. Şirəliyev, M. (2008). Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı, Maarif.
28. Vəliyeva, G. (2013). Qədim türk dili. Bakı: Elm və təhsil.
29. Zeynalov, F. (1981). Türkologiyanın əsasları. Bakı, Maarif.

UOT: 37.091.3:811

DOI: <https://doi.org/10.30546/09081.2025.1.5013>

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ УСПЕШНОГО ОСВОЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ СТУДЕНТАМИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Кямаля ЮСИФОВА

Кандидат педагогических наук

Бакинский Инженерный Университет

Ст. пр. Кафедры иностранных языков

keyusifova@beu.edu.az

ORCID ID: 0000- 0001- 7825- 5167

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 2025-03-17

Received in revised form: 2025-04-17

Accepted: 2025-04-28

Available online

Ключевые слова:

грамматико-переводная методика,
коммуникативная методика, клиповое
мышление, овладение речевой
деятельностью, ролевое обучение,
иностраные языки, технологии
обучения.

РЕЗЮМЕ

В данной научной статье анализируется актуальная проблема преподавания иностранных языков в контексте интеграции и развития нанотехнологий, а также построенной привычки мышления современного поколения студентов воспринимать короткую информацию. Особое внимание уделяется архаичной методике перевода, которая не соответствует современным требованиям владения языком, и раскрывается суть коммуникативного подхода как наиболее эффективной методики обучения.

Подчеркивается важность правильной организации образовательного процесса, целью которого является успешное освоение иностранных языков. В статье проводится сравнительный анализ двух методов обучения: грамматико-переводного и коммуникативного.

Также рассматривается суть коммуникативного подхода в обучении студентов неязыковых вузов с учетом спецификации профильной терминологии, используемой в международных экзаменах для оценки уровня языка. В работе обсуждается возможность ознакомления обучающихся с культурой народов, говорящих на изучаемом языке, а также использование полученных языковых знаний в процессе обучения и формирование мотивации и интереса к изучению языка.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR SUCCESSFUL LEARNING OF FOREIGN LANGUAGES BY STUDENTS IN THE MODERN WORLD

ABSTRACT

This scientific article analyzes the pressing problem of teaching foreign languages in the field of integration, development of nanotechnology and the built habit of thinking of the modern generation of students to perceive short information. It also deeply examines the archaic translation methodology, which does not meet modern requirements for language proficiency, and reveals the content of the communicative approach as the most effective teaching method. Furthermore, the article emphasizes the significance of strategically organizing the educational process to ensure successful mastery of foreign languages.

Keywords: grammar-translation methodology, communication methodology, clip-based thinking, mastering speech activity, role-playing learning, foreign languages, teaching technologies.

Тематическая рубрика: Общепедагогические темы

Овладение иностранным языком — это важный процесс, который в совокупности с коммуникацией способствует достижению необходимого уровня владения языком у студентов. Следует отметить, что под овладением языком подразумевается способ приобретения средств, используемых для общения. Для того чтобы изучить иностранный язык, необходимо преобразовать его в инструмент, который обучающийся воспринимает как собственное средство общения и самовыражения. «Освоение иностранного языка нельзя свести к простому изменению существующего у человека речевого механизма, «перенастройке» его на другой язык, это сложный процесс формирования нового механизма овладения языком» [2].

Под подготовкой к успешной жизни в современном мире подразумевается процесс изучения хотя бы одного иностранного языка с самого детства. Важно отметить, что в этот процесс входит не только освоение языка, но и разработка новых образовательных методик, которые соответствуют требованиям времени: недостаточно просто понимать язык и переводить с листа — необходимо уметь говорить, писать, общаться и делать это грамотно. С развитием технологий появились новые возможности для погружения в языковую среду (например, использование Интернета), но одновременно с этим клиповое мышление детей привнесло новые требования в образовательный процесс [3, с.171].

Учитывая эти изменения, важно правильно выстраивать образовательный процесс, чтобы обеспечить успешное достижение практических целей. В данной статье рассматривается устаревшая грамматико-переводная методика, которая уже не соответствует высоким требованиям современного поколения к изучению языков, а также раскрывается суть коммуникативного подхода, который является наиболее эффективной моделью обучения иностранным языкам.

Особое внимание стоит уделить раскрытию различных категорий обучения и освоения иностранных языков на основе систематического использования языка как инструмента для коммуникации и речевого общения. Важно также провести различие между такими понятиями, как «учебная информация» и «знания», которые являются вариативными, но координированными категориями. Это является исключительным принципом связи обучения с речевым общением.

Сравнение двух методик: переводы с учетом грамматики и взаимообщение

Одна из наиболее распространенных и неизбежных методик в странах бывшего СНГ, в том числе в азербайджанских вузах, до сих пор является грамматико-переводная методика, которая возникла еще в XVI веке. В этой методике грамматика считается основой языка, а перевод — главным способом её изучения. На практике это выражается в заучивании слов списками, переводе с листа и отсутствии языковой коммуникативной практики.

Характерными особенностями данного подхода являются:

1. **Когнитивность (осознанность):** цель обучения заключается в знании системы, а не в развитии умений и навыков;
2. **Принципиальное двуязычие** как учебника, так и самого процесса обучения; родной язык служит основой для сравнения и посредником в приобретении знаний;

3. **Анализ грамматического материала** происходит строго от правила к примерам, а не наоборот;

4. **Комплексное отношение к грамматическому материалу:** изучение грамматики происходит «по частям речи» [5].

Этот подход был широко применяем в эпоху его возникновения для изучения «мёртвых» языков, таких как древнегреческий, латинский и другие. Данная система использовалась как в странах СНГ, так и в Азербайджане, и её корни уходят в 70-80-е годы XX века. В те годы границы были закрыты, и в стране практически не было иностранных граждан. Поэтому у студентов не было возможности практиковать разговорный иностранный язык, поскольку международная коммуникация была ограничена, а язык использовался в основном для перевода научных трудов, диссертаций и публикаций.

Важно отметить, что методика успешно достигала своей цели в условиях того времени. Однако с окончанием Холодной войны и открытием границ, а также с развитием информационных технологий, цели обучения изменились, и данный подход утратил свою актуальность.

Принцип овладения всеми элементами иноязычной культуры через общение.

Переходя к коммуникативному подходу, важно учитывать усвоенную и сформированную привычку современного человека воспринимать информацию фрагментарно, короткими и яркими образами. Это явление, известное как клиповое мышление, является неотъемлемой частью портрета студентов XXI века, выросших в условиях внедрения высоких технологий в повседневную жизнь. В информационную эпоху как школьники, так и студенты проводят больше времени в интернете, потребляя информацию через короткие сообщения и аудиовизуальные фрагменты небольшой продолжительности. Это оказывает влияние на их способность обрабатывать информацию, переходя от рационально-логического восприятия к эмоциональному [3, с.173].

Носители клипового типа восприятия поглощают отдельные запоминающиеся фрагменты информации, не успевая их критически обработать, что сказывается на их способности к концентрации и приводит к рассеянному вниманию в образовательном процессе [3, с.175]. В таких условиях педагогам необходимо грамотно выстраивать образовательный процесс и включать в учебную программу элементы, которые помогут студентам, привыкшим к «экранному» восприятию, комфортно осваивать новый материал [5].

С начала XXI века современный Азербайджан стал более активным участником международного сообщества, что повлияло на изменения в целях изучения иностранных языков. Важно не только понимать язык, но и уметь говорить на нем, активно участвовать в процессе коммуникации между государствами. Увеличились также возможности привлечения студентов к практическому применению языковых навыков. В этой связи в учебный процесс была внедрена коммуникативная методика, цель которой заключается в всестороннем освоении языка с акцентом на свободное общение с носителями [6, с.113].

Основатели коммуникативного подхода выдвинули идею, принятую многими педагогами и учеными, о том, что изучение языка возможно только через общение. Эта методика основана на нескольких принципах, которые определяют её суть:

Коммуникативная методика базируется на ряде ключевых принципов, которые делают процесс изучения иностранного языка более эффективным и ориентированным на практическое применение знаний:

1. **Принцип моделирования содержания аспектов иноязычной культуры.** Обучение иностранному языку предполагает частичное погружение в культуру стран-носителей. Однако охватить весь историко-культурный пласт невозможно в рамках одного курса, поэтому происходит моделирование наиболее значимых культурных аспектов, обеспечивающее учащимся общее представление о менталитете и традициях.
2. **Принцип системности в организации учебного процесса.** Обучение строится по логической схеме: формулируется цель, затем на её основе создаётся программа, в которой этапы освоения языка идут от простого к сложному, от общего к частному.
3. **Принцип индивидуализации обучения.** Учитывается начальный уровень знаний каждого учащегося посредством тестирования, после чего предлагаются индивидуализированные упражнения. Это позволяет каждому студенту внести личный вклад в процесс обучения, развивая свои сильные стороны и устраняя пробелы.
4. **Принцип функциональности.** Изучение иностранного языка направлено не только на усвоение языковых структур, но и на развитие личностных качеств через чтение, письмо, говорение и аудирование. Язык преподносится как средство общения, самовыражения и социальной интеграции.
5. **Принцип внедрения новшеств.** Образовательный процесс выстраивается так, чтобы учащиеся регулярно сталкивались с новой, актуальной информацией, стимулирующей интерес к предмету. Это противостоит механическому заучиванию и способствует долговременному запоминанию.

Для достижения устойчивых результатов коммуникативное обучение сопровождается использованием современных учебников, дидактических материалов, интерактивных упражнений, а также видеоматериалов, имитирующих реальные жизненные ситуации. В ходе занятий студенты не только осваивают принципы коммуникации, но и развивают навыки чтения, письма и устной речи.

Стоит отметить, что современные учебные пособия всё чаще ориентированы именно на коммуникативную методику, так как она лежит в основе международных стандартов оценки уровня языка. Например, тесты IELTS, TOEFL и другие акцентируют внимание на умении кандидатов применять язык в практической, реальной коммуникации.

Коммуникативный подход в обучении иностранным языкам, учитывая историческое и культурное наследие различных обществ, расширяется за счёт глубокой интеграции социокультурных компонентов. Изучение языка в таком контексте выходит за рамки стандартного освоения лексики и грамматики, превращаясь в процесс, охватывающий как лингвистические, так и культурные аспекты, происходящий в любых временных и пространственных рамках. В университетах Азербайджана студенты изучают широкий спектр иностранных языков. Примером может служить обучение китайскому языку в одном из высших учебных заведений. На протяжении нескольких лет учащиеся не только осваивают языковые структуры, но и активно вовлекаются в культурную жизнь: организуются мероприятия, посвящённые древним и современным аспектам китайской цивилиза-

ции. Проводятся кулинарные конкурсы с традиционными блюдами, мастер-классы по культуре общения, встречи с носителями языка, экскурсии в музеи и тематические выставки. Особую роль играют праздничные мероприятия, в которых студенты принимают участие, наряжаясь в национальные костюмы и демонстрируя элементы китайских традиций через песни, танцы, декламацию и театрализованные представления. Всё это способствует более глубокому погружению в культуру изучаемого языка и, как следствие, повышает мотивацию к его освоению. Согласно государственным образовательным стандартам общего среднего и высшего образования, изучение иностранных языков должно обеспечивать достижение следующих предметных результатов:

1. **Развитие коммуникативной и общей речевой культуры:** совершенствование навыков устной и письменной речи, аудирования и чтения, расширение лексико-грамматического запаса, углубление лингвистической осведомлённости студентов.
2. **Формирование иноязычной компетенции высокого уровня:** языковой, речевой, социокультурной и учебно-познавательной. Это обеспечивает способность студентов свободно общаться не только с носителями изучаемого языка, но и с представителями иных стран, использующих данный язык как средство межнационального общения.
3. **Создание мотивационной базы к овладению языком:** важно развивать интерес студентов к достижению высокого уровня владения иностранным языком через самостоятельные наблюдения, критическое мышление, стремление к изучению нескольких языков и применение иностранного языка как инструмента для получения новой информации и самореализации в различных сферах.

Таким образом, сочетание коммуникативного и культурного компонентов в образовательной программе превращает изучение языка в живой, мотивирующий и результативный процесс, способствующий формированию у студентов не только языковых навыков, но и глобальной культурной осведомлённости.

Современная методика преподавания иностранных языков включает в себя важнейший компонент — развитие навыков монологической речи в условиях диалогического общения. Одним из актуальных направлений является технология подготовки обучающихся к спонтанному монологу, который должен органично вписываться в живое речевое взаимодействие. В процессе формирования таких умений особое внимание уделяется нескольким ключевым аспектам: способности предвосхищать основную мысль, определять её источники, распознавать и осмысливать коммуникативное намерение. Важнейшей задачей становится умение студента удерживать в памяти сформулированные идеи и оформлять их в виде простых, логически связанных предложений, отражающих суть обсуждаемой проблемы. Исследователи подчеркивают значимость структурирования монологического высказывания с акцентом на смысловые единицы, представленные в виде денотатов — лексически выраженных явлений реальности, отражённых в конкретной речевой ситуации. Таким образом, речевая активность обучающегося выстраивается как цепочка осмысленных лексем, отражающих его понимание и отношение к теме. Опираясь на научные разработки в области методики диалогической речевой деятельности, коммуникативно-речевая ситуация определяется как динамическая система взаимодействия и взаимоотношений между участниками общения, происходящая в определённых условиях и характеризующаяся наличием речевой задачи, ролей, каналов коммуникации и контекста. Кроме того, значительное влияние на эффективность

овладения иностранным языком оказывает интеграция образовательно-развлекательных форматов вне рамок аудиторных занятий. Участие студентов в культурных мероприятиях, языковых клубах, ролевых играх и творческих проектах способствует не только расширению лингвистического кругозора, но и формирует устойчивую мотивацию к изучению языка, поддерживая интерес и активность в образовательном процессе. Это позволяет обеспечить соответствие требованиям образовательных стандартов и формирует у студентов целостное представление о языке как средстве полноценного межкультурного общения.

Владение иностранным языком в современных условиях становится неотъемлемым компонентом профессиональной компетентности специалиста. Это обуславливает необходимость повышения эффективности преподавания иностранных языков, особенно в контексте обучения студентов неязыковых специальностей. Этому вопросу посвящено значительное количество исследований, методической литературы, учебных пособий и научных статей таких авторов, как В. А. Артемов, И. Л. Бим, Н. В. Барышников, Б. В. Беляев, Н. Д. Гальскова, Н. И. Гез, И. А. Зимняя, Б. А. Липидус, А. А. Леонтьев, Г. А. Китагородская, В. М. Филатов и других. Анализ научных работ по данной проблематике позволяет сделать вывод о том, что прогнозирование успешности овладения иностранным языком во многом основывается на учёте психологических особенностей обучающихся. Высокое качество учебного процесса и подготовка конкурентоспособных специалистов невозможны без индивидуального подхода, учитывающего когнитивные, мотивационные и коммуникативные характеристики студентов.

Особое внимание следует уделить специфике преподавания иностранных языков в неязыковых вузах. Несмотря на актуальность темы, число исследований, направленных на изучение успешности овладения языком в подобных условиях, остаётся недостаточным. Это затрудняет объективную оценку эффективности применяемых методик и педагогических стратегий. Между тем, анализ результатов учебной деятельности показывает, что традиционный уровень владения языком на уровне "читаю со словарём" или "могу объяснить" не отвечает современным требованиям рынка труда и международного общения. Следовательно, встаёт необходимость пересмотра целей и задач языкового образования для студентов нефилологических специальностей. Современный этап развития образования требует формирования у обучающихся способности к активному использованию иностранного языка в профессиональной и межкультурной коммуникации. Для этого необходим переход от формального усвоения языковых структур к практико-ориентированной модели обучения, которая включает коммуникативные, культурологические и критико-аналитические компоненты. Достижение этой цели требует проведения всестороннего анализа текущего состояния преподавания иностранных языков в неязыковых вузах. Исследования показывают, что по сравнению с языковыми факультетами, обучение в таких учреждениях часто осуществляется в менее благоприятных условиях: ограниченное количество часов, слабая языковая среда, недостаточная мотивация и устаревшие методики. Всё это снижает потенциал развития полноценной иноязычной компетенции у студентов. Таким образом, эффективность преподавания иностранного языка в неязыковых вузах требует комплексного подхода: от модернизации программ и методических средств до внедрения личностно-ориентированных и интерактивных технологий, способствующих формированию у студентов устойчивой мотивации, самостоятельности и коммуникативной гибкости.

Одним из ключевых факторов, осложняющих процесс обучения иностранному языку в неязыковых вузах, является ограниченное количество учебных часов, отводимых на дисциплину. Как правило, этот объём составляет не более 170–240 часов на протяжении двух лет, что недостаточно для формирования устойчивых коммуникативных навыков. Дополнительные трудности создаются из-за переполненности учебных групп (13–15 человек и более), различного уровня языковой подготовки студентов, слабой технической базы, а также отсутствия современных технологий и интерактивных методик.

Серьёзной проблемой, оказывающей влияние на эффективность учебного процесса, является также отношение студентов к изучению иностранного языка. Согласно результатам анкетирования, проведённого авторами исследования, лишь 32% студентов осознают необходимость владения языком и проявляют заинтересованность в его изучении. В то же время 58% опрошенных не осознают значимость изучаемого предмета и демонстрируют отрицательное отношение к занятиям, а 10% затруднились с ответом.

Интерес к занятиям по иностранному языку проявляют только 24% студентов, тогда как 62% испытывают к ним полное безразличие, а 14% не смогли определиться с позицией. Проведённые в дополнение к анкетированию беседы подтвердили: большинство студентов изучают язык вынужденно, выполняя минимальные требования программы. Одной из причин низкой мотивации может быть страх перед возможной критикой со стороны преподавателей или насмешками одногруппников, что приводит к снижению речевой активности в аудитории.

Следует отметить, что в условиях неязыкового вуза иностранный язык нередко воспринимается как вспомогательный, неспециализированный предмет, а не как инструмент профессионального роста. Большинство студентов стремятся лишь формально выполнить учебные задания и сдать итоговую аттестацию, не придавая большого значения свободному владению языком. Однако на практике выпускники сталкиваются с иными требованиями. При устройстве на работу знание одного или нескольких иностранных языков становится обязательным условием трудоустройства. Именно тогда выпускники, ранее не придававшие значения изучению языка, вынуждены возвращаться к преподавателям за консультацией и дополнительной подготовкой.

Целью курса «Иностранный язык» в неязыковом вузе является формирование у студентов практических навыков устной речи и овладение языком своей профессиональной сферы. Выпускники должны уверенно использовать распространённые языковые средства в основных видах речевой деятельности, а также уметь самостоятельно работать с профессиональной литературой на иностранном языке. Это требует от образовательного процесса ориентации на реальный опыт межкультурного общения и преодоления негативного отношения студентов к предмету.

Для достижения этой цели необходимо переосмыслить подходы к организации преподавания. Преподавателям важно учитывать психолого-педагогические особенности студентов, поскольку они напрямую влияют на успешность учебной деятельности. Как подчёркивается в ряде исследований, одним из ключевых направлений совершенствования является выявление и использование таких факторов, как мотивация, самооценка, коммуникативная активность, когнитивные стили и тип восприятия информации. Только в таком случае можно обеспечить условия, при которых изучение иностранного языка станет не обязанностью, а внутренней потребностью студентов.

Для успешного освоения иностранного языка студентам необходимо осознать неэффективность традиционных методов, основанных на механическом зазубривании и неосмысленном заучивании текстов. Подобный подход не только не способствует формированию прочных языковых навыков, но и ведёт к быстрому забыванию информации. В результате учащиеся не могут применять выученное на практике, что делает такой подход бесполезным для их будущей профессиональной деятельности.

Осознанное изучение языка на основе современных методик и качественных учебных материалов должно стать неотъемлемой частью подготовки студентов. В условиях современной экономики знание иностранных языков становится одним из ключевых требований работодателей, особенно в международных компаниях. В связи с этим на вузы возлагается высокая ответственность за формирование у студентов прочных языковых знаний, коммуникативных умений и профессиональных навыков.

Для достижения поставленных целей образовательные учреждения должны:

систематически повышать квалификацию преподавательского состава; обеспечивать университеты современными средствами материально-технического обеспечения; активно внедрять современные образовательные технологии в учебный процесс.

Как подчёркивается в исследованиях, современные технологии в обучении иностранным языкам предполагают: профессиональную направленность обучения; активное вовлечение студентов в учебный процесс; использование мультимедийных учебных программ; дистанционные формы обучения; создание презентаций (например, с использованием PowerPoint); активное использование интернет-ресурсов; внедрение компьютерного тестирования и разработку диагностических материалов по дисциплине «Иностранный язык» [5].

На современном этапе развития методической науки основное внимание уделяется коммуникативному и конструктивистскому подходам. Особенно эффективным считается интерактивный метод, при котором моделируются реальные профессиональные ситуации, что позволяет студентам применять языковые знания в условиях, приближенных к действительности.

Такой подход активно используется при обучении студентов экономических и инженерных специальностей. В рамках симуляционных занятий студентам предлагается проиграть различные профессиональные роли — руководителя фирмы, менеджера по продажам, участника переговоров и т.д. Это создаёт так называемую «безопасную среду», в которой учащиеся отрабатывают навыки делового общения, заключения контрактов, продажи акций и других профессиональных задач. Как отмечает исследователь, «симуляция предоставляет возможность студентам попробовать себя в определённой роли — руководителя, президента компании, исследовать систему работы предприятия» [2, с. 316].

Среди задач, которые ставятся перед участниками симуляций, можно выделить рост прибыли компании, успешное заключение сделок, проведение переговоров, формирование стратегии развития и командную работу. Подобная игровая форма обучения способствует формированию следующих навыков: стратегическое планирование; работа в команде; деловое убеждение и ведение переговоров; принятие быстрых и обоснованных решений.

Таким образом, симуляции не только упорядочивают знания студентов, но и обеспечивают их подготовку к реальной профессиональной деятельности, в которой ключевыми являются гибкость, инициативность и способность эффективно взаимодействовать с другими участниками делового процесса [4].

Одним из эффективных методов в преподавании иностранных языков является метод ролевой игры. Он относится к активным формам обучения и способствует развитию у студентов высоких коммуникативных навыков, а также преодолению языкового барьера. Ролевые игры позволяют значительно расширить речевую практику студентов, погружая их в реалистичные, приближённые к действительности ситуации. Это делает процесс обучения более динамичным и эмоционально насыщенным, а значит — мотивирующим.

Главной особенностью данного метода является то, что восприятие и переработка информации (интерорецепция) происходят в условиях активного взаимодействия. Учащиеся становятся не просто пассивными потребителями знаний, а активными участниками учебного процесса. Эмоциональный компонент, присущий ролевым играм, играет важную роль в повышении мотивации студентов и стимулирует их интерес к обучению. Таким образом, обучение перестаёт быть рутинной и превращается в увлекательную деятельность, в которой каждый студент получает возможность проявить себя. Метод ролевых игр особенно ценен тем, что учитывает индивидуальные особенности обучающихся и позволяет реализовать личностно-ориентированный подход. Существует множество форм и типов ролевых игр, применяемых на занятиях по иностранному языку.

Например:

«**На презентации**» — студенты выступают с докладом, после чего отвечают на вопросы аудитории, моделируя деловое общение.

«**На собеседовании**» — участники играют роли работодателя и соискателя, тем самым развивая навыки делового общения и самопрезентации.

Всё это позволяет студентам не только отрабатывать языковые структуры, но и применять их в контекстах, приближённых к реальной жизни. В результате у студентов формируются устойчивые речевые навыки, а также уверенность в использовании иностранного языка в различных профессиональных ситуациях.

Как подчёркивается в исследованиях, сегодня особенно важно, чтобы преподаватели постоянно совершенствовали свои знания в области методики преподавания иностранных языков, внедряя современные педагогические концепции и инновационные формы работы. Это позволяет не только повысить эффективность преподавания, но и соответствовать актуальным требованиям образовательной среды [2, с. 170–171].

Экспериментальные исследования показали, что предложенная форма обучения, основанная на активной вовлечённости студентов в учебный процесс, обеспечивает качественное усвоение иностранного языка и способствует формированию высококвалифицированных специалистов. Внедрение проектной деятельности, заданий и упражнений в рамках модели ролевого взаимодействия позволило не только повысить уровень языковой подготовки, но и оказало положительное влияние на развитие психолого-педагогических аспектов личности обучающихся.

Следовательно, результаты проведённого эксперимента могут быть успешно использованы в практике преподавания иностранного языка в условиях неязыкового вуза. Модель ролевого обучения обладает высокой научно-практической значимостью и может служить основой для дальнейшего совершенствования образовательного процесса.

Заключение

В ходе проведённого исследования были проанализированы и сопоставлены ключевые методики изучения иностранных языков, а также рассмотрена проблема их восприятия современными студентами. Особое внимание было уделено особенностям мышления молодого поколения, в частности так называемой *клиповости мышления* — склонности к восприятию информации в виде кратких, ярких и динамичных образов. Это явление стало отправной точкой в выстраивании эффективных подходов к преподаванию иностранных языков.

На практике особую эффективность демонстрирует **коммуникативная методика**, основанная на активном вовлечении студентов в процесс живого общения. При анализе международных и национальных стандартов обучения иностранным языкам наблюдается их соответствие современным требованиям: они ориентированы на создание условий для активного использования языка, освоения речевых моделей и знакомства с культурой изучаемого языка. Как подчёркивается в научной литературе, важно «вовлечение студентов с клиповым мышлением, запоминание интересных моделей с заданиями и упражнениями, достижение целей овладения иностранным языком и возможности его активного коммуникативного использования с одновременным внедрением в культуру различных стран» [4, с. 72].

С учётом актуальности обозначенной проблемы, внедрение данной методики в учебный процесс является обоснованным и необходимым. При этом целесообразно дополнять её современными средствами: интерактивными платформами, просмотром фильмов и сериалов, карточными играми и другими форматами, которые не заменяют, а усиливают традиционные методы обучения. Статистические данные и практический опыт преподавания в высших учебных заведениях подтверждают высокую результативность использования описанных подходов. Примером тому служит успешная практика преподавателей нашего университета, где систематическое внедрение коммуникативной методики демонстрирует устойчивый рост языковых компетенций студентов.

Таким образом, конечной целью образовательного процесса становится не просто передача языковых знаний, а формирование способности использовать иностранный язык во всех аспектах коммуникативного взаимодействия. Этому способствует методически грамотно выстроенный учебный процесс, активные формы взаимодействия и культурное погружение как в рамках учебных занятий, так и внеаудиторной деятельности. Современный педагог в данной парадигме выступает не только проводником знаний, но и вдохновляющим организатором, формирующим устойчивую мотивацию к обучению.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Богачева А.В. Методы создания искусственной языковой среды на занятиях РКИ // Гуманитарный журнал Балтик. – 2021.-Т.10, №2(35).- С.34-36.
2. Волкова Н. П. Педагогика: Учеб. пособие. — М.: Академвидав, 2007. — 616 с.
3. Докука С.В. Клиповое мышление как феномен информационного общества //Общественные науки и современность. 2013. №. 2. С. 169-176.
4. Ермекбаева Г. Г. Языковая среда как психологический фактор обучения неродному языку //Современные наукоемкие технологии. — 2020. — № 3. — С. 143-147.
5. Наумова О.В. Развитие методики преподавания иностранных языков: обзор основных направлений // Лингвистика и методика преподавания иностранных языков. Институт языкознания РАН. 2014. №. 6.
6. Пассов Е.И., Кузовлев В.П., Коростелев В.С. Цель обучения иностранному языку на современном этапе развития общества // Иностранные языки в школе, № 6, 1987.
7. Тавасиева Б. А. Психологические основы успешности освоения иностранного языка в неязыковом вузе // Сб. материалов VII Всерос. науч.-практ. конф. Пенза, 2006. С. 113–114.
8. Эко У. От Интернета к Гутенбергу: текст и гипертекст.
9. Wilkins, J. London, 1668. An Essay towards a Real Character and a Philosophical Language.

UOT: 811.111'42:070

DOI: <https://doi.org/10.30546/09081.2025.1.5015>

BRİTANİYANIN AVROPA BİRLİYİNDƏN ÇIXMASI (BREKSİT) İLƏ BAĞLI İŞLƏNƏN NEQATİV SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN PRAQMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Tərgül ƏLİZADƏ

Bakı Mühəndislik Universiteti

thasimova@beu.edu.az

Məqalə haqqında məlumat	XÜLASƏ
Məqalənin tarixi Göndərildi: 2025-05-30 Yenidən işlənmiş formada alındı: 2025-06-04 Qəbul edildi: 2025-06-11 Onlayn mövcuddur	Böyük Britaniyada qəzetlər geniş ictimai auditoriyaya xitab edir və cəmiyyətin siyasi mövzulardakı baxışlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilirlər. Son illərdə ölkənin Avropa İttifaqından ayrılması – Brexit prosesi – KİV-in əsas müzakirə mövzularından birinə çevrilmişdir. Bu kontekstdə həm Brexiti dəstəkləyən, həm də ona qarşı çıxan qəzetlər geniş oxucu kütləsi tərəfindən izlənilir və ictimai rəyə yön vermək imkanına malikdirlər. Breksitlə əlaqəli media mətnlərində rast gəlinən ifadə və terminlər müxtəlif semantik çalarlarda – həm pozitiv, həm də neqativ mənada təqdim olunur. Jurnalistlərin dil və üslub seçimləri ingilis dilinin leksik inkişafına mühüm təsir göstərir. Proses davam etdikcə Breksit kontekstində formalaşan yeni ifadə və anlayışlar dilin sabit komponentinə çevrilir və cəmiyyətdə müxtəlif mənalar ifadə etmək funksiyasını daşıyırlar.
Açar sözlər: tabloid qəzetlər, broadsheet qəzetlər, Breksit yönümlü media, Breksit əleyhinə media, neqativ ritorika, Breksit diskursu, media təsiri	

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НЕГАТИВНОЙ ЛЕКСИКИ И ВЫРАЖЕНИЙ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В СВЯЗИ С ВЫХОДОМ ВЕЛИКОБРИТАНИИ ИЗ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА (БРЕКСИТ)

РЕЗЮМЕ

Великобритания обладает мощной газетной индустрией, способной обращаться к широкой общественной аудитории и оказывать значительное влияние на восприятие политических процессов. В последние годы ключевым объектом внимания СМИ стал процесс выхода страны из Европейского союза — Брексит. В этом контексте как поддерживающие Брексит, так и выступающие против него издания читаются широкой аудиторией и обладают потенциалом влияния на общественное мнение. Лексика и выражения, связанные с Брекситом, встречающиеся в медиатекстах, представлены в различных семантических оттенках — как положительных, так и отрицательных. Языковые средства, используемые журналистами, вносят значительный вклад в развитие английского языка. По мере развития процесса новые слова и выражения, связанные с Брекситом, становятся неотъемлемой частью языка и выполняют функцию передачи различных смысловых нюансов в общественном дискурсе.

Ключевые слова: таблоидные газеты, серьезные издания (broadsheet), про-Брексит СМИ, анти-Брексит СМИ, негативная риторика дискурс Брексита, влияние СМИ

PRAGMATIC FEATURES OF NEGATIVE WORDS AND EXPRESSIONS USED IN RELATION TO THE UNITED KINGDOM'S EXIT FROM THE EUROPEAN UNION (BREXIT)

ABSTRACT

The United Kingdom has a strong newspaper industry capable of addressing a broad public audience and significantly influencing the perception of political processes. In recent years, the country's withdrawal from the European Union — Brexit — has become a key focus of media attention. In this context, both pro-Brexit and anti-Brexit publications are read by a wide audience and have the potential to influence public opinion. The vocabulary and expressions related to Brexit that appear in media texts are presented with various semantic nuances — both positive

and negative. The linguistic tools used by journalists contribute significantly to the development of the English language. As the process progresses, new words and expressions related to Brexit become an integral part of the language and serve to convey different shades of meaning in public discourse.

Keywords: *tabloid newspapers, broadsheet newspapers, pro-Brexit media, anti-Brexit media, negative rhetoric, Brexit discourse, media influence*

Giriş.

Ciddi qəzetlərdən olan *the Guardian, the Telegraph, the Times* əsasən Breksit əleyhinə söz və ifadələrə geniş yer vermişdir.

Britaniyada qəzetlər nominativ və bədii metaforalardan istifadə edirlər. Xüsusilə qəzet mətnlərində müəlliflərin metaforalardan istifadəsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Sözlərin semantika metaforik mənə yaradır [1, s. 24].

Bu bölmədə müəlliflər, əslində, Breksit məsələsinin nə demək olduğu haqqında şərhlər verirlər. Bəzən onlar Breksitin uğursuzluğundan və onun şovinist Britaniyaya aparan bir yol olduğundan bəhs edirlər. Eyni zamanda, bildirmək istəyirlər ki, Breksit o qədər də uğursuz hesab edilməməlidir və bu proseslə bağlı irəli sürülən mənfi fikirlərin hər birini təkzib edirlər.

Clearly, whatever the claims of the leave camp – reiterated at the launch of a new free trade thinktank on Wednesday – Brexit is a recipe not for an outward-looking global Britain but an inward-looking, nationalist, protectionist one. [2]

Brexit tərəfdarlarının əksinə olaraq, "remain" tərəfdarları Böyük Britaniyanın Avropa İttifaqında qalmasının tərəfdarı olmuşlar. Onlar "Vote Remain" kampaniyası ilə təmsil olundular. Bremain — "remain" əvəzinə istifadə olunan və bir çox şüarlarda və nümayişlərdəki plakatlarda əks olunan ifadələrdən biridir. Bu söz Britaniyanın Aİ üzvlüyündə qalmasını ifadə edir və 2016-cı ildən etibarən istifadəyə başlamışdır.

Onların ən məşhur şüarlarından biri "*Britain Stronger in Europe*" olmuşdur. Bregret, Regrexit, Brexitesque, Brexitannia kimi ifadələr isə Brexit sözündən törəmiş neologizmlərdir. İki sözün birləşməsi nəticəsində yaranan bu neologizmlər lüğət tərkibinin genişlənməsində mühüm rol oynayır. Bregret — "Brexit" və "regret" sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Regrexit isə "regret" və "exit" sözlərinin birləşməsi nəticəsində formalaşmış və "çıxmanın peşmanlığı" mənasında işlədilir. Bremain isə "British (Britain)" və "remain" sözlərinin konversiyası yolu ilə yaradılmışdır.

Brexit ilə analogiya əsasında yaranan digər neologizmlər *Brentry* və *Breturn* sözləridir. *Brentry* — "Britain" və "entry", *Breturn* isə "Britain" və "return" sözlərinin birləşməsi ilə yaranmışdır. *Breturn* Britaniyanın yenidən Aİ üzvlüyünə qayıtmasını ifadə edir. Avropalılar, əgər Britaniyanın geri qayıtmaq planı olarsa, onu əvvəlki kimi tamhüquqlu üzv dövlət kimi qəbul edəcəklərini bildirmişdilər. Bu ideya ən çox ispaniyalılar tərəfindən, ən az isə fransızlar tərəfindən dəstəklənmişdir.

"The Guardian" qəzetində Polşanın sabiq baş naziri Donald Tusk-un nitqində gələcəkdə Brexit yerinə *Breturn* ifadəsinin səslənəcəyinə ümid bəslədiyini qeyd etməsi, Leyboristlərin lideri Sir Keir Starmer-in Britaniyanı Aİ-yə qaytarmaq cəhdlərinin narazılığa səbəb olacağı fikri ilə ziddiyyət təşkil edir. Donald Tusk Brexit dövründə Avropa Şurasının prezidenti kimi danışıqlarda fəal iştirak etmiş və Britaniyanın Aİ-ni tərk etmə qərarını sərt şəkildə tənqid etmişdir. Hətta o, çıxışı zamanı heç bir plan olmadan Aİ-ni tərk etmək istəyənlər üçün "*a special place in hell*" (cəhənnəmdə xüsusi yer) ifadəsini işlətməkdən çəkinməmişdir.

Bregret — Brexit-in reallaşmasına görə duyulan təəssüf ifadə edən termindir. Bəzi sorğular göstərir ki, ictimaiyyətin müəyyən hissəsi Brexit-in nəticələrindən narazıdır. Böyük Britaniyada son illərdə dörd baş nazirin bir-birini əvəzləməsi və ölkənin növbəti iki il ərzində G20 ölkələri arasında ən zəif iqtisadi göstəricilərə sahib olacağı proqnozu bu narazılığı gücləndirir. Bu da onu deməyə əsas verir ki, hətta Brexit tərəfdarları belə, hökumətin bu prosesi düzgün icra etmədiyini düşünürlər. İqtisadi zəiflik, həyat səviyyəsinin aşağı düşməsi, işçi sinifin narazılığı və sosial gərginliyin artması Brexit-in uğursuzluqları kimi qiymətləndirilir [3].

Brextremist — Brexit tərəfdarlarını aşağılayıcı şəkildə təsvir edən ifadədir. Bu termin əsasən "remain" tərəfdarları tərəfindən istifadə olunur və Brexit-in təhlükəli və xoşagəlməz bir proses olduğunu vurğulayır. The New European jurnalında "*Die-hards with a vengeance: the Brextremists who have no shame*" başlıqlı məqalədə Boris Conson, Naycl Faraj və Maykl Qov kimi siyasətçilərin fotoları paylaşmış, onların Brexit-in fəlakət olduğunu qəbul etmək əvəzinə bu prosesi davam etdirməyə çalışmaları sərt şəkildə tənqid olunmuşdur [4].

Brexhaustion — Brexit böhranının uzanması nəticəsində bir çox Britaniya vətəndaşı və siyasətçisinin hiss etdiyi yorğunluq və narahatlığı ifadə edən neologizmdir. Bu narahatlığın əsas səbəbi isə referendumdan sonra üç ildən artıq davam edən danışıqlara və siyasi fəaliyyətlərə baxmayaraq, heç bir konkret nəticənin əldə olunmamasıdır.

Indicative vote – Britaniya parlamenti Breksit nəticələri ilə bağlı əksəriyyətin fikrini almaq üçün bir sıra "seçici səs" keçirmişdir. Qanunverici qüvvələr hər bir seçimi rədd etmişdir. "No-deal Brexit"-dən tutmuş remain tərəfdarlarına aid yeni referendumun keçirilməsinə qədər hər bir fikir təkzib edilmişdir. Səbəb isə əksəriyyətin səsini qazana bilməməsi olmuşdur.

Brextension – Britaniyanın Aİ-ni tərk etməsi üçün olan müddətin uzadılmasını nəzərdə tutur. Brexit extension kimi səsləndirilən bu ifadənin həmçinin Brexit tension kimi də ifadə oluna bilməsi maraq doğurur. 2020-ci ildən sonrakı iki il ərzində Breksitlə bağlı müzakirələr daha pik həddə çatmışdır. Boris Conson bu müzakirələrin uzanmasına mənfi reaksiya göstərmişdir. "I'd rather be dead in ditch than delay" cümləsini sərf edərkən Breksitin yubanmasını özünün ölümü ilə müqayisə edərək daha ağır və qəbul edilməz olduğunu söyləmişdir. [5]

Bremoaner (Brexit+remorse, Brexit+return) – Britaniyanın Aİ-dən çıxmasından şikayət edənləri ifadə edir. Daily Mail qəzetində "Damn the unpatriotic bremoaners and their plot to subvert the will of the British people" başlıqlı məqaləsində Breksit tərəfdarlarının alçaldıcı ifadələrindən biri olaraq istifadə olunur və 2016-cı ildə lüğətə daxil olan ifadələr içərisində ən məyusedici sözlərdən hesab olunur. The Guardian qəzetində bununla bağlı fikirlər nümayiş etdirilmişdir. [6]

Remoaners ifadəsi Breksit tərəfdarlarının remain tərəfdarlarına ünvanladıkları addır. Breksit əleyhinə müzakirələr aparmaqda ısrarlı olan remain tərəfdarlarına verilən addır.

Breversal (Brexit+reversal) – Aİ-ni tərk etmək qərarının dəyişdirilməsi üçün hansısa bir vasitəni nəzərdə tutur. The Times qəzetində ifadə olunur ki, hər hansı bir dəyişiklik iki maneə ilə qarşılaşa bilər. Birincisi, Aİ artıq Britaniyanı dəstəkləməyərək geri addım atmasına imkan verməyəcək. İkinci iddia isə britaniyalıların yenidən qoşulma planlarına etiraz edəcəklərini bildirməsidir. Bununla əlaqədar referendumun 2026-cı ildə keçirilməsi planlaşdırılır. Bu seçkilər nəticəsində Britaniya ilə Aİ arasında danışıqlar mərhələsində yeni mərhələyə qədəm qoyulacağı gözlənilir.

No-deal Brexit – əgər Aİ və Britaniya ticarət razılaşmasına gəlməsələr, sövdələşmə olmayacaq. Bu o deməkdir ki, hər iki tərəf sərhədləri keçərkən mallar üzərində vergi və tariflər qoyacaq. The Week qəzetinin yazdığına görə, artıq Britaniya 2021-ci ilin yanvarından etibarən

sərhəd çəklərini tətbiq edəcəyini bəyan etmişdir. Buna cavab olaraq Fransa dərhal Breksitdən sonrakı sərhəd tənzimləmələrini həyata keçirmək planlarını ifadə etmişdir. Britaniya hökuməti kütləvi sərhəd tənzimləmələrinin və davamlı ləngimələrin baş verəcəyini qəbul edirdi.

Dırnaq işarəsi olmadan ilk istifadəsi isə The Guardian qəzetində 2015-ci ilin oktyabrında olmuşdur. Tezliklə remainer sözü brexiteer sözündən daha sürətlə istifadə olunmağa başladı. Remainers Britaniyanın Aİ üzvlüyündə qalmasına dəstək olan kütləyə verilən addır. Bu sözün əksi isə leaver, Brexiteer sözləridir. Remoaner və remainer sözləri Brexit yönümlü mətbuatda istifadə olunmuşdur. Remoaner sözü “remain” və “moan” sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır və ən çox leave dəstəkçiləri tərəfindən istifadə olunmuşdur. Bir qrup remain tərəfdarlarının referendumdan sonra nəticələri tənqid edən və nəticələrin dəyişdirilməsini istəyən şəxslərə deyilir. Daily Telegraph-da “Remoaners are determined to find bad news” başlığı dərc olunmuşdur. [7]

Rejoinder – Britaniyanın yenidən Aİ ilə əlaqələrinin bərpasına can atan insanlara deyilir. Bəziləri Britaniyanın hələ də Aİ ilə əlaqələr qurmasının labüd olduğunu düşünürlər. İlk olaraq Gömrük İttifaqına, daha sonra isə Avropa Bazarına çıxış əldə etməklə bunun mümkün olacağını söyləyirdilər. Onlar bununla da Britaniyanın artıq Aİ ilə ittifaqda olacağına inanırdılar. Bu yanaşma bir tərəfdən iqtisadi sabitliyin siyasi sferadan daha vacib olduğunu bildirir, digər tərəfdən isə Breksitin həyata keçirilməsini ləngidir.

Red line – ifadəsi ilkin olaraq Britaniya ordusuna işarə edir. Keçilməz olan qırmızı xətt mənasını ifadə edir. Heç bir güzəştin olmayacağını bildirir. Danışqlar zamanı isə tərəflərdən birinin müəyyən maraqlar dairəsində bəzi məsələlərdə digər tərəfə güzəştə getməyəcəyini bildirir. Brexit prosesində Britaniyanın sərhəd boyunca ərazilərdə balıqçılığı inkişaf etdirmək planları, hakim mövqeyini saxlamaq qərarı, Avropa Ədalət Məhkəməsindən asılı olmadan qərar qəbul etmək niyyəti red line kimi təcəssümünü tapır. “UK lays down red line for Brexit trade talks” Financial Timesda Boris Consonun Britaniyanın iqtisadi və ticari maraqlarını qorumaq üçün Aİ ilə razılığa gəldiyi anda biznes maraqlarını heç sayaraq ticarət danışqlarından imtina edəcəyi xəbərdarlığını edir. Boris Consonun bu danışqlardakı mövqeyi “take back control” olmuşdur.

Shambles – İngilis dilində müxtəlif mənalarda işlənən sözlərdən biridir. Adi danışq dilində mess, yəni qarışıqlıq sözünün sinonimidir. 2016-cı il referendumundan sonra isə Brexit shambles ifadəsi Britaniyada siyasi vəziyyəti əks etdirir. Nümayişlərdə, sosial mediada Brexit əleyhinə səhifələrdə işlək olmuşdur. Remain tərəfdarları tərəfindən işlədilən bu ifadə Breksitdən sonra Britaniyada siyasi vəziyyətin pisləşməsindən, iqtisadi tənəzzüldən danışır. “Twitter”də sosial media istifadəçiləri tərəfindən yaradılan Breksitlə bağlı məyusluqlarını, hökumətin yalan cəhdlərindən bəhs edərək yazmışdılar. [8, s.12]

Brino – soft Brexit ideyasını tənqid edənlər tərəfindən istifadə olunurdu. Britaniyanın iqtisadi və ticarət əlaqələrinin davam etdirilməsi böyük bir kütlə tərəfindən pislənirdi. “Brexit in name only” Brino sözünün açılışıdır. Əksər insanlar Boris Consonun Breksitin reallaşacağı təqdirdə ticarət əlaqələrinin zərər görəcəyini təxmin edirlər. Bunun əsasında bu ifadəyə yer verməklə əslində Britaniyanın sadəcə İttifaqı tərk etməsini doğru hesab edirlər. Remain tərəfdarı qəzetlərin yer verdiyi ifadə Britaniyanın bütün Aİ ölkələrinin faydalandığı imkanlardan yararlanma biləcəyini göstərir. Vahid bazar və gömrük ittifaqında qalmaqla, Avropa İttifaqının büdcəsinə ödənişlər etmək bu prinsiplərə aiddir. Boris Conson isə bunun əksinə Britaniyanı daha az vergi verən, daha az öhdəlikləri olan qlobal ticarət ixracatçısına çevirmək niyyətindədir.

Dirty Brexit – tərəflərin heç bir halda razılığa gəlmədiyini göstərir. Belə ki, Tereza Meyin baş nazirlik dövründə verdiyi dəvətdən sonra Aİ prezidenti Donald Tusk-un açıqlamasında 50-ci maddənin Britaniya tərəfindən həyata keçirilməyənə qədər heç bir müzakirənin olmayacağını bildirmişdir. Bu ifadənin meydana çıxması 2016-cı ildə Tereza Meyin danışıqlar üçün Aİ nümayəndələri ilə görüşündən sonra yaranmışdır. “EU set for ‘dirty Brexit’” məqaləsində Tereza Meyin danışıqlar üçün Aİ nümayəndələri ilə görüşsə də, görüş nəticəsində Aİ ilə yüngül geri çəkilmə planlarını müzakirə edəcəyini düşündü. Lakin Donald Tusk və digər nümayəndələr əsas prinsip və qaydaların, vahid bazarın və dörd əsas azadlığın bölünməz qalacağını bəyan edərək öz sərt mövqelərini ifadə etdilər. “Divorce negotiations” ifadəsi ilə Tereza Meyin geri çəkilmə planını nəzərdə tutur. Nəticədə bu görüş heç bir nəticə vermədi.

Deal or no deal – Brexitle bağlı son təklifdir. Hökumət tərəfindən planlaşdırılan razılaşmanın (deal) olub-olmaması barədə fikir soruşulduğu ifadədir. Bu ifadə siyasətçilər, mətbuat və sosial media tərəfindən geniş istifadə olunur. “Deal or no deal” ifadəsi həm də Britaniya parlamentindəki müzakirələrdə əsas mövzu olmuşdur.

Botched Brexit – 2017-ci ilin yanvarında yaranmağa başlamışdır. Bu sifət hər hansı bir işin pis icra edildiyini göstərir. Boris Consonun Aİ ilə müzakirələrini və görüşlər çərçivəsində aparılan danışıqları “botched” adlandırmışlar. Hazırkı baş nazir Sir Keir Starmer, Leyboristlərin nümayəndəsi olaraq, rəsmi Brüssellə daha yaxın əlaqələrin qurulmasını istəyir.

Free trade agreement – azad ticarət sövdələşməsi. Bu razılaşma dövlətlər arasında ticarət maneələrini aradan qaldırmadan azaltmağı nəzərdə tutur. Bu sazişə görə ticarət zamanı vergilər ödənilməlidir və müəyyən mallar üzərində məhdudiyyətlər qoyula bilər. Free trade agreement-ə əsasən sərhəd boyunca ticarət zamanı məhdudiyyətlər azaldılır, ancaq tam şəkildə ləğv edilə bilməz. İnsan və pul kapitalının sərbəst hərəkəti mümkündür. Ləğv olunan məhdudiyyətlər içərisində mallar üzərində vergilər və gömrük xərcləri nəzərdə tutulur.

Transition period – 2020-ci ilin 31 yanvarından 31 dekabra qədər olan dövrü əhatə edir. Həmin dövrdə Britaniya artıq Aİ üzvü deyildi, ancaq onun bütün qayda və qanunlarına riayət etməli idi. Bu mərhələ Aİ ilə Britaniya arasında gələcək əlaqələrlə bağlı razılığa gəlmək üçün hər iki tərəfə müəyyən imkanlar yaratmışdır. Britaniya həmin dövrdə sərbəst hərəkət, gömrük ittifaqı və vahid bazardan yararlanırdı. Ancaq Britaniya bəzi öhdəlikləri daşımağa davam edirdi. Bunlara Aİ büdcəsinə maliyyə yardımı, Avropa Ədalət Məhkəməsinə sadıqlıq nümayiş etdirmək və sərbəst insan axınına şərait yaratmaq kimi məsələlər daxildir. Buna görə də Britaniya hökuməti bu mərhələnin tezliklə başa çatmasını və vəziyyətin düzəlməsini gözləyirdi.

Level playing field – bu ifadə müəyyən qaydaları nəzərdə tutur. Həmin qaydalara əsasən bir ölkə digər ölkə üzərində ədalətsiz üstünlüyə sahib ola bilməz. Bu həmçinin işçilərin hüquqları və ətraf mühit standartları kimi sahələri əhatə edir.

Divorce bill – Britaniyanın Brexit sazişinin bir hissəsi kimi Aİ-yə ödəməli olduğu məbləğdir. Aİ ilə sövdələşmələrə əsasən, Brexit-in reallaşacağı dövrdə, yəni 2019-cu ilin martında Britaniyanın maliyyə borcu 38 milyard avro olaraq hesablanmışdır. 2020-ci ilin sonuna qədər təxminən 25 milyard avro ödənməmiş qalmışdır. Britaniyanın Aİ-yə üzv olduğu dövrdə Aİ layihələrinə və işçilərinə yardım kimi hələ də ödənilməmiş təsdiqlənmiş layihələrə xərclənən pulu da bura aid etmək olar.

Customs union – bu ifadə Brexit tərəfdarları arasında ən xoşagəlməz sayılır. Customs union tariflər müəyyənləşdirir və bütün Avropa dövlətləri həmin tariflərə riayət etməlidir. Aİ ölkələri

arasında imzalanan sövdələşməyə görə, digər Aİ ölkələrindən gələn mallar üzərinə vergi qoyulmur, ancaq Aİ-dən kənar gələn mallar üzərində eyni tariflər tətbiq olunur. Bu tariflərə qoşulmayaraq, Britaniya artıq müstəqil şəkildə yeni ticarət qanunları yarada və digər dövlətlərlə ticarət sövdələşmələrində bu qanunları tətbiq edə bilər. Beləliklə, Aİ qanunları ilə hərəkət etmir və azad şəkildə daha çox gəlir əldə etməyə çalışır. Çünki monopoliyanı qəbul etməyərək digər dövlətlərin də maraq dairəsində qalır.

Single market – mallar, xidmətlər, insanlar və pul kapitalının 27 üzv dövlət arasında, həmçinin Norveç, Lixtenşteyn və İsveç də daxil olmaqla sərbəst dövr etməsini nəzərdə tutan sistemi ifadə edir. Vahid bazarda olan ölkələr həmçinin ümumi qaydalar və standartları tətbiq edir. Ancaq Britaniya artıq 2021-ci ildən etibarən bu qaydalara riayət etmədi. Miqrant axınının qarşısını almaq üçün Aİ-ni tərk etsə də, sərbəst ticarət hüququnu itirdi. Artıq Britaniya vətəndaşları digər Avropa ölkələrində qalmaq və yaşamaq üçün mütləq şəkildə viza almalıdırlar. Sərbəst şəkildə yaşamaq və işləmək hüququnu itirmişlər.

Blind Brexit – Britaniyanın Aİ-ni tərk etməsi və uzun müddətli gələcək əlaqələri müəyyənləşdirməzdən əvvəl aydın izah olunmamış şərtlər daxilində keçid dövrünə qədəm qoymaq anlamını verir. İkinci Brexit referendumundan sonrakı dövrdə kampaniya, gələcək sövdələşmələrin qeyri-müəyyən şərtləri daxilində Britaniyanın Aİ-ni tərk etməsini “blind Brexit” adlandırmışdır. Əgər Britaniya ictimaiyyəti 2019-cu il 29 yanvar, yəni Britaniyanın Aİ-ni tərk etməsi ilə bağlı referendumun keçirilməsindən əvvəl qərarlarını təkrar gözdən keçirib, Britaniya iqtisadiyyatına daha mühafizəkar yanaşma sərgiləsə və Aİ-nin təkliflərinin məhdud olduğunu başa düşsə, Britaniyanı ittifaqda saxlamaq üçün ikinci referendumun keçirilməsinə dəstək də artacaqdır.

Tereza Mey bundan əvvəl bəyan etmişdir ki, əgər Britaniya və digər Avropa ölkələri arasında malların sərbəst axını təmin olunarsa, Britaniya iqtisadiyyatının bütövlüyünə nail olmaq mümkün olacaq. YouGov səssverməsinə əsasən, blind Brexit həm leave, həm də remain tərəfi üçün təhlükə ifadə edir. *The Guardian* qəzetində dərc olunan yazıda bildirilir ki, leave kampaniyası 2016-cı ildə Brexit-in immiqrasiyanı tənzimləyəcəyinə, sərbəst ticarəti inkişaf etdirəcəyinə və daha çox gəlir gətirəcəyinə inanırdı, lakin Brexit təkbaşına bu öhdəliklərin yerinə yetirilməsində güclü töhfə verməyəcəkdir. Sorğu nəticəsində məlum olur ki, Britaniya xalqı sadəcə bəzi insanların yalanlara baş vuraraq ölkəni aldatmasına imkan verməyəcək qədər ağıllıdır. Sorğuda həmçinin qeyd edilir ki, əgər hər hansı bir sövdələşməyə nail olunsa belə, bunun gənclər, ictimai xidmətlər və ölkəyə fəlakət gətirəcək nəticələri olacaqdır.

Negativ anlam daşıyan ifadələr arasında *hard, disorderly, bad, looming, tough, cliff-edge, damaging, disruptive, destructive* də Brexit ilə əlaqəli olaraq yaranmışdır.

Pozitiv mənəli Brexit ifadələri isə *soft, good, business-friendly, successful, smooth, favourable* sözlərindən ibarətdir.

Brexiety – Brexit rəqibləri tərəfindən, onun məqsədsiz şəkildə yaranması halında narahatlıq ifadə etməsi anlamına gəlir.

Brexodus – Britaniyadan mühacirət edən Aİ ölkələrinin nümayəndələrinin böyük qismini əhatə edir. Bu termin “Brexit” və “exodus” sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Aİ-dən ayrıldıqdan sonrakı dövrdə Britaniya ciddi zərər görmüşdür: 10,000-dən çox insan işini tərk etmiş, tibb işçilərinin sayı 96% azalmış, işçi qüvvəsinin azalması müşahidə olunmuşdur. Bəzi Avropa ölkələri isə bunun əksinə olaraq daha çox insan qəbul edirdi. Almaniya, Danimarka, İsveçrə kimi ölkələrdə həm britaniyalı, həm də avropalı vətəndaşların sayı artmağa başladı.

Bremorse – Britaniyanı tərk etdiyinə görə peşmanlıq hissi deməkdir.

The Times qəzeti isə yeni bir termin – *Brecession* yaratmış və bunu ölkə daxilində iqtisadi tənəzzül anlamında işlədir.

*“May I be the first to coin the term Brecession? This is the name of a domestic downturn that does not reflect world trends but appears to be home grown. I shall claim my prize when Brexit leads to **Brecession** and ends in **Bremorse**, leading to a **Breconsideration** of the whole darn thing, and the final victory of **Bremain**. A period of calm **Breflection** is now called for”* [9, s. 379].

Bremain – Britaniyanın Avropa İttifaqında qalmasını ifadə edən termindir.

Brecession – Britaniyanın iqtisadi tənəzzülə uğramasını bildirir. Adətən remain tərəfdarları tərəfindən işlədilən bu ifadə, Brexit-in baş tutmasından sonra iqtisadi geriləmənin dərinləşdiyini vurğulayır.

Breconsideration – Brexit-in nəticələrinin ikinci dəfə ətraflı şəkildə düşünülməsinin zəruriliyinə işarə edir. “Brexit” və “reconsideration” sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır.

Breflection – Brexit-in mənfi tərəflərinin qeydə alınması və onun Britaniya üçün yaratdığı zərərlərin nəzərə alınması anlamını verir.

İngilis dilində şəkilçilər (suffikslər) vasitəsilə yeni sözlərin yaradılması çox yaygındır. Məsələn, **-er** şəkilçisi “Brexit” sözündən **Brexitteer** (yevroskeptik, Aİ-dən çıxmaq tərəfdarı), *Bregret* sözündən *Bregretter* (Brexit-ə görə peşman olan şəxs), *Bremain* sözündən isə *Bremainer* (Britaniyanın Aİ-də qalmasını istəyən şəxs) kimi sözlər yaratmaq üçün istifadə olunur.

Post- prefiksi vasitəsilə də “Brexit”dən sonra yaranan vəziyyətlər təsvir olunur. *Post-Brexit relationships* – Brexit-dən sonrakı münasibətlər, *post-Brexit strategy* – Brexit-dən sonrakı strategiyaları bu ifadələrə aiddir.

Yeni sözlərin yaranması üsullarından biri də söz birləşməsi ilə leksik vahidlərin meydana gəlməsidir. Aşağıdakı sözlər bu qaydaya aiddir.

Brexitography, Brexitometer, Brexitology, Brexitophobia kimi sözlər bu siyahıda yer alır. Bu sözlərdən *Brexitometer* – sorğu vasitəsinə ifadə edir. Məsələn: *“Residents overwhelmingly want to stop Brexit, as an Islington ‘Brexitometer’ has found”* – burada bu termin Liberal Demokratların Avropa seçki kampaniyasına başlamalarından sonra Upper Street-də bazar ertəsi günü istifadə edilmişdir.

Yeni sözlərin yaranmasında konversiya (yəni sözün nitq hissəsinin dəyişməsi) da mühüm rol oynayır. Konversiya nəticəsində sözlərin və ifadələrin yaranmasına nümunə olaraq bəzi sözləri göstərmək olar. *Bregret* (Brexit-ə görə təəssüflənmək), *Brexit* (Britaniyanın Aİ-ni tərk etməsi), *Regrexit* (Aİ-dən çıxmağa səs verdiyinə görə peşman olmaq) kimi sözlərdə felin ismə çevrilməsi müşahidə olunur. Konversiya sözdüzəltmənin digər üsullarından daha məhsuldar hesab edilir.

Van Dijk qeyd edir ki, ideologiyalar “qrup daxili” və “qrup xarici” fərqləndirmə vasitələri ilə təzahür edir [10]. Bu ideoloji fərqləri əks etdirməyin ən təsirli üsullarından biri də şəxsi və yiyəlik haldakı əvəzliliklərin istifadəsidir. Məsələn: *“we-they”, “us-them”, “our-their”* əvəzlilikləri here-there məkan göstəriciləri ilə birlikdə istifadə olunur. Burada “leaver”lər tərəfindən istifadə edilən “us” (we, our, here) sözləri “biz və buradakılar” anlamını verir. “Remainer”lər isə qarşı tərəfi mənfi mənada təsvir etmək üçün “them” (they, their, there) – “onlar və oradakılar”

formasına üstünlük verirlər. Məsələn:

“Mr Cameron’s approach sparked outrage within the Tory party, with MP Liam Fox blasting the tactic. He said: ‘It seems Project Fear has gone international. When will it dawn on the Remain campaign that the British people don’t like being lectured by foreign leaders? They would be better off making the positive case for the EU, which they seem terrified of doing.’”

Bu ifadələrlə yanaşı, *Brexit* və ya *Brexit* kimi terminlər də sözdüzəltməyə nümunə olaraq göstərilə bilər. *Brexit* termini *Brexit*-ə aid olan hər şeyi əhatə edir. Bu söz *Brexit* sövdələşməsinin qeyri-sabitliyini və çətinliyini ifadə edə bilər. Eyni zamanda, bir şəxsin *Brexit*-ə güclü və ya zəif şəkildə dəstək verdiyini göstərmək üçün də istifadə oluna bilər. Məsələn, London əhalisi ilə Şotlandiya sakinləri müqayisə edilərkən, *The Guardian* qəzetində yer alan ifadələr bu mənada nümunə göstərilə bilər [11, s.127].

The ongoing debate over the optimum level of Brexit hardness or softness, from ragingly tumescent to apologetically flaccid, has divided the nation all year (29 December 2017).

In last year’s EU referendum, just under 60% of Londoners voted remain: only Scotland was less Brexit, and there only slightly (30 October 2017)

Brexit sözü əslində fel kimi çıxış edir və ondan əmələ gələn sözlər konversiya nəticəsində yaranmışdır. *Brexit*s, *Brexit*ed, *Brexit*ing və *Brexit*ing kimi formalar felin isim və ya sifət kimi işlənməsi ilə nitq hissəsinin dəyişdirilməsi nəticəsində meydana gəlmişdir. Bu sözlər, xüsusən də *Brexit*ing, *Brexit*ed və *Brexit*ing, təyinedici sözlər kimi istifadə olunaraq Britaniya və Mühafizəkarlar Partiyasını təsvir etmək üçün işlədilir:

“Between a Brexitting Conservative government and Corbynista Labour, there are acres of unoccupied political real estate” (18 sentyabr 2016).

Withdrawal agreement – 2019-cu ildə Britaniyanın Aİ-dən çıxışını tənzimləyən razılaşmadır. Bu razılaşma çərçivəsində Britaniyanın Aİ-yə ödəməli olduğu vəsait, Britaniyada yaşayan Aİ vətəndaşları və Aİ ölkələrində yaşayan Britaniya vətəndaşlarının hüquqları, habelə Şimali İrlandiyaya dair xüsusi protokollar müəyyən edilmişdir. Həmin sənəd, İrlandiya sərhədində gömrük və digər rüsumların tətbiq olunmaması məqsədini daşıyırdı.

Brexit uncertainty – *Brexit* tərəfdarlarının optimist gözləntilərinin əksinə olaraq, əleyhdarların *Brexit*-lə bağlı səsləndirdikləri narahatlıq və qeyri-müəyyənlik ifadələrini əhatə edir. Xüsusilə bank sektoru və səhmdarlar tərəfindən *Brexit*-in potensial nəticələrinə qarşı ehtiyatlı yanaşma nümayiş etdirilmişdir. Bu cür yanaşma həm ictimai rəyin formalaşmasında qərəzli təsir yaradır, həm də maliyyə sektoruna investisiya axınını zəiflədir və iqtisadi məhsuldarlığa mənfi təsir göstərən əsas amillərdən biri kimi çıxış edir.

Final say – *Brexit*-lə bağlı əsas səsvermənin parlamentdə gecikdirilməsi və ya təxirə salınması cəmiyyətin geniş narazılığına səbəb olmuşdur. Vətəndaşlar küçələrə çıxaraq son qərarın yenidən xalq tərəfindən verilməsini tələb etmiş və bu məqsədlə *final say* (son söz) ifadəsini daşıyan pankartlar qaldırmışlar. Bu ifadə, xalqın siyasi qərar prosesində son sözə sahib olmaq arzusunun simvolizə edir.

Hard border – Hər hansı bir razılaşma olmadan Britaniyanın Aİ-ni tərk etməsi halında, Britaniya ilə İrlandiya arasında sərhəd məsələlərinin necə tənzimlənəcəyini bildirir. Belə vəziyyətdə tərəflər arasında ticarət münasibətləri Dünya Ticarət Təşkilatının qaydalarına əsasən həyata keçiriləcək və bu, həm insanlar, həm də mallar üçün gömrük tarifləri və digər məhdud-

diyyətlər demək olacaq. *The Guardian* qəzetində dərc olunan bir məqalədə Avropa Komissiyası Prezidentinin əsas sözcüsü bildirmişdir ki, sərhəd məsələsi Brexit-dən sonra ortaya çıxacaq əsas problemlərdən biri olacaq. Bunun əksinə olaraq, Britaniya hökuməti – həm Tereza Meyin, həm də Boris Consonun çıxışlarında – Brexit-lə birlikdə yeni qaydaların və tənzimləmələrin zəruri olacağını bildirmiş, lakin bu problemlərin artıq Britaniyanın daxili məsələsi olmadığını vurğulamışdır:

“If the EU forces Ireland to do it, that’s down to them. We chose to leave; we have a responsibility to help find a solution” [12].

Tədqiqat metodu. Məqalədə Britaniya mətbuatının müxtəlif qəzet və televiziya mənbələri təhlil edilərək müqayisəli şəkildə şərh olunmuşdur. Qarşılaşdırma metodu əsasında Brexit-in lehinə və əleyhinə çıxış edən mətbuat nümunələri analiz edilmiş, xüsusilə əleyhdar nəşrlərdə istifadə olunan neqativ ifadələr və ritorik konstruksiyalar diqqətlə araşdırılmışdır. Eyni zamanda siyasi liderlərin və jurnalistlərin nitqlərində işlənən neqativ leksikanın pragmatik xüsusiyyətləri də təhlil obyektinə çevrilmişdir.

Nəticə. Brexit, həm Britaniya siyasi tarixində, həm də müasir İngilis dilinin leksik inkişafında mühüm rol oynamışdır. Onun nəticələri yalnız ictimai-siyasi sahələrə deyil, dil və mədəniyyət mühitinə də əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Media diskursunun təhlili göstərir ki, Brexit-lə bağlı yaranmış yeni söz və ifadələr ümumişlək dil vahidlərinə çevrilmiş və bu proses İngilis dilinin dinamizmini nümayiş etdirmişdir. Media qurumları geniş auditoriyaya sahib olduqları üçün ictimai fikri istədikləri istiqamətdə yönləndirmək imkanına malikdirlər. Bu məqalədə təqdim edilən neoloji vahidlər isə məhz həmin mətbuat orqanlarına məxsus spesifik ritorikanın məhsuludur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. A.Mammadov, B.Lewandowska-Tomaszczyk. "Analysing Media Discourse: Traditional and New". UK: Cambridge Scholars Publishing, 2022. 30 p.
2. The Guardian Editorial. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/sep/28/the-guardian-view-on-brexit-and-the-bank-the-challenge-of-populism> 28 September, 2017
3. Daniel Martin, Dan Hyde, Ruth Lythe. "Why staying IN Europe could harm your pension: Experts contradict Osborne's claim that retirees would lose out from Brexit", <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3613559/Why-staying-Europe-harm-pension-Experts-contradict-Osborne-s-claim-retirees-lose-Brexit.html> 28 May 2016
4. Peter Foster. "Die-hards with a vengeance: the Brextremists who have no shame"
<https://www.theneweuropean.co.uk/die-hards-with-a-vengeance-the-brextremists-who-have-no-shame/> 6 September, 2023
5. BBC News." PM: I'd rather be dead in ditch than delay Brexit" <https://www.bbc.com/news/uk-politics-49598118>, 6 September 2019
6. Roy Greenslade. "Daily Mail's attack on 'Brexiters' reflects editor's Brexit fears"
<https://www.theguardian.com/media/2016/oct/12/daily-mail-brexiters-brexit-mps-cbi-bbc-paul-dacre>, 12 October, 2016
7. Daniel Hannan. "Remoaners are determined to find bad news".
<https://www.telegraph.co.uk/news/2016/07/29/remoaners-are-determined-to-find-bad-news/> 29 July, 2016
8. Popham, Gabriel. "Brexit Britain Ethnography of a Rupture". MSc Cultural Anthropology.
<https://www.readkong.com/page/brexit-britain-ethnography-of-a-rupture-9790098>
9. Karavaeva E.M. (2017) "Produktivnye modeli slovoobrazovaniya neologizmov kontseptualizirovannoi gruppy "Brexit" v sovremennom angliiskom yazyke (na materiale britanskoi pressy i sotsial'nykh setei) [Productive models of forming neologisms of the "Brexit" concept group in modern English (on the material of British press and social media)]". Kul'tura i tsivilizatsiya [Culture and Civilization], 7 (6A), pp. 376-381.
10. Teun A. van Dijk. "The Mass Media Today: Discourses of Domination or Diversity". Communication Beyond the Nation State, – Vol.2. – 1995. №2, – p.27-45
11. Veronika Koller. Susanne Kopf, Marlene Miglbauer. "Discourses of Brexit". London: B/W Illustrations, Routledge, – 2019. – 268 p.
12. **Kevin Schofield**. "Theresa May tells EU to 'get on with it' as she warns no-deal Brexit would be bad for Britain"
<https://www.politicshome.com/news/article/theresa-may-tells-eu-to-get-on-with-it-as-she-warns-nodeal-brexit-would-be-bad-for-britain>, 02 March 2018

UOT: 37.091.3:811.111'276.6

DOI: <https://doi.org/10.30546/09081.2025.1.5018>

ENHANCING ESL LEARNERS' COLLOCATION AWARENESS THROUGH CONCORDANCE TOOLS: A CORPUS-BASED APPROACH

Leyla ISLAMLI

Baku Engineering University

Department of Foreign Languages, Baku, Azerbaijan

leislaml@beu.edu.az

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<i>Article history:</i> Received: 2025-05-07 Received in revised form: 2025-06-12 Accepted: 2025-07-11 Available online <i>Keywords:</i> corpus-based approach concordance tools data-driven learning ESL learners language acquisition	<i>This study examines the role of collocation awareness of corpus-based collocation tools to enable individuals (ESL students) who learn English as a foreign language to more effectively learn idiomatic expressions and natural syntax in the language. Given that traditional language teaching methods may be inadequate in teaching vocabulary, particularly vocabulary often used in natural contexts, this study aims to assess the impact of activities performed through collation on student achievement. Course content supported by corpus-based collation tools within the study was applied over a period of time and students' pre- and post-test results were analyzed. Studies have shown that students have significant improvements in their ability to choose more appropriate and accurate vocabulary, particularly in academic writing and natural colloquia. These results suggest that language learning is an effective method of integrating corpus-based approaches and technological tools.</i>

KORPUS ƏSASLI YANAŞMA: İNGİLİS DİLİ ÖYRƏNƏNLƏRİN KOLLOKASIYA MƏLUMATLIĞININ KONKORDANS VASİTƏLƏRİ İLƏ ARTIRILMASI

XÜLASƏ

Bu tədqiqat ingilis dilini xarici dil kimi öyrənən şəxslərin (ESL tələbələri) dildə idiomatik ifadələri və təbii sintaksisi daha effektiv şəkildə öyrənməsinə imkan yaratmaq üçün korpus əsaslı kollokasiya vasitələrinin kollokasiya haqqında məlumatlılığının artırılmasında rolunu araşdırır. Ənənəvi dil tədrisi metodlarının xüsusilə təbii kontekstdə tez-tez istifadə olunan lüğət dərnəklərinin tədrisində qeyri-adekvat ola biləcəyini nəzərə alaraq, bu tədqiqat kollokasiya vasitələri ilə yerinə yetirilən fəaliyyətlərin şagird nailiyyətlərinə təsirini qiymətləndirmək məqsədi daşıyır. Tədqiqat çərçivəsində korpus əsaslı kollokasiya vasitələrinin dəstəklədiyi kurs məzmunu müəyyən müddət ərzində tətbiq edilib və tələbələrin imtahan öncəsi və sonrası nəticələri təhlil edilib. Tədqiqatlar göstərir ki, tələbələrin xüsusilə akademik yazı və təbii kollokviumda daha uyğun və dəqiq söz birləşmələrini seçmək bacarığında əhəmiyyətli irəliləyişlər var. Bu nəticələr dil tədrisində korpusa əsaslanan yanaşmaların və texnoloji vasitələrin inteqrasiyasının effektiv metod olduğunu göstərir.

Açar sözlər: korpus əsaslı yanaşma, konkordans alətləri, məlumat yönümlü öyrənmə, ingilis dili ikinci dil kimi öyrənənlər, dil qazanımı

Introduction

Language skill advancement for foreign English learners heavily depends on correctly and appropriately using idiomatic phrases. The natural patterns in a language that combine words specifically are known as collocations. In every language, specific words naturally form

particular word combinations. English phrases frequently include the pattern shown by expressions such as “make a decision,” “heavy rain,” or “strong coffee.” Naturally flowing communication depends heavily on the proper use of such vocabulary patterns. ESL students must study these phrases because they help them both grasp language structure and develop their language production expertise. The legitimate English expression “make a decision” creates a superior impression than the formula “do a decision.” The accurate learning of these phrases leads to improved skills for understanding and generating language by students.

Students who learn collocations achieve correctness in their grammar along with naturally flowing expression. English speakers handle word groups naturally without effort, while student English learners frequently use incorrect associations due to their vocabulary familiarity. When this condition takes effect, learners resort to unusual and unnatural ways of expression. Learning collocation maintains central importance for students who want to succeed in academic writing, as well as speaking examinations and everyday conversation. The conventional language instructional techniques generally fail to deliver an effective approach to colloquial language education. The memorization of word lists, along with phrase contextual uses, represents a challenge for most students. Tools showing all word uses in a text provide substantial learning benefits to students at present. Special tools enable students to see natural language usage, which results in enduring knowledge acquisition of idiomatic expressions.

English as a second language (ESL) students encounter the most difficult area in their learning journey because of correct and effective word association use, referred to as colloquialism. Two main factors create these learning challenges, which involve native language conflicts (L1) and insufficient exposure to the target language with variations.

Most ESL students come across English solely in their classroom studies and through artificial language materials. Students who learn outside authentic language patterns remain unable to engage with genuine, real-life conversations, which hinders their language development. Students have trouble acquiring appropriate word combinations when taught by this method. Traditional textbooks normally present limited uses of colloquies alongside inadequate contextual teaching.

Literature review

Learning English as a second language (ESL) requires effective and correct usage of vocabulary and colloquialisms since they represent an essential aspect for developing linguistic competence. The natural occurrence of word pairings or groupings in language constitutes collocations as per Lewis (Lewis, 2000). These structures determine how fluent students become and what level of semantic accuracy they achieve. The standard instructional approaches face challenges when trying to build colloquialism knowledge. Corpus-based and fixed tools emerged as data-driven methods when information technology became prominent in language instruction in recent years.

The natural occurrence of colloquial expressions means ESL holds essential value during the learning process for both production skills and comprehension skills of students (Nation, 2001). Academic writing, together with conversational skills and exam success, depends directly on the utilization of colloquialisms as a natural language marker (Boers, et al., 2008). ESL learners experience difficulties in meaning comprehension and transformation due to their mistakes in transferring words between the native and English language (Nesselhauf, 2005).

The teaching method provides students with genuine language information that displays native usage patterns. Students participating in this approach independently discover language patterns while encouraging their language understanding according to Johns (Johns, 1991). Learning with corpus information helps students recognize common word combinations during colloquial teaching (Boulton, 2010).

The particular tools organize all instances related to a selected word or set of words within an extensive text collection. These programs enable students to form rules based on how individual words pair with specific words (Bernardini, 2002). The compact analysis tools used by students and instructors most frequently include both WordSmith Tools and AntConc (Anthony, 2019).

Compact tools used in language education from the 2000s onward prove successful in boosting English Second Language students' knowledge of collocations. Taiwanese university students achieved better performance in their studies according to Chan and Liou when using short collaborative tools (Chan, et al., 2005). The tools offer strong performance in identifying rare collocations when students complete their written statements.

According to O'Sullivan, the implementation of limited data-driven instructional approaches unlocks better meaningful student learning than conventional teaching practices (O'Sullivan, 2007). The way students follow real uses for natural language acquisition leads them to develop structural knowledge instead of only memorizing rules.

According to Boulton, core teaching produces learning environments that primarily benefit students while accelerating their acquisition of advanced mental skills (Boulton, 2010). The examination of brief results helps students master language proficiency at multiple levels: grammatical, semantical, and pragmatic.

The research employed original language examples from the DDL (Data-Based Learning) corpus data as its analytical source. The language student functions as a research investigator in this methodology instead of simply downloading facts (Johns, 2002). The main strength of DDL comes during collocation teaching because student involvement leads to error production and long-lasting knowledge acquisition (Reppen, 2010), (Cobb, 2003).

The combination of compact software assisted English language learners according to Sun and Wang in using collocations with accuracy and effectiveness (Sun, et al., 2003). According to research results, the strength-based approach delivers superior effects on productive skill acquisition in comparison to traditional memorization methods.

Building-based teaching provides numerous benefits, although it introduces some difficulties for educators to handle. Students require digital fluency as a first requirement to work properly with short tools (Yoon, et al., 2004). Several students experience challenges utilizing these tools because they find them complicated while simultaneously needing teacher supervision to perform tasks independently, according to Chambers (Chambers, 2005). Teachers should learn relevant techniques to help their students use corpus-based tools within their educational framework.

Research conducted in Turkey supports that ESL students benefit from using concise tools in their education. Achikgoz discovered that students in university preparatory programs advanced their written communication capabilities and their ability to perform collation after using the AntConc program (Açıkgöz, 2019). According to Yilmaz & Ozcan, short-based writing

instruction produces better writing quality and vocabulary development among students (Yilmaz, et al., 2021).

The field of English language teaching development in Azerbaijan has shown growing research interest in corpus-based methods in recent times. The research about collocation awareness, along with compact tool impact, creates valuable developments for teaching purposes.

Research since the 2000s reveals that concise and corpus-based tools are effective in improving the collation of ESL learners. These tools allow students to analyze language and structure their learning. However, teacher instruction, digital competence, and pedagogical integration are essential for effective outcomes. Future studies can be designed to integrate these tools with mobile apps and adapt to different learning styles.

Methodology

To evaluate different teaching approaches for enhancing the colloquial English proficiency of foreign language learners, this research adopted comparative and participatory methodologies. Research tools enable us to examine how a corpus-based learning strategy affects educational results, together with conventional instruction that uses compact teaching tools.

Comparative-analysis

The comparative approach enables researchers to administer two distinct teaching procedures to identical student populations and determine their relative outcomes simultaneously. The study established two research groups, which served as experimental as well as control groups. The experimental group received teaching through a data-driven learning process that employed quick tools, particularly AntConc, to support their studies. Students in this group engaged in research of real language data to explore and understand, and then apply collocations in their language production tasks.

The subjects in the control group followed the conventional educational practices for their training program. The teacher served as the sole source of information about colloquies by providing case sentences combined with classroom exercises and pedagogical explanations to these students. Teachers did not employ casing methods or compact tools for this instructional group.

Students from both groups learned identical target collocations while the training lasted an equal duration and involved equivalent educational content. Only the teaching methods were used as comparative variables, while all other conditions remained equal between the two groups. The same collocation awareness tests were administered to the students, and writing assignments underwent evaluation after the application period. Statistical methods evaluated the application results between different groups to identify success variations.

As per the comparative method, we evaluated short-based teaching effectiveness against traditional teaching through final results and process observations of student participation. Student diaries, along with interview data collected qualitatively, confirmed these findings while examining both the method itself and student perspectives of it.

The method enabled researchers to assess the study with quantitative and qualitative data, resulting in the discovery that concise tools substantially aided ESL students in creating their assignments.

Participants

A total of 20 students from the preparatory class at Baku Engineering University took part in this research since their second language was English. Both the preparatory program and the age range from 17 to 20 belong to participants who attend the mandatory university classes. The study selected its participants through random procedures from participants who achieved level B1 outcomes in the English placement exam administered by the university. The researchers conducted the selection step to maintain consistent characteristics among the participants and boost the accuracy of the research practice.

Data collection

The purpose of research requires students to join either experimental or control groups, with ten students in each group. The grouping process aims to achieve demographic and pedagogical equality through variables that include gender composition, together with age distribution, language abilities, and educational backgrounds. This strategy functioned to reduce influences on the study that were not controlled by the main research variable. The applied teaching method remains the sole factor to assess the comparison results between these two groups reliably. The study began once participants received detailed information about research goals, along with timeline information, instructions, and ethical insights, followed by individual consent. The participants received complete information about volunteering in the research while retaining the freedom to leave the study whenever they chose. All identity details collected from students remained private while researchers used data strictly for scientific research.

Data analysis

The data were analyzed with a comparative approach. Students from the experimental group participated in an eight-week special curriculum that received support from concise tools and original corpus materials, including AntConc. The students of this group studied weekly target collocations from short speech assignments before moving on to written and spoken production assignments. Standard classes with teacher-led instruction provided the control group students with the same vocabulary groups while they also participated in regular classroom activities and tutorial sessions. The developed participant profile establishes a high internal validity for the study and creates sound conditions for comparing method effectiveness in target language acquisition.

Results and discussion

The research revealed that foreign language English learners possess a colloquial understanding, with corpus-based tools helping them improve their use of speech patterns in creative language skills. The data indicate that teaching based on corpus materials significantly strengthens the language learning process over conventional methods during the final stage of the education program.

The research demonstrates that students enhance their skills in identifying word group usage in natural contexts, which leads to improved production abilities. Students utilized specific tools which provided them insight about their target language colloquies while exposing them to direct real language data from words and structural elements embedded in contextual situations. The learning approach granted students greater independence in their studies as well as enhanced learning autonomy.

Studies let students practice their learned collocations beyond recognition while they produce written content and oral language. Traditional teaching approaches reveal that students cannot use teacher-provided, ready-made examples for new situations or contexts. The current scenario demonstrates how discovery-based learning separates itself from rote memorization techniques.

The notable discoveries from this educational approach were the development of student motivation while simultaneously improving attitudes towards teaching and deepening their language structure. Students assessed their target collocations as meaningful real-life examples during a corpus-based study instead of grammatical elements in the traditional sense.

The research results indicate that data-driven strategies serve effectively to enhance the cultural awareness of ESL students within educational designs. Corporate research tools contribute valuable support to language learning by allowing students to identify linguistic patterns through self-discovery of vocabulary usage. The study uses modern teaching approaches to prove the effectiveness of combining technological systems with data analytics for improving language learning efficiency.

The research results demonstrated that teaching methods that integrate corpus-based tools effectively enhance foreign language students' identification of informal linguistic usage and promote their utilization of these language patterns. Research confirms that learner-based discovery methods, which bring authentic speech into instruction, lead to better functional and sustained learning results than traditional teaching methods.

The greatest advantage of housing tools enable students to acquire language knowledge through established definitions and rules instead of contextual requirements. The present condition matches data-driven learning theoretical frameworks. Instead of being mere information providers, students become researchers of language under Johns' recommendation (Johns, 1991). The research findings demonstrate the outstanding effectiveness of this method for teaching the meaningful language structures that include collocations.

The present research supports the outcomes of various investigations that were performed previously. The study confirms previous research by Cobb, Boulton, and Yilmaz & Abdullayeva (Yilmaz, et al., 2018). Corpus-assisted learning enhances students' ability to keep reading within context and recognize and use phrases better than traditional methods, while providing longer-lasting learning outcomes. Students participating in this research started demonstrating abilities to identify colloquies and effectively employ them when creating production outputs.

Data-driven strategy implementation produces effective outcomes for enhancing the collection awareness of ESL students enrolled in educational planning. Research tools developed by corporate entities help students in language acquisition by letting them detect linguistic patterns as they find different vocabulary applications on their own. A contemporary learning approach demonstrates that language learning efficiency increases when analyzing data through technological systems.

Conclusion

Students who receive corpus-assisted learning maintain context reading skills and improve their ability to use phrases better than traditional methods while retaining knowledge for extended periods. Students who took part in these investigations developed their proficiency in recognizing idioms alongside their application in generating production materials.

Students demonstrated enhanced ability to employ collation structures during their learning process, which manifested itself both in recognition and production scenarios. Through writing tasks, students achieve superior levels of awareness beyond traditional educational methods. Students showed improved writing skills in their assignments because they learned insights beyond traditional teaching methods.

The research provides new directions for English as a second language education by developing suitable methods for use in any foreign language classroom. Teachers require training in beneficial housing tools and access to digital resources for these tools to receive effective professional development programs.

The study provides a crucial recommendation that teachers should implement data-driven activities throughout their language instruction. Corpus-based learning enables students to actively engage in all language-related processes, including grammar transmission, while participating in detection and analysis tasks. Students need dedicated assistance for understanding how to effectively utilize these tools.

Students improve their language competence by using analytical tasks alongside generative assignments for interpretation tasks and generation of linguistic assignments. Research data provides step-by-step instructions for academic institutions to establish interactive learning techniques for language acquisition.

As a result, systematic collation in ESL instruction substantially increases students' linguistic competence and self-confidence. Modern teaching methods that combine technology capabilities with compact teaching tools represent effective, innovative solutions for the instruction of idiomatic expressions.

REFERENCE LIST

1. Açıkgöz, H. (2019). Using concordancing tools to improve collocational competence in EFL writing. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 15(1), 123-136.
2. Anthony, L. (2019). *AntConc (Version 3.5.8)* [Computer software]. Waseda University.
3. Bernardini, S. (2002). Exploring new directions for discovery learning. In B. Kettemann & G. Marko (Eds.), *Teaching and learning by doing corpus analysis* (pp. 165-182). Amsterdam: Rodopi.
4. Boers, F., & Lindstromberg, S. (2008). *Cognitive linguistic approaches to teaching vocabulary and phraseology*. Berlin: Mouton de Gruyter.
5. Boulton, A. (2010). Data-driven learning: Taking the computer out of the equation. *Language Learning*, 60(3), 534-572.
6. Chambers, A. (2005). Integrating corpus consultation in language studies. *Language Learning & Technology*, 9(2), 111-125.
7. Chan, T. P., & Liou, H. C. (2005). Effects of web-based concordancing instruction on EFL students' learning of verb-noun collocations. *Computer Assisted Language Learning*, 18(3), 231-251.
8. Cobb, T. (2003). Do corpus-based electronic dictionaries replace concordancers? In B. Morrison, B. Green, & G. Motteram (Eds.), *Directions in CALL: Experience, experiments & evaluation* (pp. 79-102). Hong Kong: English Centre, University of Hong Kong.
9. Johns, T. (1991). Should you be persuaded: Two examples of data-driven learning. *ELR Journal*, 4, 1-16.
10. Johns, T. (2002). Data-driven learning: The perpetual challenge. In B. Kettemann & G. Marko (Eds.), *Teaching and learning by doing corpus analysis* (pp. 107-117). Amsterdam: Rodopi.
11. Lewis, M. (2000). *Teaching collocation: Further developments in the lexical approach*. London: LTP.
12. Nation, I. S. P. (2001). *Learning vocabulary in another language*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Nesselhauf, N. (2005). *Collocations in a learner corpus*. Amsterdam: John Benjamins.
14. O'Sullivan, Í. (2007). Enhancing a process-oriented approach to literacy and language learning: The role of corpus consultation literacy. *ReCALL*, 19(3), 269-286.
15. Reppen, R. (2010). *Using corpora in the language classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
16. Sun, Y. C., & Wang, L. Y. (2003). Concordancers in the EFL classroom: Cognitive approaches and collocation difficulty. *Computer Assisted Language Learning*, 16(1), 83-94.
17. Yılmaz, D., & Özcan, T. (2021). Derlem destekli yazma öğretiminin öğrencilerin yazma becerilerine etkisi. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 19(2), 59-77.
18. Yılmaz, E., & Abdullayeva, M. (2018). Corpus-based instruction and collocational competence: A comparative study on Turkish and Azerbaijani learners of English. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 14(4), 142-155.
19. Yoon, H., & Hirvela, A. (2004). ESL student attitudes toward corpus use in L2 writing. *Journal of Second Language Writing*, 13(4), 257-283.

UOT: 37.091.3:004.738.5:811

DOI: <https://doi.org/10.30546/09081.2025.1.5023>

MOBİL ÖYRƏNMƏ (M-ÖYRƏNMƏ) VƏ MÜASİR TEKNOLOGİYALARIN XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNƏ İNTEQRASIYASINA DAİR

Fəridə ŞƏRİFOVA

Bakı Mühəndislik Universiteti

Xarici dillər kafedrası

fasharifova@beu.edu.az

Azərbaycan/Bakı

"Technology can become the "wings" that will allow the educational world to fly farther and faster than ever before – if we allow it." – Jenny Arledge

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<i>Article history</i> Received: 2025-04-02 Received in revised form: 2025-06-04 Accepted: 2025-06-13 Available online	
<i>Açar sözlər:</i> Mobil öyrənmə (m-öyrənmə), texnologiya, rəqəmsal, kompüter, inteqrasiya	Müasir dünyada dil öyrənmədə texnologiyadan istifadə etməyə olan maraq sürətlə artır. Texnologiya düzgün istifadə edildiyində gənc dil öyrənənlər üçün həqiqi və zövqlü atmosfer yarada bilər, sərbəst şəkildə sinifdən kənarda dil bacarıqlarını mükəmməlləşdirmə imkanı verir. Bu araşdırmanın əsas məqsədi, dil öyrənmə prosesində texnologiyadan və müasir tətbiqlərdən (mobil öyrənmə) istifadənin rolundan və tədrislə inteqrasiya olunmasının əhəmiyyət və faydalarından bəhs edir. Mobil öyrənmə termini Azərbaycan üçün çox yenidir və demək olar ki, çox az rast gəlinir. İngilis dilli mənbələrdə pedaqoji termin kimi "mobile learning" kimi istifadə olunur və qısaca olaraq "m-learning" yazılır. Türkiyədə tədqiqatçılar bunu "mobil öğrenme" kimi, Rusiya tədqiqatçıları və rus dilli tədqiqatçılar isə "мобильное обучение" qeyd edirlər. Önemli vurğulanır ki, gənc öyrənənlərin müəllimləri öyrənmə mühitində tələbələrin dil vərdişlərini artırmaq üçün ən müasir texnologiya və tətbiqlərdən (m-öyrənmə) istifadə etmələrini dəstəkləməli, lakin sinifdə və sinif xaricində tətbiq və texnologiyadan istifadə edərkən daha diqqətli olmalı, təklif olunan xidmətlərin öyrənənlərin yaşına, dil səviyyəsinə, maraqlarına və ehtiyaclarına və tədris proqramına paralellik təşkil edib etmədiyindən əmin olmalıdır. Müasir dövrdə rəqəmsal texnologiya dünyamızda və gündəlik həyatımızda mühüm dəyişikliklər edir. Texnologiya biliklərin insan həyatının praktik məqsədlərinə və ya insan mühitini dəyişdirmək və rahatlaşdırmaq üçün tətbiqdir Biz mobil cəmiyyətdə yaşayırıq. Bu gün elm bə İKT insan həyatının hər sahəsinə üz təsirini göstərmişdir. Texnologiya öyrənmə təcrübəsini dəyişdirir. İnkişaf etmiş texnologiya müəllimlərin peşə təhsili və tələbələrin dil öyrənmə prosesi üçün bir sıra üstünlüklərə malikdir. Ümumiyyətlə, məqalədə tədrisin maraqlı və keyfiyyətli olması üçün aktiv metodlardan, strategiyalardan, tədrislə əlaqəli avadanlıqlardan istifadənin çox zəruri olduğu bildirilir və bu kimi vasitələr tələbələrin dərslə marağını artırır, onları motivasiya edir.

MOBILE LEARNING (M-LEARNING) AND THE INTEGRATION OF MODERN TECHNOLOGIES INTO FOREIGN LANGUAGE TEACHING

ABSTRACT

In today's world, interest in using technology for language learning is rapidly increasing. When used effectively, technology can create an authentic and enjoyable atmosphere for young language learners, offering them opportunities to improve their language skills independently outside the classroom. The primary aim of this study is to examine the role of technology and modern applications (mobile learning) in the language learning process, as well as the significance and benefits of integrating them into teaching.

The term *mobile learning* is relatively new in Azerbaijan and is still rarely encountered. In English-language sources, it appears as the pedagogical term *mobile learning*, often abbreviated as *m-learning*. Turkish researchers refer to it as "*mobil öğrenme*", while Russian and Russian-speaking researchers use the term "*мобильное обучение*".

It is particularly emphasized that teachers of young learners should support the use of the latest technologies and applications (m-learning) in the learning environment to enhance students' language skills. However, they must exercise caution when applying these technologies and applications both inside and outside the classroom, ensuring that the offered tools align with learners' age, language proficiency, interests, needs, and the curriculum.

In the modern era, digital technology is bringing significant changes to our world and daily lives. Technology can be defined as the application of knowledge for practical human purposes, or to modify and facilitate the human environment. We now live in a mobile society. Today, science and ICT have left their mark on every aspect of human life, transforming the learning experience. Advanced technology provides numerous advantages for teacher professional development and for students' language learning processes.

Overall, this article argues that in order to make teaching engaging and of high quality, it is essential to use active methods, strategies, and instructional tools. Such means enhance students' interest in lessons and increase their motivation.

Key words: Mobile learning (m-learning), technology, digital, computer, integration

Giriş

Hal-hazırda texnologiya gündəlik həyatımızı idarə edən həyat nüvəsidir. Son zamanlar cəmiyyətimizdə baş verənlər texnologiya sahəsindəki tərəqqi və yeniliklərlə bağlıdır. İngilis dilinin tədrisində müasir texnologiyaların istifadəsi, ingilis dilinin tədrisi ilə bilavasitə əlaqəli və arzu olunan məqsədə çatmağa səbəb olan metodların, vasitələrin, materialların, cihazların, sistemlərin və strategiyaların innovativ tətbiqini əhatə etmək üçün geniş şəkildə başa düşülür. Qloballaşma bütün dünyada İngilis dilinin xüsusiyyətlərini və əhəmiyyətini artırdı. Dilin tədris olunmasında texnologiyanın sürətli inkişafı bir çox məsələlərdə öz cavabını tapmayan yeni sualların yaranmasına səbəb oldu. Texnologiyanın tətbiqi ingilis dilində tədris metodlarını xeyli dəyişdi. Tədrisin irəliləməsi baxımından maraqlı və daha məhsuldar olması kimi bir çox alternativlər önə sürdü. Multimedia texnologiyası və onun ingilis dilinin tədrisində tətbiqi, xüsusilə də təhsildə dilin ünsiyyət vasitəsi kimi kontekstdə daha güclü və təsirli bir vasitə kimi əsas göstərici hesab olunur. Bunun üçün də artıq ənənəvi üsullarla deyil, tədrisin müasir texnologiyalar ilə zənginləşdirilməsi əsas götürülməlidir. Son illər ərzində rəqəmsal texnologiya dünyamızda və gündəlik həyatımızda inqilab etdi desək düzgün vurğulanmış olarıq. Texnologiya biliklərin insan həyatının praktik məqsədlərinə və ya insan mühitini dəyişdirmək və adaptasiya etmək üçün tətbiqidir. Texnologiya anlayışı, həyatın daha asan, daha maraqlı və daha məhsuldar olması üçün materialların, vasitələrin, texnikanın və güc mənbələrinin istifadəsini əhatə edir. Texnologiya təsəvvürümüzdə olan və olmayan faydalı məlumatları önümüze qoyaraq inanılmaz alətlər və qaynaqlar yaratdı. Elm proseslərin necə və niyə baş verməsi ilə maraqlanırsa, texnologiya hər bir şeyin baş verməsinə diqqət yetirir. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyası təhsil işçilərinin, idarəçilərin, menecerlərin, təlimçilərin, özəl və dövlət sektorunda müxtəlif peşələrdə çalışan insanların

tələblərini yerinə yetirmək üçün mühim əhəmiyyətə malikdir. İnformasiya və kommunikasiya vasitələri mürəkkəb real dünya probleminə tətbiq oluna bilən bacarıqların inkişafına bir öyrənmə təcrübəsi yaratmaq üçün özü- özlüyündə bir təhsil nəzəriyyəsi və təcrübəsini birləşdirir. İngilis dili tədrisində də müasir texnologiyaların istifadəsi, xüsusən də çox saylı sahələr və fənnlər üzrə görünməmiş inkişaf fonunda əvəzsiz hala gəlir. Tədris prosesində təlim keyfiyyətinin artırılması məqsədi əsas götürülərək tətbiq olunan interaktiv metodlardan istifadə, İKT və digər vasitələr önəmli rol oynayır. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tədrisdə tətbiqi müxtəlif dərəcə formalarının həyata keçirilməsinə və pedaqoji şəraitin formalaşmasına imkan verir.

Çoxları üçün yeni ifadə sayılsa da, “mobil öyrənmə” (m-Learning), istifadəçilərin mobil cihazlar (smartfonlar, tablet kompüterləri və s.) vasitəsilə öyrənmə məzmununa çatmalarını və məlumatları öyrənmələrini təmin edən bir prosesdir. Bu, öyrənənlərə istədikləri məkan və zamanda öyrənmə imkanı verir. Mobil öyrənmə, mərkəzi bir təhsil məkanından asılı olmadan, internetə daxil olmaqla, interaktiv təcrübələr vasitəsilə məzmunun öyrənilməsinə imkan verir. Bu, məsələn, təhsil tətbiqləri, dil öyrənmə tətbiqləri, elektron kitabxanalar və onlayn kurslar kimi dəyərli məzmunları əlçatan etməklə təmin edilə bilər. Mobil öyrənmənin dil tədrisində integrasiyası müasir təlim metodlarına yeni bir vasitə əlavə edir. Təlimatçılar, mobil tətbiqləri dərəcə planlarına və təlim proqramlarına integrasiya edərək tələbələrin öyrənmə təcrübələrini zənginləşdirə bilərlər. Bu, tələbələrin öyrənməyə olan marağını artırır və onları təcrübəyə sərfəli şəkildə cəlb edir. Mobil öyrənmənin tətbiq olunması, dil öyrənmə prosesində müasir və effektiv bir yanaşmanın qurulmasına zəmin yaradır.

Mövzunun aktuallığı. Məqalə indiki dövr üçün daha aktualdır, çünki yaxın keçmişdə pandemiya səbəbindən dünyanın hər yerində təhsil distant formada aparıldığından, təhsil distant formada müasir texnologiyaların icazə verdiyi ən optimal vasitələrlə aparıldı. Texnologiyaların, xüsusilə də son dövrlərdə müasir tətbiqlərin inkişafı ilə xarici dildə tədris metodları xeyli dəyişdi. Mövcud tədris metodologiyasını distant təhsil, onlayn öyrənmə dərəcələri maksimum inkişaf etdirməyə başladı. Kompüterlə yeni dilin öyrənməsi və texnologiyaya əsaslanan dil öyrənmə tələbələrin dinləmə, danışma, oxuma və yazma bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün interaktiv ünsiyyət dəstəyinə diqqəti cəmləyərək akademik və tədqiqat institutlarının maraqlarına səbəb oldu. Xarici dil dərəcələrində, xüsusən də ingilis dili dərəcələrində dil laboratoriyalarının üstünlükləri danışılmazdır. Günümüzdə istifadəyə açıq olan bir çox tətbiq və öyrənmə platformları, habelə, smartfonlar, iPadlər, tablet kompüterləri, iPadlərin istifadəsi və tədrisə integrasiyasını təşkil etməklə dil öyrənməni asanlaşdıraraq dil öyrənmə prosesini sürətləndirmək mümkündür. Çünki bu tətbiqlər birbaşa eşitmə, danışma, oxuma və yazma olmaqla dörd əsas dil bacarığını öyrətməyə mərkəzlənir. Mobil öyrənmə, xarici dil tədrisində əhəmiyyətli bir rola malikdir. Araşdırmalar göstərir ki, mobil tətbiqlər vasitəsilə öyrənənlər, məktəb ortamında öyrənənlərə nisbətən daha yüksək motivasiya səviyyəsi nümayiş etdirirlər. Həmçinin, mobil öyrənmə, tələbələrin dil biliklərini inkişaf etdirməkdə daha effektiv və sürətli bir yol təmin edir. Bu, tələbələrə dil öyrənmə prosesini daha maraqlı və interaktiv həll etmək imkanı verir və bu da onların motivasiyasını artırır. Mobil öyrənmə, dil öyrənmə prosesində müasir və effektiv bir yanaşma təqdim edir və tələbələrin dil biliklərini inkişaf etdirmələrinə kömək edir.

Metod. Məqalədə qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün nəzəri-təhlil, müşahidə və innovativ metodlardan istifadə edilmişdir.

İşin məqsədi. Mobil öyrənmənin (m-Learning), ən son texnologiyaların xarici dilin tədrisindəki rolunu vurğulamaq, nə qədər əlverişli, elastik və vaxta qənaət etdirən bir vasitə olduğunu müzakirə etmək, interaktiv tətbiqlər, multimedia məzmunlar və canlı kommunikasiya alətləri vasitəsi ilə dil öyrənməni necə təkmilləşdirə biləcəyimizi və ən əsası isə tədrisə necə inteqrasiya edə biləcəyimizi araşdırmaq və qənaətə varmaq əsas məqsədlərdəndir. Son olaraq, mobil öyrənməni dil tədris metodlarının effektiv şəkildə inteqrasiyası üçün strategiyaları müzakirə etməklə tələbə öyrənmə nəticələrini maksimuma çatdırma yolları da müzakirə olunur və müəyyən qənaətlər əldə olunur.

İKT və mobil tətbiqlərin xarici dil tədrisində istifadəsi, tələbələrin motivasiyasını artırmaq, məlumat əldə etmək imkanlarını genişləndirmək və sərbəst öyrənməni təmin etməkdir. Bu texnologiyaların düzgün və yaradıcı istifadəsi şərtidir. İKT (İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları) və mobil tətbiqlərin (M-Learning) xarici dil tədrisində də istifadəsinə olan ehtiyacdır. Bu ehtiyacdən yaranan məqsəd və vəzifələr öyrədənlərin üzərinə ciddi məsuliyyət qoyur. Sözsüz ki, texnologiyaların tətbiqi, kontrol mexanizmi doğru müəyyənləşdirilməlidir, belə ki, tətbiqlərin təklif etdiyi xidmətlər pərakəndə şəkildə deyil müəyyən olunmuş program əsasında həyata keçirilməlidir. Tələbələrin dil məlumatlarını genişləndirməyə, dil bacarıqlarını inkişaf etdirməyə və mətnləri anlamaq və ifadə etmək bacarığını gücləndirməyə, utancaqlıq hissinin yaratdığı ləngiməni aradan qaldırmağa, vaxta qənaətə, məkandan asılı olmamağa əsaslanan bu müasir üsul, tətbiq və avadlıqların əhəmiyyəti danılmazdır. İKT, mobil telefonlar və mobil tətbiqlər, tələbələrin dil öyrənmə prosesini daha maraqlı və əyləncəli hala gətirir. Müzakirə platformaları, dil öyrənmə oyunları, interaktiv mətnlər və s. kimi tətbiqlər tələbələrin motivasiyasını artırır və onları həm də sərbəst öyrənməyə cəlb edir. Bu texnologiyalar tələbələrə ətraflı məlumat alma imkanı təmin edir. Internet, dil öyrənmə materiallarının geniş spektrinə çatmaq üçün bir neçə fərqli resursu tələbələrin öhdəsinə verir. Mətnlər, audio və video materiallar, interaktiv sənədlər və müzakirə platformaları tələbələrin müxtəlif dil bacarıqlarını inkişaf etdirməsində kömək edir. Həmçinin, İKT və mobil tətbiqlər tələbələrə özününamı artırır, istənilən bir məkan və zamanda dil öyrənməyə imkan yaratmaqla, bu imkanlar tələbələrin öyrənmə prosesini daha fəal və effektiv edir. Bunu vurğulamaq yerinə düşər ki, ağıllı telefonların (smartphones) daha geniş yayılması, onlarda olan internet imkanları və çoxsaylı funksiyalardan istifadənin mümkünlüyünü göstərir. Son illərdə yaradılan internet saytlarının hamısı məlum kompüter texnologiyaları ilə yanaşı, həm də mobil telefonlar tərəfindən dəstəklənməsi də nəzərə alınır. Buna görə də biz artıq sadəcə mobil telefonlarımızdan istifadə etməklə həm kommunikasiya qurur, həm musiqiyə qulaq asır, oyunlar oynayır, bank xidmətlərindən və daha bir çox bu kimi fəaliyyətlərdən istifadə etməklə yanaşı, mobil telefonlarımızın imkanlarından yararlanaraq onardan təhsil üçün də istifadə edirik. Müasir texnologiyaların tətbiqi konsepsiyası ilə tanışlıq yalnız müasir cihaz və cihazların istifadəsi ilə məhdudlaşmır, əksinə daha sürətli və hərtərəfli öyrənmə inkişafını asanlaşdıran innovativ sistem və tədris metodlarının tətbiqini əldə edir. Texnologiya təhsildə məhsuldarlığın əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmasına nail olmaq üçün ayrılmaz fundamental struktur dəyişikliklərini tələb edir. Elm və texnikanın sürətli böyüməsi ilə dil tədrisində multimedia texnologiyasından istifadə islahat üçün əlverişli bir şərait yaratdı. Artıq onlayn təhsil, distant təhsil dövrümüzdə getdikcə daha aktual hal alır deyə bilərik, əlbəttəki bunun təhsilin keyfiyyətində müsbət və mənfi cəhətləri vardır. Ancaq həqiqət budur ki, bu günün texnologiyaları ilə öyrənənlər istənilən yerdə, evdə, idman salonunda, maşın sürərkə mobil cihaz və ya internetə qoşulmaqla doğru resursları əldə etməklə, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi mobil tətbiqlərlə ingilis dili təhsilini eyni dərəcədə yüksək səviyyədə davam etdirə bilər. Bu

imkanlar artıq siniflə məhdudlaşmır. Rabitə və kompüter texnologiyaları inkişaf etdikcə kiçik və daha çox mobil, kiçik ölçülü mobil rəqəmsal media cihazlar tədris vasitəsinə çevrilir. Müasir İngilis dili müəllimlərinin əksəriyyəti hazırda optimal tədrisi asanlaşdırmaq üçün hazırlanmış bir sıra texnoloji vəsaitləri fəal şəkildə birləşdirirlər.

Araşdırmalar da göstərir ki, müasir tətbiqlər, oyunlar, qısa və öyrədici filmlər öyrənənləri daha autentik materiallarla təmin edir. Buradakı əsas məqsəd isə vaxt öyrənmə üçün ayrılmış vaxtı səmərəli və verimli etmək, yeni nəslin ehtiyaclarına uyğun tədris etmək və texnologiya baxımından öyrənənlərdən geri qalmamaqdır. Çağdaş dünyada müasir texnologiyadan istifadə etməyə olan maraq sürətlə artır. Texnologiya düzgün istifadə edildiyində gənc dil öyrənənlər üçün uyğun atmosfer yarada bilir, sərbəst şəkildə sinifdən kənarda dil bacarıqlarını mükəmməlləşdirmə imkanı verir. Bu araşdırmanın əsas məqsədi, dil öyrənmə prosesində texnologiyadan və müasir tətbiqlərdən istifadənin rolundan və tədrislə inteqrasiya olunmasının əhəmiyyət nə faydalarından bəhs edir. Nəzərə alınmalıdır ki, gənc öyrənənlərin müəllimləri öyrənmə mühitində tələbələrin dil vərdişlərini artırmaq üçün ən müasir texnologiya və tətbiqlərdən istifadə etmələrini dəstəkləməli, lakin sinifdə və sinif xaricində tətbiq və texnologiyadan istifadə edərkən daha diqqətli olmalı, təklif olunan xidmətlərin öyrənənlərin yaşına, dil səviyyəsinə, maraqlarına və ehtiyaclarına və tədris proqramına paralellik təşkil etdiyindən və etmədiyindən əmin olmalıdır. Gənc öyrənənlər üçün xarici dil sahəsində aparılan tədqiqatlar, yeni bir dil öyrənmədə texnoloji inkişafın çox vacib və effektiv olduğunu göstərir. Texnologiya, internet və hətta bəzi kompüter oyunları düzgün şəkildə istifadə olunarsa dil öyrənməni müsbət şəkildə təşviq edə bilər. Sosial-koqnitiv yanaşma dil öyrənənlərə autentik sosial mühitlə əlaqə qurmaq imkanı verir. (Gee, J. P. 1996).

Gənc öyrənənlər üçün xarici dil sahəsində aparılan tədqiqatlar, yeni bir dil öyrənmədə texnoloji inkişafın çox vacib və effektiv olduğunu göstərir. Texnologiya, internet və hətta bəzi kompüter oyunları belə düzgün şəkildə istifadə olunarsa dil öyrənməni müsbət şəkildə təşviq edə bilər. Sosial-koqnitiv yanaşmanın dil öyrənənlərə autentik sosial mühitlə əlaqə qurmaq imkanı verdiyini qeyd edir. İnternet autentik tapşırıqlar və layihə əsaslı tədqiqatlar vasitəsilə sosial-kognitiv yanaşmanı təmin edə bilər. Onlayn oyunlar müxtəlif söz ehtiyatını (vocabulary) dəstəkləyə və inkişaf etdirə bilər və həmçinin dəyərli dil resurs ola bilər. Öyrənənlər qısa müddətdə diqqətini itirə bilər. Aktivliyi təmin edə bilən, əyləncəli və autentik materialların istifadəsi bu müddəti uzada bilər. Məsələn, araşdırmalar göstərir ki, mobil tətbiqlər vasitəsilə dil öyrənənlər, məktəb ortamında öyrənənlərə nisbətən daha yüksək motivasiya səviyyəsi nümayiş etdirir. Həmçinin, mobil öyrənmə tətbiqləri, tələbələrin öz tələbatlarına uyğun olaraq öyrənməni daha yaxşı təmin edir və bu da onların öyrənmə prosesində yüksək nəticə əldə etmələri ilə nəticələnir. Bu məlumatlar, mobil öyrənmənin effektivliyini və dəyərini dəqiq bir şəkildə dəyərləndirməyə kömək edir.

İnternet autentik tapşırıqlar və layihə əsaslı tədqiqatlar vasitəsilə sosial-kognitiv yanaşmanı təmin edə bilər. Onlayn oyunlar müxtəlif söz ehtiyatını (vocabulary) dəstəkləyə və inkişaf etdirə bilər və həmçinin dəyərli dil resurs ola bilər. Öyrənənlər qısa müddətdə diqqətini itirə bilər. Aktivliyi təmin edə bilən, əyləncəli və autentik materialların istifadəsi bu müddəti uzada bilər. Araşdırmalar da göstərir ki, müasir tətbiqlər, oyunlar, qısa və öyrədici filmlər öyrənənləri daha autentik materiallarla təmin edir. (Swaffar, J.K. 1985). Buradakı əsas məqsəd isə vaxt öyrənmə üçün ayrılmış vaxtı səmərəli və verimli etmək, yeni nəslin ehtiyaclarına uyğun tədris etmək və texnologiya baxımından öyrənənlərdən geri qalmamaqdır.

Psixoloji, sosial, mədəni və ətraf mühit amillərinin öyrənməyimizə təsiri təhsili başa düşməyə və sürətlə inkişaf edən dünyada bu gün fənlərarası tədqiqatlara əsaslanan akademik modellərin effektiv təlim və tədris mühitini yaratmaq üçün zəruri olduğunu iddia edilir. Bu gün müşahidə edə biləcəyiniz əhəmiyyətli inkişafaların əksəriyyəti elm və texnikanın təsirinə aid edilə bilər. (Debski, R., & Levy. 1999).

Dünyada texnologiya sahəsindəki əldə olunan nailiyyətlər və yeniliklər İngilis dilinin inkişafına ciddi təkan verdi və bununla da inqilab oldu. İnternet inqilabı ingilislərin böyüməsinə təkan verdi. Beləliklə, indi texnologiya ümumiyyətlə bir sıra tədris və öyrənmə kontekstində vacib bir təhsil və köməkçi vasitə kimi qəbul olunsa da, xüsusən ingilis dilinin tədrisi məsələsinə xüsusi önəm kəsb edir, çünki pedaqogikanın həm məzmununu, həm də çatdırılmasını artırmaq üçün bir sıra potensial imkanlar verir. Bu, ilk növbədə tələbə və ya müəllimə problemli məzmunun zamanla tam başa düşülməsinə və mənimsənilməsinə qədər yenidən baxmağına imkan yaratmaqla əldə edilir. Müasir texnologiyaların tətbiqi konsepsiyası ilə tanışlıq yalnız müasir cihaz və proqramların istifadəsi ilə məhdudlaşmır, əksinə daha sürətli və hərtərəfli öyrənmə inkişafını asanlaşdıran innovativ sistem və tədris metodlarının tətbiqini əldə edir. Mövcud pedaqoji nəzəriyyələrə görə, texnologiyanın öyrənmə potensialından istifadə etməklə şagirdlər öz dil biliklərini və bacarıqlarını daha yaxşı əldə edə bilirlər. İngilis dilinin tədrisində texnologiyanın istifadəsi tələb olunan nəticələrə nail olmaqla tələbələrə fayda gətirən müasir vasitələr sisteminin və digər komponentlərlə birləşməsinin özündə birləşdirir. İngilis dili tədrisində müasir texnologiyaların istifadəsi, xüsusən də çoxsaylı sahələr və fənlər üzrə görünməmiş inkişaflar fonunda əvəzsiz hala gəlir. İngilis dili tədrisini optimallaşdırmaq və müəllimlər təhsil sektorunun kompüterləşdirmə, multimediyaya qurğuları, mobil telefonlar, audio-vizual effekt tətbiqləri və sosial media kimi müasir texnoloji vasitələr tətbiq etməklə global texnoloji inqilabdan yayınmaması vacibdir. İnternet asanlıqla, dərhal və demək olar ki, məhdudiyyətsiz bir proqram təminatına, tətbiqlərə və İngilis dilinin tədrisini və öyrənməsini sürətləndirə bilən köməkçi platformalara və materiallara giriş əldə edir. Bu mənfəətlər hamı üçün geniş ola bilsə də, müəllimlərin tez-tez fərqli vasitələrin və tədris metodlarının işlədilməsində əsas rol oynadığı xüsusi qeyd olunmalıdır. Üstəlik, bir çox bu cür proqramlar, eyni zamanda şagirdlərin anlama və ingilis dili biliklərinə yiyələnmələri zamanı effektiv İngilis dilinin tədrisini təşviq etmək üçün hazırlanmışdır.

Mütəxəssislər, öyrənmənin arxasında duran insan psixologiyasının zaman keçdikcə çox dəyişmədiyini düşündüyünə baxmayaraq, yeni materialı dərk etməyimiz, saxlamağımız və almağımıza təsir edən xarici amillər daim dəyişir. Rəqəmsal inqilab sürətləndikcə texnologiya bizə öyrənmə təcrübələrini formalaşdırmaq və öyrənmə məqsədlərinə çatmaq üçün maraqlı imkanlar verir. (Nunan, D. 1992).

Son bir neçə ildə, mobil cihazlar (ağıllı telefonlar, tablet kompüterlər, və s.) sadəcə telefonlar və oyuncaqlardan çıxıb qiymətli iş alətlərinə çevrilmişdir. Hazırda mobil cihazlar müxtəlif akademik mühitdə rutin olaraq istifadə olunur və xarici dillərin öyrənilməsi də ön sıralardadır. Xarici dil təhsili üçün ən son informasiya texnologiyasının istifadəsi iki sahə arasında (kompüter elmi və xarici dil) yaxın bir əlaqə yaradır. Ümumi olaraq, müxtəlif oyun komponentlərinin təqdim edilməsi yeni məlumatların əldə edilmə prosesini təşviq edir və öyrənənlərin öyrənmə motivasiyasını artırır. Qeyd etdiyimiz kimi, mobil telefonlar, tablet kompüterlər, oyun cihazları kimi yeni mobil elektron cihazlar, təhsilə maraqlı itirmiş, klassik metodlardan imtina edən, çağa uyğun yeni üsul və metodlardan istifadəyə açıq olan öyrənənləri cəlb edir. Mobil cihazlar üçün adaptasiya edilmiş öyrədici oyunlar səciyyəvi və aktiv öyrənməni əyləncə ilə birləşdirə bilər. (Zou, Q. 2016).

F. Veysəlli qeyd edir ki, xarici dillərin öyrənilməsində anlam konsepsiyasının nəzərə alınması səmərəli ola bilər. Öyrəndiyimiz hər bir sözün və ya sözlərin mənasını başa düşmək istəyiriksə şüurumuzda və ya beynimizdə həmin söz və sözlərin anlamını yaratmalıyıq. (F. Veysəlli. 2017) Lakin kənar faktorlar həmin anlamın gerçəkləşməsinə ləngidir. Proses yorucu, maraqsız, hətta çətin olur.

Azərbaycanda çox da yayılmış bir termin olmayan “mobil öyrənmə” dünya miqyasında təhsil sisteminin inkişafında böyük töhfə verir. Hər zaman və hər yerdə öyrənmə imkanı təklif edir, iştirak və öyrənmənin elastikliyinə artırır, əməkdaşlıq üzərində öyrənməni təşviq edir, öyrənməni çeşidləndirir və dəstəkləyir. “Mobil öyrənmə” öyrənmə imkanlarını genişləndirir və ən yaxşı şəkildə ənənəvi metodlara əlavə olaraq işləyir, hətta bəzən onu qabaqlayır. Bu, tələbələrə yeni və fərqli bir şeylə məşğul olmaq vasitəsilə marağını artırır, tələbələrin irəliləyərək öyrənməsinə kömək edir, tələbələri aktiv öyrənənlər olmağa təşviq edir, tələbələrin məzmunla bağlılığını artırır və bilik alma arzusu yaradır. Bu, mobil öyrənmə texnologiyaları olmadan mümkün deyildir (məsələn, YouTube, Instagram kimi sosial şəbəkələr və ya video formatında hər hansı başqa tətbiqlər və platformalar). Autentik ingilis dili videoları səslənən və görünən vasitələr olaraq öyrənənlərin eşitmə və danışma bacarıqlarını inkişaf etdirməyə müsbət təsir edir. Lakin, müstəqil bir vasitə olaraq deyil, əlavə, dəstəkləyici, tamamlayıcı vasitələr olaraq qəbul edilməlidir. Sınıf fəaliyyətləri və tədris metodları çox zaman təkrarlanan və anıdan ola bilər, bu da ingilis dili dərslərində video materialının etibarlı istifadəsində effektiv olmayan nəticələrə səbəb olur. (Wang. Z., 2015). Mobil texnologiyalar tələbələrin kritik düşünmə, problem həll etmə, məlumat istifadə etmə, kommunikasiya, əməkdaşlıq bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək üçün nəzərdə tutulmuşdur Hussain, Buna görə də, öyrədənlər uyğun mobil tətbiqlər və tədris metodlarında yeniliklərdən istifadə edərək tələbələrin bacarıqlarının inkişafına töhfə verməlidirlər. (Berger, A., & Klímová, B. 2018).

Mobil Tətbiqlərin və İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyalarının uğurlu inteqrasiyası öyrədənlərin rəqəmsal təhsil resurslarından, rəqəmsal avadanlıqlar və buna uyğun effektiv və yaradıcı şəkildə inteqrasiya etmə qabiliyyəti ilə bağlı fəhmlərindən, kritik düşünməni təşviq edən üsul və priyomların təhsilin məzmununa daxil edilməsindən də asılıdır. Bəzi araşdırmalar göstərmişdir ki, sosial şəbəkə modelləri və rəqəmsal beyinə sahib olan şəxslər xarici dili öyrənmə istiqamətində güclü motivatorlardır. Texnologiyaların sınıf mühitində və şəxsi mühitdə inteqrasiya konsepti xarici dili öyrənənlər arasında qorxunu azaldır və daha yaxşı öyrənmə mühiti təmin edir.

Nəticə. Beləliklə, öyrədənlər öyrənənlərin dil vərdişlərini artırmaq üçün siniflərdə müasir texnologiya və tətbiqlərdən istifadə etmələrini tövsiyə edilə bilər, ancaq öyrədənlər sınıf içi və xaricində texnologiyadan istifadə edərkən diqqətli olmaları tövsiyə olunmalıdır, diqqət edilməlidir ki, təklif olunan fəaliyyətlər uşaqların yaşına, dil səviyyəsinə, maraqlarına və ehtiyaclarına uyğun olsun. Həmçinin, hər dərslərin sonunda tələbələr düzgün veb saytlara yönləndirməli, tapşırıq əsaslı fəaliyyətlər hazırlamalı və layihə işləri təşkil etməlidirlər. Öyrədənlər müasir texnologiyalardan və ya İKT-lərdən dil tədrisində istifadə etməklə dərsləri daha cəlbedici və daha canlı edərək tələbələrin motivasiyasını yüksəltmək və tələbələrin dilə daha müstəqil fəal məşğul olmasını təşkil etməlidir. Unutmuruq ki, metodikada dil öyrənmənin ən önəmli yanaşma yolu dili kəşf edərək öyrənməkdir. Müasir texnologiyalara əsaslanan dil tədrisində dilin əsasən yerli dil daşıyıcıları ilə ünsiyyət quraraq öyrənilməsi əsas prioritet hesab olunur. Bu baxımdan tələbələr güvənli tətbiqlər vasitəsilə sinxron və qeyri-sinxron ünsiyyət vasitələrindən istifadə edərək öz dil bacarıqlarını inkişaf etdirə bilərlər, sinifdə öyrəndiklərini praktik olaraq tətbiq edib

yüksək nəticə əldə edə bilirlər. Belə qənaətlə yekunlaşdırmaq olar ki, mobil tətbiqlər, smartfonlar, iPadlər, tablet kompüterləri, kompüterlər və iPadlərin istifadəsi ilə və onların tədrisə inteqrasiyasını təşkil etməklə dil öyrənməni asanlaşdıraraq dil öyrənmə prosesini sürətləndirmək mümkündür. Çünki bu tətbiqlər, eşitmə, danışma, oxuma və yazma olmaqla dörd əsas dil bacarığını öyrətməyə mərkəzlənir. Mobil Öyrənmə (m-Learning) və İKTexnologiyalar xarici dili öyrənmənin sinif mühitini bir dil öyrənmə forumuna, kritik düşünmə və problem həll etmə bacarıqlarının təşviq edilməsinə və estetik hissinin hərəkətə keçməsinə səbəb ola bilər və beləliklə kognitiv inkişafı əldə etməyə nail ola bilirlər. Bu məqalə rəqəmsal pedaqogikanın önəmini vurğulayır və dil bacarıqlarını zənginləşdirmək üçün mütəxəssislər üçün faydalı olan müxtəlif mobil tətbiqlərinin faydasını üzə çıxarır. Mobil öyrənmə, tələbələrə daha müasir bir dil öyrənmə təcrübəsi təqdim edir. Bu, ənənəvi təhsil metodu ilə müqayisədə daha effektiv və aktual bir yanaşmanın mövcudluğunu göstərir. Mobil öyrənmə, tələbələrin dünya miqyasında fərqli dillər və mədəniyyətlərlə daha yaxından tanış olmalarına kömək edir. Bu, onların dil mədəniyyətləri arasında daha böyük bir əlaqə qurmasını və ətraflı bir dünya görüşünün inkişaf etməsini təmin edir, öyrənmə proseslərini özününküləşdirmə imkanı verir, özgüvəni artırır, hətta tənqidi düşünmə bacarığını formalaşdırır, seçim etməyi öyrədir. Bu halda, öyrədənlərin üzərinə düşən vəzifələr vardır: Müəllimlər mobil öyrənmə zamanı öyrənənlərlə münasibətlərini dəstəkləyici, məsləhətverici və anlayışlı bir şəkildə qurmalıdırlar. İstifadəçilərin bu platformları təhlil etmələri və məzmunu doğru şəkildə həzm etmələri üçün təşviq etməlidir. Öyrənənlərin dərslərdə aktiv olaraq iştirak etməsini təmin etməlidirlər və onların suallarını cavablandırmaq, məqalələr oxumaq və müzakirələrə qatılmaq kimi fəaliyyətlərə dəstək verməlidirlər. Həmçinin, kənardan gələn mövcud informasiyanı professional şəkildə təsdiq və ya inkar etmək, doğruluğunu yoxlamaq və mövcud mövzularla əlaqədar yeni material əldə etmək üçün interneti düzgün şəkildə istifadə etməyə kömək etməlidirlər. Bundan başqa, mobil öyrənmə zamanı öyrənənlərlə əlaqə quraraq onların həyatında əlavə fəaliyyət və məsuliyyətlərinin olduğunu anlamağa çalışmalıdırlar. Bu, onları təşviq edərək öyrənənlərin motivasiyasını artırmağa kömək edəcək və məktəblə əlaqələrində qopuqluq yaratmayacaqdır. Ən nəhayət, inteqrasiya işində də əsas rol oynayacaq.

ƏDƏBİYYAT

1. A. W. (Tony) Bates Technology. (1995). Open Learning and Distance Education. London and New York. Routledge, Vol VII, 266.
2. Berger, A., & Klímová, B. (2018). Mobile application for the teaching of English. In Advanced multimedia and ubiquitous engineering. Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-13-1328-8_1, 1-6.
3. Crotty, M. (1996). Phenomenology and nursing research. South Melbourne, Australia: Pearson Professional. 202-203.
4. Debski, R., & Levy. (1999), M. World CALL: Global perspectives on computer assisted language learning. Lisse, Netherlands: Swets and Zeitlinger, 76-77.
5. Gee, J. P. (1996). Social linguistics and literacies. London: Taylor & Francis. 3rd edition, 32.
6. Fəxrəddin Veysəlli. (2017). "Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri" mövzusunda Respublika elmi-praktiki konfransının tezisləri Bakı: Mütərcim. 11-12 may. 4-7.
7. Harmer, J. (2007). The practice of English language teaching. England: Pearson, 312.
8. Larimer, R. E., & Schleicher, L. (1999). New Ways in Using Authentic Materials in the Classroom. New Ways in TESOL Series II: Innovative Classroom Techniques. 220 -223.
9. Pensky, M. (2002). Digital game-based learning. New York:25- 26.
10. McGraw-Hill Trade.eberg Scott, W. A., & Ytreberg, L. H. (1990). Teaching English to children. New York: Longman. 290.
11. Swaffar, J.K. (1985). Reading authentic texts in a foreign language: A cognitive model. Modern Language Journal, 101-102.
12. Larsen- Freeman, D. Anderson, M. (2011). Waldorf: TESOL Publications. 312.
13. Oxford: OUP Nunan, D. (1992). Research methods in language learning. Cambridge: Cambridge University Press. 10 -12.
14. Wang, Z. (2015). An analysis on the use of video materials in college English teaching. International Journal of English Language Teaching, 2(1), 23–28.
15. Warschauer M., Shetzer H., Meloni C. (2003), Internet for English Teaching. Washington: United States Departament of State, 176.
16. Young, Y. F. (2013). Exploring students' language awareness through intercultural communication in computer-supported collaborative learning. Educational Technology & Society, 16(2), 342-343
17. Zou, Q. (2016). Mobile learning resources push system design based on RFID. World Transactions on Engineering and Technology Education, Vol.14, No.1, 14(1), 51-56.

UOT: 81`27

DOI: <https://doi.org/10.30546/09081.2025.1.5027>

LINGUISTIC DIVERSITY AND SOCIAL INEQUALITY: A COMPARATIVE STUDY OF LANGUAGE POLICIES IN AZERBAIJAN AND THE UNITED KINGDOM

Munavvar ASGAROVA

Baku Engineering University
Department of Foreign Languages
Baku, Azerbaijan
muasgarova@beu.edu.az
0009-0007-5594-9175

Simuzar SHIRINOVA

Baku Engineering University
Department of Foreign Languages
Baku, Azerbaijan
sishirinova@beu.edu.az
0009-0001-7901-0812

ARTICLE INFO	ABSTRACT
Article history: Received: 2025-05-04 Received in revised form: 2025-05-16 Accepted: 2025-06-13 Available online Keywords: linguistic diversity, language policy, social inequality, minority languages, multilingualism, education and employment access, social integration	This study examines the impact of language policies on social inequalities based on the examples of Azerbaijan and the United Kingdom. These two countries provide suitable examples for a comparative study of the relationship of language with social inequalities. It has been investigated how language diversity affects individuals' access to opportunities in the fields of education, employment and social participation. While the official language union in Azerbaijan supports social integration, it has been seen that ethnic groups can maintain their mother tongues in cultural life. In the United Kingdom, on the other hand, language proficiency is a major barrier for immigrant communities. The study reveals that multilingualism should be supported by inclusive policies, not exclusionary ones.

LİNGVİSTİK MÜXTƏLİFLİK VƏ SOSIAL BƏRABƏRSİZLİK: AZƏRBAYCAN VƏ BİRLƏŞMİŞ KRALLIQDA DİL SİYASƏTLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏDQIQATI XÜLASƏ

Bu tədqiqat Azərbaycan və Birləşmiş Krallıq nümunəsində dil siyasətlərinin sosial bərabərsizliklərə təsirini araşdırır. Hər iki ölkə dil ilə sosial bərabərsizliklər arasındakı münasibətin müqayisəli tədqiqi üçün uyğun nümunələr təqdim edir. Tədqiqatda dil müxtəlifliyinin fərdlərin təhsil, məşğulluq və sosial iştirak sahələrində imkanlara çıxışına necə təsir etdiyi öyrənilmişdir. Azərbaycanda rəsmi dil birliyi sosial inteqrasiyanı dəstəkləşə də, etnik qrupların mədəni həyatda ana dillərini qoruyub saxladıkları müşahidə edilmişdir. Birləşmiş Krallıqda isə dil bacarığı immiqrant icmalar üçün əsas maneə olaraq qalır. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, çoxdillilik ayrıseçkiliyə səbəb olan deyil, əksinə, inklüziv (əhatəli) siyasətlərlə dəstəklənməli olan bir dəyər kimi qəbul edilməlidir.

Açar sözlər: lingvistik müxtəliflik, dil siyasəti, sosial bərabərsizlik, azlıq dilləri, çoxdillilik, təhsil və məşğulluğa çıxış, sosial inteqrasiya

1. INTRODUCTION

1.1 Background

As a means of communication, language is a basic structure that forms the identity, social position and social relations of people. Although the presence of more than one language or dialect in societies develops cultural richness, it can also lay the groundwork for the emergence of social inequalities. Linguistic diversity is a crucial factor that can create positive and negative

aspects for individuals accessing public services, education and employment. In multilingual societies, this situation is becoming more emphasized.

Azerbaijan and England offer different examples in terms of language policies and social structures. Although Azerbaijani is the dominant language in Azerbaijan, the multilingual structure of ethnic groups creates various problems in social cohesion and equal opportunities. In this context, the decoupling between linguistic diversity and social justice is a topic that requires more in-depth analysis.

1.2 Problem Statement

Language has a profound effect on a person's self-description and interaction with others. However, this multidimensional influence of language on personality formation is often studied superficially. Individuals express their identities (cultural, ethnic, social and gender) through language, and also connect with mutual groups through language to serve to shape their social roles. It will examine the relationship of language with social class, ethnic identity, gender and other social factors and the impact of these relationships on people's perception of personality.

1.3 Research Aims

The research aims to examine the impacts of official language policies on the immigrant groups and linguistic practices of minorities in Azerbaijan and the UK. The main purpose of this study is to analyze the relations between social inequality and linguistic diversity through the examples of Azerbaijan and England. The inequalities of opportunities that individuals face in areas such as education, employment and social participation depending on the mother tongue or the dialect they speak is also one of the important objectives of the study.

In this context, by evaluating the role of language in social exclusion or participation processes, it is aimed to provide suggestions on how to develop more inclusive and fair language policies. At the same time, raising awareness about how linguistic diversity can be decried as social wealth and not an element of social disadvantage is also among the indirect aims of the study.

1.4 Research Questions

How do language policies in Azerbaijan and the UK form the social inequality of minority and immigrant communities?

In what ways does linguistic diversity create inequalities in individuals' access to education, employment, and social participation, and how are these inequalities experienced differently in Azerbaijan and the United Kingdom?

2 LITERATURE REVIEW

Linguistic diversity has become a feature of modern societies, and this situation plays an important role in shaping social inequality. Linguistic differences between people are an important factor that affects not only cultural diversity but also social structures and the place of individuals in society. Language policies can be a factor that reinforces or reduces social inequality, especially for ethnic minorities and immigrant communities. In this context, the examples of Azerbaijan and the United Kingdom provide important opportunities for comparative study of the ways in which linguistic diversity creates social inequality and how these inequalities are experienced in social life.

The Republic of Azerbaijan adopted Azerbaijani as an official language when the Soviet Union collapsed. This situation has largely ignored the ethnic and linguistic diversity in Azerbaijan. Minority languages in Azerbaijan, especially the languages of Lezgi, Talysh, Kurdish and other ethnic groups, are underrepresented in both education and public services. Mammadova (2013) states that the exclusion of the languages of ethnic minorities in Azerbaijan in public and educational spheres restricts the access of these communities to education and leads to social exclusion. In Azerbaijan, when the linguistic rights of minorities are limited, social inequalities deepen and this leads to the marginalization of certain segments of society.

In the United Kingdom, linguistic diversity is shaped by immigrant communities and their linguistic identities. Since the United Kingdom is a country that has historically received immigration, it is common for different languages to be spoken. However, individuals who do not speak English face significant difficulties in the education and labour market. Migration Observatory (2024) highlights that immigrants face fewer opportunities in the job market due to their linguistic inadequacies, which increases income inequality. It is observed that immigrants and linguistically diverse communities, especially those with low incomes, take up less space in social life and lag in social participation. Individuals who do not speak English not only experience difficulties in finding a job and studying, but also cultural integration poses a major obstacle.

It is observed that the language policies in Azerbaijan and the United Kingdom have similar effects. In both countries, language barriers lead to the exclusion of ethnic and linguistic minorities from social opportunities. Skutnabb-Kangas and Annamalai (2020) argue that linguistic diversity is directly related to social justice and that language barriers prevent individuals from accessing social and economic opportunities. The similarity between the minority languages in Azerbaijan and the immigrant languages in the United Kingdom shows that these languages are not only a form of cultural expression, but also indicators of social exclusion and inequality.

Linguistic inequalities are also clearly seen in the field of education. In the United Kingdom, students with low English proficiency do not usually achieve higher achievements at school and cannot be successful in academic processes. The OECD (2022) reports that individuals, especially from minority ethnic groups and students from immigrant backgrounds are influenced by language barriers. This situation, in the long term, limits the social mobility of these groups, causing them to be trapped in lower-income strata of society. Similarly, the education system in Azerbaijan restricts the rights of ethnic and linguistic minorities to receive education in their mother tongue, which negatively affects their academic achievement (Mammadova, 2013). Language barriers lead to individuals falling behind not only in education but also in terms of social and economic opportunities.

The impact of linguistic diversity is also felt to a great extent in the field of employment. In the United Kingdom, immigrant communities in particular experience great difficulties in finding and rising to employment due to language barriers. Skutnabb-Kangas and Annamalai (2020) state that linguistic inequality not only prevents finding a job but also obliges to stay in low-wage jobs and work in low-status jobs. This situation hinders the economic development of migrants and deepens social injustice. Similarly, in Azerbaijan, speaking languages other than Azerbaijani causes individuals to have a lower status in the labour market. This situation not only limits job opportunities but also leads to the social exclusion of individuals.

The impact of linguistic diversity on social participation is also great. In the United Kingdom, immigrants and ethnic minorities are less represented in participation in public life, especially at the local level, due to language barriers. Koopmans (2010) states that language is a critical factor affecting individuals' social belonging and ties with society. Language barriers not only break social ties but also cause individuals to experience difficulties in political participation. Linguistic exclusion also has a negative impact on the political representation of ethnic communities in Azerbaijan.

As a result, linguistic diversity is an important factor that reinforces social inequalities in both countries. Language policies in Azerbaijan and the United Kingdom lead to the exclusion of linguistic minorities and immigrant communities from social opportunities. Language barriers create huge inequalities not only in education but also in the labour market and social participation. For linguistic diversity not to deepen social inequality, language policies need to be restructured taking into account the rights and needs of minority groups.

3 METHODOLOGY

3.1 Research design

This study examines the effects of linguistic diversity on social inequality through the examples of Azerbaijan and the United Kingdom with a comparative qualitative research approach. Semi-structured interviews were used for Azerbaijan and literature and report analyses were used for the United Kingdom. The data were evaluated by the thematic content analysis method.

3.2 Participants

A total of 10 participants were included in the study. The participants consist of individuals belonging to the Lezgi, Talish and Avar ethnic groups. The ages of the participants ranged from 22 to 52; a balance was observed in the representation of men and women. The levels of education vary from elementary school to graduate school. Some of the participants live in rural areas while others live in urban centers. Thanks to this diversity, the experiences of linguistic inequality of individuals living in different social, cultural and economic conditions have been able to be comprehensively analyzed. The participants were selected by purposeful sampling method and participated in the interviews voluntarily.

3.3 Data collection

The data on the United Kingdom were obtained through the analysis of the existing academic literature and reports. In Azerbaijan, semi-structured interviews were held with a total of 10 participants from the Lezgi, Talish and Avar communities. The participants vary in terms of age, education level and region. The interviews were evaluated by thematic content analysis; the exclusionary effects of language have been examined under the headings of education, employment and social participation. This design makes it possible to perform a comparative analysis of two different sociolinguistic structures.

3.4 Data analysis

The data were analyzed with a qualitative approach. The interview data were examined by thematic content analysis method using NVivo software. The participants' experiences related to language use, intercultural competence and social inequality were analyzed by coding them under certain themes. This analysis has revealed important patterns for understanding the effects of linguistic diversity on social inequality.

4 RESULTS AND DISCUSSIONS

4.1 Findings

Within the scope of this study, qualitative data obtained from semi-structured interviews with individuals belonging to the Lezgi, Talis and Avar ethnic groups living in Azerbaijan were evaluated by thematic content analysis method. The experiences of the participants were collected under three main themes: language policies in education and the protection of the mother tongue, the perception of equal opportunities in employment and participation in social life and the expression of identity. The findings show that despite the multilingual structure of Azerbaijan, the efforts to achieve social unity through the official language of Azerbaijani have yielded positive results in some respects.

1. Language Policies in Education and the Protection of the Mother Tongue

The participants stated that the provision of the education system in Azerbaijan with Azerbaijani, which is the official language, is important in terms of communication unity and standardization in education throughout the country. The majority of the participants stated that their children have the opportunity to learn both Azerbaijani and the native language they speak at home. Opinions have come to the fore that the mother tongue is maintained in the home environment, with cultural traditions and family ties; and that a quality education is provided in the Azerbaijani language at school.

One participant expressed the situation as follows: "Our children speak Talish at home, and they learn Azerbaijani at school. Thanks to this, they know both the state language and our own language. This also gives them an advantage."

In this context, the emphasis on the official language of the Azerbaijani state in education supports the social integration of individuals, while families continue to preserve their native languages, which allows the preservation of cultural diversity. Some of the participants stated that there are initiatives such as teaching their language as an elective course at the primary school level and stated that such practices should be expanded.

2. The Perception of Equal Opportunities in Employment

Another prominent theme in the interviews is that linguistic barriers in the field of employment do not turn into a systematic exclusion. Most of the participants stated that individuals who know the official language at a sufficient level have the opportunity to work in the public and private sectors. Azerbaijani, as the common language of communication throughout the country, constitutes an equal ground in the field of employment.

Some participants stated that thanks to the development projects and employment supports carried out by the state in different regions, the job opportunities of individuals living in rural areas have increased and they have not been subjected to language-based discrimination. One participant described his own experience as follows:

"I am of Avar origin, but I speak Azerbaijani easily. I work in a government agency and I have not had any difficulties because of my language so far."

These statements show that the official language functions as a tool aimed at ensuring equality of opportunity in public life. At the same time, some participants expressed that cultural programs and local events organized in their native languages also increase social solidarity outside of employment.

3. Participation in Social Life and Expression of Identity

In the evaluations conducted on participation in social life, the participants stated that linguistic diversity exists in a way that is compatible with cultural life and that local governments are acting sensitively on this issue. In particular, the inclusion of languages and traditions of different ethnic groups in activities such as cultural festivals, music events and language days ensures the strengthening of social ties.

One participant said: "Last year, a Lezgi cultural festival was held in our village. We sang songs in our language and introduced Azerbaijani culture. Such events bring us together more."

It has been observed that social participation is related not only to political representation but also to cultural visibility and social belonging. Although the majority of the participants agreed that the official language is important for the integrity of the country, they stated that their mother tongue was not completely lost in the social sphere, but rather was kept alive on certain cultural grounds.

Moreover, the young participants stated that thanks to digital media, they can actively use both Azerbaijani and their languages, and this multilingualism makes them more flexible and communicative individuals. This shows that linguistic diversity is seen as a richness and supports cultural pluralism instead of social exclusion.

4.2 Discussion

These findings reveal that the official language policies in Azerbaijan perform the function of ensuring social integration positively; at the same time, individuals continue to maintain their cultural and linguistic identities at certain levels. Participants stated that instead of deconflicting the use of the mother tongue with the official language policies of the state, they are trying to establish a balance between the two languages, and therefore, this balance preserves both individual identities and social harmony.

Most of the participants think that the state's language policies provide equal opportunities in education and employment and positively assess the fact that the official language is a common means of communication. The fact that mother tongues are kept alive at home and cultural events shows that multilingualism is perceived as social wealth, not an element of conflict. The findings indicate that the language policy in Azerbaijan is moving towards inclusiveness instead of social exclusion. This case provides an important example that official language policies can be implemented without excluding native languages in order to increase social cohesion in multilingual societies.

4.3 Challenges and Limitations

In this research, the fieldwork was carried out only in Azerbaijan, while the UK data were obtained from secondary sources. This situation has led to data imbalance in comparative analysis. In addition, the limited number of participants reduces the generalizability of the findings obtained. Regional, cultural and socioeconomic differences experienced by ethnic groups should be examined with a wider sample. The inability of the participants to express themselves comfortably on some subjects limited the depth of the data. For these reasons, more comprehensive field research is needed in the future.

4.4 Recommendations

It is proposed to increase educational and cultural support for minority languages in order to make language policies in Azerbaijan more inclusive. Local programs that will ensure that the mother tongue is also kept alive outside of school should be encouraged. Likewise, language support practices for immigrant communities in the United Kingdom should be expanded, and cultural belonging should be preserved along with English learning. In both countries, multilingualism should be treated as a social wealth, not a barrier; language policies should be restructured in a way that strengthens social cohesion and equality of opportunity.

5 CONCLUSION

In response to research questions, it has been understood that in both countries language is not only a means of communication but also an effective factor in the production of social positioning and inequality. While Azerbaijani, which is the official language in Azerbaijan, plays an important role in terms of social unity and communication, it has been seen that ethnic groups can protect their mother tongues in cultural life. It has been determined that individuals who know the official language at a sufficient level in education and employment can benefit from equality of opportunity. In the United Kingdom, it has been supported by literature that immigrant communities who do not speak English are disadvantaged in education, work and social participation. In both countries, multilingualism deepens social inequalities if it is not supported by inclusive language policies. As a result, language diversity should be treated as a social wealth, not a social threat, and policies should be restructured in this direction.

REFERENCES

1. Mammadova, J. I. (2013). Language Policy in Azerbaijan toward Sustainable Change. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 16(1), 45–58.
2. Najafov, E. (2019). Statement by the Delegation of the Republic of Azerbaijan. OSCE.
3. Migration Observatory. (2024). Migrants and Discrimination in the UK. *University of Oxford*.
4. Koopmans, R. (2010). Immigration, Diversity and Social Cohesion. *Migration Observatory*.
5. Skutnabb-Kangas, T., & Annamalai, E. (2020). Social Justice and Inclusiveness through Linguistic Human Rights in Education. In A. Schalley & S. Eisenclas (Eds.), *Handbook of Home Language Maintenance and Development* (pp. 377–400). De Gruyter Mouton.
6. OECD. (2022). The Social and Economic Rationale of Inclusive Education. *OECD Publishing*.
7. English in Azerbaijan: Developments and Perspectives. (2021). *English Today*, 37(2), 1–7.
8. Language Policy and Legislation in Post-Soviet Azerbaijan. (2009). *Academia.edu*.
9. Language Barrier in UK Newspapers 2010–2020: Figurative Meaning, Migration, and Language Needs. (2020). *ResearchGate*.
10. Ethnic Minority Immigrants and Their Children in Britain. (2010). *Oxford Economic Papers*, 62(2), 209–233.
11. Legal Regulation of Ethnic Minorities in Azerbaijan. (2023). *Baku Research Institute*.
12. Language Choice in Azerbaijani Context: A Sociolinguistic Perspective. (2021). *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 24(1), 65–78.
13. Non-Standard and Minority Varieties as Community Languages in the UK. (2019). *University of Westminster*.
14. Immigration, Diversity and Trust: The Competing and Intersecting Role. (2021). *Ethnic and Racial Studies*, 44(6), 1–20.
15. Social Inequalities Experienced by Children of Immigrants Across Europe. (2022). *Comparative Migration Studies*, 10(1), 1–25.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

1. "The Baku Engineering University Journal- Philology and Pedagogy" accepts original unpublished articles and reviews in the research field of the author.
2. Articles are accepted in English.
3. File format should be compatible with **Microsoft Word** and must be sent to the electronic mail (journal@beu.edu.az) of the Journal. The submitted article should follow the following format:
 - Article title, author's name and surname
 - The name of workplace
 - Mail address
 - Abstract and key words
4. The title of the article should be in each of the three languages of the abstract and should be centred on the page and in bold capitals before each summary.
5. **The abstract** should be written in **9 point** type size, between **100** and **150** words. The abstract should be written in the language of the text and in two more languages given above. The abstracts of the article written in each of the three languages should correspond to one another. The keywords should be written in two more languages besides the language of the article and should be at least three words.
6. **UDC** and **PACS** index should be used in the article.
7. The article must consist of the followings:
 - Introduction
 - Research method and research
 - Discussion of research method and its results
 - In case the reference is in Russian it must be given in the Latin alphabet with the original language shown in brackets.
8. **Figures, pictures, graphics and tables** must be of publishing quality and inside the text. Figures, pictures and graphics should be captioned underneath, tables should be captioned above.
9. **References** should be given in square brackets in the text and listed according to the order inside the text at the end of the article. In order to cite the same reference twice or more, the appropriate pages should be given while keeping the numerical order. For example: [7, p.15].

Information about each of the given references should be full, clear and accurate. The bibliographic description of the reference should be cited according to its type (monograph, textbook, scientific research paper and etc.) While citing to scientific research articles, materials of symposiums, conferences and other popular scientific events, the name of the article, lecture or paper should be given.

Samples:

- a) **Article:** Demukhamedova S.D., Aliyeva İ.N., Godjayev N.M.. *Spatial and electronic structure of monomeric and dimeric conapeetes of carnosine with zinc*, Journal of structural Chemistry, Vol.51, No.5, p.824-832, 2010
 - b) **Book:** Christie John Geankoplis. *Transport Processes and Separation Process Principles*. Fourth Edition, Prentice Hall, p.386-398, 2002
 - c) **Conference paper:** Sadychov F.S., Aydın C., Ahmedov A.İ. Application of Information – Communication Technologies in Science and education. II International Conference. "Higher Twist Effects In Photon- Proton Collisions", Baki, 01-03 Noyabr, 2007, ss 384-391
- References should be in 9-point type size.
10. The margins sizes of the page: - Top 2.8 cm. bottom 2.8 cm. left 2.5 cm, right 2.5 cm. The article main text should be written in Palatino Linotype 11 point type size single-spaced. Paragraph spacing should be 6 point.
 11. The maximum number of pages for an article should not exceed 15 pages
 12. The decision to publish a given article is made through the following procedures:
 - The article is sent to at least to experts.
 - The article is sent back to the author to make amendments upon the recommendations of referees.
 - After author makes amendments upon the recommendations of referees the article can be sent for the publication by the Editorial Board of the journal.

YAZI VƏ NƏŞR QAYDALARI

1. "Journal of Baku Engineering University" Filologiya və pedaqogika - əvvəllər nəşr olunmamış orijinal əsərləri və müəllifin tədqiqat sahəsi üzrə yazılmış icmal məqalələri qəbul edir.
2. Məqalələr İngilis dilində qəbul edilir.
3. Yazılar **Microsoft Word** yazı proqramında, (**journal@beu.edu.az**) ünvanına göndərməlidir. Göndərilən məqalələrdə aşağıdakılara nəzərə alınmalıdır:
 - Məqalənin başlığı, müəllifin adı, soyadı,
 - İş yeri,
 - Elektron ünvanı,
 - Xülasə və açar sözlər.
4. **Məqalədə başlıq hər xülasədən əvvəl** ortada, qara və böyük hərflə xülasələrin yazıldığı hər üç dildə olmalıdır.
5. **Xülasə** 100-150 söz aralığında olmaqla, 9 punto yazı tipi böyüklüyündə, məqalənin yazıldığı dildə və bundan əlavə yuxarıda göstərilən iki dildə olmalıdır. Məqalənin hər üç dildə yazılmış xülasəsi bir-birinin eyni olmalıdır. Açar sözlər uyğun xülasələrin sonunda onun yazıldığı dildə verilməklə ən azı üç sözdən ibarət olmalıdır.
6. Məqalədə UOT və PACS kodları göstərməlidir.
7. Məqalə aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:
 - Giriş,
 - Tədqiqat metodu
 - Tədqiqat işinin müzakirəsi və onun nəticələri,
 - İstinad ədəbiyyatı rus dilində olduğu halda orijinal dili mötərzə içərisində göstərməklə yalnız Latın əlifbası ilə verilməlidir.
8. **Şəkil, rəsm, grafik və cədvəllər** çapda düzgün, aydın çıxacaq vəziyyətdə və mətn içərisində olmalıdır. Şəkil, rəsm və grafiklərin yazıları onların altında yazılmalıdır. Cədvəllərdə başlıq cədvəlin üstündə yazılmalıdır.
9. **Mənbələr** mətn içərisində kvadrat mötərzə daxilində göstərməklə məqalənin sonunda mətn daxilindəki sıra ilə düzəlməlidir. Eyni mənbəyə iki və daha çox istinad edildikdə əvvəlki sıra sayı saxlanmaqla müvafiq səhifələr göstərməlidir. Məsələn: [7,səh.15].

Ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumat tam və dəqiq olmalıdır. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri onun növündən (monoqrafiya, dərslik, elmi məqalə və s.) asılı olaraq verilməlidir. Elmi məqalələrə, simpozium, konfrans, və digər nüfuzlu elmi tədbirlərin materiallarına və ya tezislərinə istinad edərkən məqalənin, məruzənin və ya tezisnin adı göstərməlidir.

Nümunələr:

- a) **Məqalə:** Demukhamedova S.D., Aliyeva İ.N., Godjayev N.M.. *Spatial and electronic structure of monomeric and dimeric complexes of carnosine with zinc*, Journal of structural Chemistry, Vol.51, No.5, p.824-832, 2010
- b) **Kitab:** Christie ohn Geankoplis. *Transport Processes and Separation Process Principles*. Fourth Edition, Prentice Hall, 2002
- c) **Konfrans:** Sadychov F.S., Aydın C., Ahmedov A.İ.. Appligation of Information-Communication Technologies in Science and education. II International Conference. *"Higher Twist Effects In Photon- Proton Collisions"*, Baki, 01-03 Noyabr, 2007, ss 384-391

Mənbələr 9 punto yazı tipi böyüklüyündə olmalıdır.

10. **Səhifə ölçüləri:** üstən 2.8 sm, altın 2.8 sm, soldan 2.5 sm və sağdan 2.5 sm olmalıdır. Mətn 11 punto yazı tipi böyüklüyündə, **Palatino Linotype** yazı tipi ilə və tək simvol aralığında yazılmalıdır. Paraqraflar arasında 6 punto yazı tipi aralığında məsafə olmalıdır.
11. Orijinal tədqiqat əsərlərinin tam mətni bir qayda olaraq 15 səhifədən artıq olmamalıdır.
12. Məqalənin nəşrə təqdimi aşağıdakı qaydada aparılır:
 - Hər məqalə ən azı iki ekspertə göndərilir.
 - Ekspertlərin tövsiyələrini nəzərə almaq üçün məqalə müəllifə göndərilir.
 - Məqalə, ekspertlərin tənqidi qeydləri müəllif tərəfindən nəzərə alındıqdan sonra Jurnalın Redaksiya Heyəti tərəfindən çapa təqdim oluna bilər.

YAZIM KURALLARI

1. "Journal of Baku Engineering University- Filoloji ve Pedagoji" önceler yayımlanmamış orijinal çalışmaları ve yazarın kendi araştırma alanın-da yazılmış derleme makaleleri kabul etmektedir.
2. Makaleler İngilizce kabul edilir.
3. Makaleler Microsoft Word yazı programında, (journal@beu.edu.az) adresine gönderilmelidir. Gönderilen makalelerde şunlar dikkate alınmalıdır:
 - Makalenin başlığı, yazarın adı, soyadı,
 - İş yeri,
 - E-posta adresi,
 - Özet ve anahtar kelimeler.
4. **Özet** 100-150 kelime arasında olup 9 font büyüklüğünde, makalenin yazıldığı dilde ve yukarıda belirtilen iki dilde olmalıdır. Makalenin her üç dilde yazılmış özeti birbirinin aynı olmalıdır. Anahtar kelimeler uygun özeti sonunda onun yazıldığı dilde verilmekle en az üç sözcükten oluşmalıdır.
5. Makalede UOT ve PACS tipli kodlar gösterilmelidir.
6. Makale şunlardan oluşmalıdır:
 - Giriş,
 - Araştırma yöntemi
 - Araştırma
 - Tartışma ve sonuçlar,
 - İstinat Edebiyatı Rusça olduğu halde orjinal dili parantez içerisinde göstermekle yalnız Latin alfabesi ile verilmelidir.
7. **Şekil, Resim, Grafik ve Tablolar** baskıda düzgün çıkacak nitelikte ve metin içerisinde olmalıdır. Şekil, Re-sim ve grafiklerin yazıları onların alt kısımda yer almalıdır. Tablolarda ise başlık, tablonun üst kısmında bulunmalıdır.
8. **Kullanılan kaynaklar**, metin dâhilinde köşeli parantez içerisinde numaralandırılmalı, aynı sırayla metin sonunda gösterilmelidir. Aynı kaynaklara tekrar başvurulduğunda sıra muhafaza edilmelidir. Örneğin: [7,seh.15]. Referans verilen her bir kaynağın künyesi tam ve kesin olmalıdır. Referans gösterilen kaynağın türü de eserin türüne (monografi, derslik, ilmi makale vs.) uygun olarak verilmelidir. İlmî makalelere, sempozyum, ve konferanslara müracaat ederken makalenin, bildirinin veya bildiri özetlerinin adı da gösterilmelidir.

Örnekler:

- a) **Makale:** Demukhamedova S.D., Aliyeva İ.N., Godjayevev N.M.. *Spatial and Electronic Structure of Monomerik and Dimeric Conapeetes of Carnosine Üith Zinc*, Journal of Structural Chemistry, Vol.51, No.5, p.824-832, 2010
- b) **Kitap:** Christie ohn Geankoplis. *Transport Processes and Separation Process Principles*. Fourth Edition, Prentice Hall, p.386-398, 2002
- c) **Kongre:** Sadychov F.S., Aydın C., Ahmedov A.İ. Appligation of Information-Communication Technologies in Science and education. II International Conference. "*Higher Twist Effects In Photon- Proton Collisions*", Baki, 01-03 Noyabr, 2007, ss 384-391

Kaynakların büyüklüğü 9 punto olmalıdır.

9. **Sayfa ölçüleri**; üst: 2.8 cm, alt: 2.8 cm, sol: 2.5 cm, sağ: 2.5 cm şeklinde olmalıdır. Metin 11 punto büyük-lükte **Palatino Linotype** fontu ile ve tek aralıkta yazılmalıdır. Paragraflar arasında 6 puntoluk yazı mesa-fesinde olmalıdır.
10. Orijinal araştırma eserlerinin tam metni 15 sayfadan fazla olmamalıdır.
11. Makaleler dergi editör kurulunun kararı ile yayımlanır. Editörler makaleyi düzeltme için yazara geri gönderebilir.
12. Makalenin yayına sunuşu aşağıdaki şekilde yapılır:
 - Her makale en az iki uzmana gönderilir.
 - Uzmanların tavsiyelerini dikkate almak için makale yazara gönderilir.
 - Makale, uzmanların eleştirel notları yazar tarafından dikkate alındıktan sonra Derginin Yayın Kurulu tarafından yayına sunulabilir.
13. Azerbaycan dışından gönderilen ve yayımlanacak olan makaleler için,(derginin kendilerine gonderilmesi zamanı posta karşılığı) 30 ABD Doları veya karşılığı TL, T.C. Ziraat Bankası/Üsküdar-İstanbul 0403 0050 5917 No'lu hesaba yatırılmalı ve makbuzu üniversitemize fakslanmalıdır.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

1. «Journal of Baku Engineering University» - Филология и педагогика публикует оригинальные, научные статьи из области исследования автора и ранее не опубликованные.
2. Статьи принимаются на английском языке.
3. Рукописи должны быть набраны согласно программы **Microsoft Word** и отправлены на электронный адрес (**journal@beu.edu.az**). Отправляемые статьи должны учитывать следующие правила:
 - Название статьи, имя и фамилия авторов
 - Место работы
 - Электронный адрес
 - Аннотация и ключевые слова
4. **Заглавие статьи** пишется для каждой аннотации заглавными буквами, жирными буквами и располагается по центру. Заглавие и аннотации должны быть представлены на трех языках.
5. **Аннотация**, написанная на языке представленной статьи, должна содержать 100-150 слов, набранных шрифтом 9 punto. Кроме того, представляются аннотации на двух других выше указанных языках, перевод которых соответствует содержанию оригинала. Ключевые слова должны быть представлены после каждой аннотации на его языке и содержать не менее 3-х слов.
6. В статье должны быть указаны коды UOT и PACS.
7. Представленные статьи должны содержать:
 - Введение
 - Метод исследования
 - Обсуждение результатов исследования и выводов.
 - Если ссылаются на работу на русском языке, тогда оригинальный язык указывается в скобках, а ссылка дается только на латинском алфавите.
8. **Рисунки, картинки, графики и таблицы** должны быть четко выполнены и размещены внутри статьи. Подписи к рисункам размещаются под рисунком, картинкой или графиком. Название таблицы пишется над таблицей.
9. **Ссылки** на источники даются в тексте цифрой в квадратных скобках и располагаются в конце статьи в порядке цитирования в тексте. Если на один и тот же источник ссылаются два и более раз, необходимо указать соответствующую страницу, сохраняя порядковый номер цитирования. Например: [7, стр.15]. Библиографическое описание ссылаемой литературы должно быть проведено с учетом типа источника (монография, учебник, научная статья и др.). При ссылке на научную статью, материалы симпозиума, конференции или других значимых научных мероприятий должны быть указаны название статьи, доклада или тезиса.

Например:

- a) **Статья:** Demukhamedova S.D., Aliyeva I.N., Godjajev N.M. *Spatial and electronic structure of monomeric and dimeric complexes of carnosine with zinc*, Journal of Structural Chemistry, Vol.51, No.5, p.824-832, 2010
- b) **Книга:** Christie on Geankoplis. *Transport Processes and Separation Process Principles*. Fourth Edition, Prentice Hall, 2002
- c) **Конференция:** Sadychov F.S, Fydin C, Ahmedov A.I. Appligation of Information-Communication Nechnologies in Science and education. II International Conference. *“Higher Twist Effects In Photon-Proton Collision”*, Baki, 01-03 Noyabr, 2007, ss.384-391

Список цитированной литературы набирается шрифтом 9 punto.

10. **Размеры страницы:** сверху 2.8 см, снизу 2.8 см, слева 2.5 и справа 2.5. Текст печатается шрифтом **Pala-tino Linotype**, размер шрифта 11 punto, интервал-одинарный. Параграфы должны быть разделены расстоянием, соответствующим интервалу 6 punto.
11. Полный объем оригинальной статьи, как правило, не должен превышать 15 страниц.
12. Представление статьи к печати производится в ниже указанном порядке:
 - Каждая статья посылается не менее двум экспертам.
 - Статья посылается автору для учета замечаний экспертов.
 - Статья, после того, как автор учел замечания экспертов, редакционной коллегией журнала может быть рекомендована к печати.